

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Люльов Олексій Валентинович

УДК 658:005.21:330.131.7 (043.5)

**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА
В УМОВАХ НЕЗБАЛАНСОВАНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Сабадаш Віктор Володимирович,
кандидат економічних наук, доцент

Суми – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	11
1.1 Теоретичні засади розвитку підприємств як відкритої соціально-економічної системи	11
1.2 Теоретико-методичні засади формування стратегій розвитку підприємства	30
1.3 Особливості і тенденції розвитку підприємств машинобудівної галузі України на сучасному етапі	37
Висновки за розділом 1.....	54
РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ	57
2.1 Теоретико-методичні підходи до розробки імітаційної моделі рівноваги зовнішнього середовища підприємства.....	57
2.2 Методичні засади формування цілей для визначення стратегій розвитку підприємства	70
2.3 Методичні підходи до вибору стратегії розвитку підприємства машинобудівної галузі	89
Висновки за розділом 2.....	107
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ.....	110
3.1 Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії розвитку підприємства	110
3.2 Оцінка ефективності вибору стратегії розвитку машинобудівних підприємств	119
3.3 Механізм удосконалення стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі	143

Висновки за розділом 3	148
ВИСНОВКИ	150
ДОДАТКИ	154
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	166

ВСТУП

Актуальність теми. Нестабільність економічного середовища і високий рівень ринкових ризиків спонукають господарюючих суб'єктів до активного пошуку ефективних, таких, що відповідають сьогоднішнім викликам, стратегій розвитку. В умовах, коли підприємства щодня повинні розробляти, обґрунтовувати і приймати економічно вивірені господарські і управлінські рішення, питання тактики і стратегії є пріоритетними. У кризових умовах зростає потреба у формуванні адекватних стратегій розвитку, що враховують невизначеність зовнішнього середовища функціонування підприємства і дозволяють максимально зменшити вплив несприятливих соціально-економічних чинників, мінімізував тим самим вірогідність несприятливого результату або навіть банкрутства підприємства. Таким чином, вдосконалення процедур моделювання поведінки економічних суб'єктів (зокрема, виробничих підприємств як складних економічних систем) під впливом як внутрішнього, так і зовнішнього середовища є важливим і актуальним науково-практичним завданням.

Дослідження проблем пов'язаних з формуванням та вибором стратегії розвитку підприємства присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: І. Ансоффа, О.С. Виханського, О.П. Градова, В.М. Гриньової, М.Е. Портера, О.І. Пушкаря, А. Стрікланда, А.А.Томпсона, В.А. Забродського, А.Т. Зуба, Т. Сааті, В.О. Василенко, І.А. Ігнат'євої, З.Є. Шершньової, Т.І. Ткаченко, Б.М. Мізюка, В.П. Мартиненка, А.А. Мазаракі, Л.Г. Мельника, Ю.М. Дерев'янка, В.С. Пономаренка та багатьох інших. Разом з тим дослідження показали, що існують обґрунтовані причини нединамічного розвитку підприємств промисловості та її машинобудівної галузі, зокрема: недостатній рівень забезпеченості суб'єктів господарювання методичними рекомендаціями щодо діагностики та прогнозування розвитку зовнішнього середовища функціонування, недосконалість розроблених методологічних засад по вибору стратегії розвитку підприємств, діагностики та контролю системи показників,

які б відображали хід реалізації стратегії розвитку й дозволяли б оцінити ефективність її впровадження. Тому дослідження теоретичних і методичних основ формування стратегії розвитку відповідних суб'єктів підприємництва, а також оцінка програми заходів щодо її забезпечення є актуальними і становлять науковий та практичний інтерес.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукового напрямку кафедри економіки, реалізованого в рамках науково-дослідних тем: «Фундаментальні основи забезпечення стійкого розвитку при переході до інформаційного суспільства» (№ д/р 0108U000670), де автором проведено удосконалення класифікації типів розвитку підприємства, «Формування економічного механізму вирішення міжнародних екологічних конфліктів» (№ д/р 0109U004803) де дисертантом розроблено «холістичну» економіко-математичну модель, що визначає ключові параметри рівноваги зовнішнього середовища функціонування підприємства і дозволяє уникнути суперечності між детальним описом усіх макро- і мікроекономічних процесів і структурно параметричною розмірністю моделі, «Економічне обґрунтування реінженірингу бізнес-процесів як елементу процесоорієнтованої системи управління на виробничому підприємстві» (№ д/р 0110U001878), де здобувачем розроблено науково-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження стратегії розвитку підприємства, який базується на сценарному прогнозуванні поєднань різних комбінацій коефіцієнтів зростання і стійкості підприємства.

Мета і завдання дослідження. Мета роботи – удосконалення теоретико-методичних засад формування та управління стратегіями розвитку підприємств в умовах незбалансованої економіки.

Досягнення поставленої мети відбувалося за допомогою послідовного вирішення завдань:

– розкрити сутність та основний зміст категорії розвиток підприємства, структурувати його складові елементи та удосконалити класифікацію типів розвитку підприємства;

- дослідити науково-методичні підходи та проблеми формування стратегії розвитку підприємства;
- діагностувати стан та виявити проблеми розвитку підприємств машинобудівної галузі України та Сумської області на сучасному етапі;
- розробити методичні аспекти розробки імітаційної моделі рівноваги зовнішнього середовища функціонування підприємств;
- розробити методичні засади формування стратегічних цілей для визначення стратегії розвитку підприємства;
- розробити методичні рекомендації до вибору стратегії розвитку підприємств машинобудівно галузі;
- удосконалити підходи до моделювання механізму реалізації стратегії розвитку підприємства;
- розробити практично-орієнтовані підходи до формування стратегій розвитку підприємств в умовах незбалансованої економіки.

Об'єкт дослідження – процеси формування стратегій розвитку підприємства в умовах незбалансованої економіки.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методичних і практичних аспектів формування та управління стратегіями розвитку підприємства.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано методи: логічного узагальнення і наукової абстракції – для уточнення понять «розвиток підприємства», «стратегія» і класифікації типів розвитку підприємства; методи моделювання і прогнозування – при розробленні холістичної моделі рівноваги зовнішнього середовища функціонування підприємства; метод експертних оцінок дозволив розробити методику оцінки сили дії елементів суміжних рівнів графу зв'язку між функціональними областями підприємства, суб'єктами ринку, що впливають на ці області і цілями підприємства; метод ієрархічної декомпозиції показників – для визначення факторів статичної і динамічної моделі діагностики ефективності діяльності підприємства; методи факторного аналізу, динамічного та нормативного порівняння – для визначення величину впливу окремих факторів на приріст та тенденції зміни цільової функції;

економіко-статистичні – для прогнозування динаміки розвитку амплітуди коливання ВРП; статистичні та графічні – для аналізу стану і тенденцій динаміки результатів діяльності підприємств машинобудівного комплексу України та унаочнення отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Інформаційну базу дослідження склали: офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Сумського обласного та міських управлінь статистики, дані звітності українських машинобудівних підприємств. Як джерела інформації використано наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, результати проведених автором наукових досліджень, матеріали науково-практичних конференцій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

вперше:

- розроблено науково-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження стратегії розвитку підприємства, який базується на сценарному прогнозуванні поєднань різних комбінацій коефіцієнтів зростання і стійкості підприємства;

удосконалено:

- теоретико-методичний підхід до визначення пріоритетності та узгодженості цілей підприємства, який на відміну від існуючих дозволяє враховувати комплекс обмежень середовища функціонування підприємства, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру;

- науково-методичні підходи до оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства на основі статичної моделі діагностики. Такий підхід дає можливість знизити витрати на діагностику і ефективно організувати процес відстеження розвитку підприємства, якісно розрізняти ситуації, визначати джерела виникнення проблемних ситуацій і виявляти основні тенденції їх розвитку;

- науково-методичний підхід до вибору стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі, який на відміну від існуючих полягає у розробленні критеріальних оцінок статичної й динамічної моделі та застосуванні їх для

конкретизації стратегічних альтернатив розвитку підприємств;

дістали подальшого розвитку:

- класифікація типів розвитку підприємства шляхом виділення додаткових критеріїв систематизації, що дозволяє докладніше й повніше розкрити економічну сутність розвитку на рівні підприємства та дає можливість більш ефективно ним управляти;

- науково-методичний підхід до процедур аналізу стану зовнішнього середовища функціонування підприємства, що на відміну від існуючих дозволяє суттєво підвищити рівень наукової обґрунтованості стратегій розвитку підприємства, які формуються.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що теоретичні та методологічні положення дисертаційної роботи доведені до рівня конкретних методик і рекомендацій щодо формування та управління стратегією розвитку підприємства. Застосування описаних методик дозволяє управлінцям аналізувати та прогнозувати стан зовнішнього середовища функціонування підприємства, встановлювати пріоритетність та узгодженість цілей на підприємстві, визначати стан виробничо-господарської діяльності підприємства на основі використання економіко-математичних моделей та виробляти відповідні стратегії розвитку для підвищення ефективності діяльності господарюючих суб'єктів. Реалізація викладених в роботі методичних рекомендацій буде корисною при удосконаленні вибору стратегії розвитку машинобудівних підприємств, плануванні їх ефективної господарської діяльності

Розроблені методичні рекомендації з формування стратегії розвитку підприємства впроваджені у практику діяльності машинобудівних підприємств ВАТ «Червоний металіст» (довідка № від), ТОВ «Турбомаш» (довідка № від), ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» (довідка № від), СУБП «Укртехносинтез» у формі ТОВ (довідка № від), ВАТ Роменський завод «Тракторозапчастина» (довідка № від).

Окремі положення дисертації впроваджені у навчальний процес у

Сумському державному університеті при викладанні дисциплін «Економічний аналіз», «Економіка підприємства», «Економіка та організація виробництва», «Стратегічне управління» (акт про впровадження від р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові положення, висновки і рекомендації, що виносяться на захист, одержані здобувачем самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використані тільки ті ідеї, положення та матеріали, які є результатом власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи були представлені і схвалені на II Міжнародній науково-практичній конференції «Управлінські аспекти підвищення національної конкурентоспроможності» (м. Сімферополь, 2008), Шостій міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті» (м. Тернопіль, 2009 р.), Всеукраїнській науковій конференції «Екологічний менеджмент у загальній системі управління» (Суми, 2009 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток механізмів функціонування економіки, фондового ринку і ринку фінансових послуг» (Сімферополь, 2010 р.), Всеукраїнської науково-практичної конференції «Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку» (Донецьк, 2010 р.), X-ій Міжнародній науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Економіка і маркетинг в умовах всесвітньої інтеграції: проблеми, досвід, передова думка» (Донецьк, 2010 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи опубліковано у 22 друкованих працях (18 з яких належать особисто автору), у тому числі у 7 статтях у наукових фахових виданнях, 2 статтях в інших виданнях, 2 розділах у колективній монографії. Загальний обсяг публікацій з темою дисертації становить 5,73 друк. арк., з них особисто автору належить 4,61 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг

дисертації складає 186 сторінок, серед них: 36 таблиць за текстом, 2 таблиці на окремих сторінках, 20 рисунків за текстом, 4 рисунки на окремих сторінках, 7 додатків на 12 сторінках, списку використаних джерел з 201 найменувань на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

1.1. Наукові засади розвитку підприємств як відкритої соціально-економічної системи

Сучасні умови розвитку світового господарства, інтенсифікація економічних процесів всередині держави, посилення світової та національної конкуренції визначають об'єктивну необхідність зміни традиційних методів управління підприємством. Оптимальним процесом, який направлений на виживання й стабільне функціонування підприємства в подібних умовах є розвиток. У зв'язку з цим розвиток є важливою умовою ефективності життєдіяльності вітчизняних підприємства в конкурентній боротьбі на внутрішньому та зовнішньому ринках.

При вивченні закономірностей і чинників, які визначають ефективний розвиток підприємства є розуміння суті самого поняття «розвиток». Варто відмітити, що в цілому у літературі не існує універсального і єдиного визначення поняття «розвиток», кожен автор привносить своє власне бачення даної категорії. Досить часто термін «розвиток» відноситься до єдиного понятійного ряду з термінами «рух», «еволюція», «зростання», «зміни», «прогрес» тощо. Розвиток організації помилково вважається тотожним цим явищам. Між вказаними визначеннями існує діалектичний взаємозв'язок, проте вони не є ідентичними, тому доцільно розглянути ці поняття більш детально.

А.В. Коротаєв у своїй праці [Коротаєв А. В., 2003, С. 5], розглядає еволюцію як процес структурної реорганізації в часі, в результаті якої виникає форма або структура, що якісно відрізняється від попередньої форми, таким чином, автор повністю погоджується з теорією Х. Й. М. Классена [Claessen, H. J. M. 2000, С. 7]. Тим самим розуміння еволюції вченого повністю відрізняється від розуміння еволюції дослідника, який і ввів це поняття – «...зміна від незв'язної однорідності до зв'язної різномірності» [Коротаєв А. В., 2003, С. 5]. Дане визначення трактує еволюції як двоєдиний процес диференціації та інтеграції.

А.В. Анісімова під еволюцією розуміє результат послідовного вирішення внутрішніх протиріч системи, внаслідок чого формуються її нові якості. Прогрес же визначається як один з оптимальних напрямів розвитку [Анісімова А. В., 2007, С. 46].

С.Г. Федосин такі поняття, як «зміна», «рух», «розвиток», «деградація», «прогрес», «регрес», «еволюція», «революція» упорядковує залежно від відношення до категорій простору-часу, як базису системи відліку [Федосин С. Г.: <http://sfedosin.narod.ru/works.htm>]. Згідно з цим принципом саме просторово-часовий чинник відіграє важливу роль в розмежуванні таких понять як «рух» і «розвиток». Під «рухом» С.Г. Федосин визначає таку зміну, яка пов'язана не з якісними, а з кількісними змінами щодо деякого еталону (базису) системи або способу відліку. У той же час розвиток пов'язаний з рухом, але на достатньо малому тимчасовому інтервалі при спостереженні за процесом (системою), розвиток може бути непомітний, отже якщо рух локальний, диференціальний, то розвиток, на думку автора – інтегральний, виявляється лише після закінчення певного проміжку часу. Дане розмежування співпадає з думкою В.О. Босенко, який відзначає, що не всякий рух є розвитком, тому що для руху існуючі умови розвитку не є обов'язковими і їх порушення приводить до відмови у визнанні змін або руху розвитком [Босенко В.А., 2001, С. 311]. Відповідно розвиток за Федосиним визначається як - зв'язок явищ, коли в боротьбі протилежностей здійснюється зміна організації, відбуваються процеси диференціації і інтеграції, з'являються нові якості і відповідна зміна структури. Залежно від напрямку розвитку автор виділяє: «зростання» - як висхідний, поступальний розвиток, що супроводжується переходом від нижчого до вищого, від простого до складного і «деградацію» як низхідний розвиток, розпад, перехід від досконалішого до менш досконалого, як пониження рівня організації. Оцінка розвитку здійснюється за допомогою понять «прогресу» і «регресу», що включають відповідно перевагу або зростання або деградації в тому чи іншому явищі (відношенні). Прогрес зв'язується з результатом вдалої адаптації до умов, що змінюються, і вимог життя, з прискоренням досягнення

мети, спрощенням функціонування системи, оптимізацією, економією ресурсів, ускладненням системи у зв'язку з розширенням її функцій. Відповідно, регрес визначається автором як протилежне поняття для прогресу. Еволюція, по С.Г. Федосину, розглядається як безперервний розвиток з переважанням кількісних змін властивостей, відносин і якостей системи, а також як поступовий процес зміни суті і організації системи, як екстенсивний розвиток, в протилежність революції, яка характеризується стрибкоподібними якісними змінами, переходом на новий рівень організації системи, як інтенсивний розвиток.

Як відзначає В.І. Кураєв, прогрес або регрес слід розглядати виходячи із спрямованості зміни у системі в цілому, або окремих її елементів, при цьому спрямованість змін властивих системі не означає, що така ж спрямованість характерна для окремих її елементів [И. Т. Фролова, 2001, С. 466]. Як зазначає автор, якщо в процесі розвитку забезпечується стійкість, пристосованість, життєздатність і можливість подальшого розвитку системи і її елементів за рахунок збільшення числа зв'язків і взаємодій, а також набору функцій (дій і процедур) виконуваних цими елементами і підсистемами, даний процес представляє собою прогрес. В той же час регрес характеризується процесом при якому зменшується набір корисних для системи функцій, руйнуються структури, що існували раніше, зменшується число підсистем, елементів і зв'язків, що забезпечують існування, стійкість системи і її елементів.

Слід відмітити, що до середини XIX ст. поняття прогресу і регресу розглядалися лише виключно в рамках філософського осмислення проблеми спрямованості суспільного розвитку і носили характер людських переваг і орієнтацій (соціальної справедливості, свободи, людської гідності тощо) і лише з середини 19 ст. данні категорії використовуються в сфері живої і неживої природи (біологічній науки, кібернетики, теорії систем і ін.) та наповнюються об'єктивним науково-теоретичним змістом і одночасно універсалізуються [И. Т. Фролова, 2001].

Професор Н. Косолаповє такі категорії як «зміна», «трансформація», «еволюція», «розвиток» пов'язує в єдиний понятійний ряд в якому розвиток займає вищий ступінь і за тривалістю, і за змістом, включаючи як окремі випадки решта термінів залежно від тривалості, характеру (випадкові або закономірні), спрямованості (оборотні, необоротні), ступеня випадковості [Косолаповє Н., 2000]. Відповідно до цих характеристик, вчений визначає розвиток як довго - і над довготривале явище по його становленню і функціональній тривалості; закономірне по причинах, рушійних силах, природі і характері, шляхах і способах його матеріалізації; чітко направлене (у часі, просторі і змісті перетворень, що відбуваються); і по всіх ці причинам необоротна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Трансформація допускає найглибші зміни, але і припускає високий ступінь спадкоємності подій, що робить її в принципі оборотною. В той же час еволюція, складається з послідовності трансформацій, впродовж довгого часу закономірно витікаючи один з одного, що приводить до отримання об'єктом еволюції стійких, необоротних, нових для нього якісних рис, під впливом яких об'єкт міняє свою природу, прояв, функціонування.

Зважаючи на вище наведені аргументи, ми погоджуємося з думкою вчених [Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов, 1983, С. 561], які вважають що саме час є істотною характеристикою процесів розвитку: по-перше, будь-який розвиток здійснюється в реальному часі, по-друге, тільки часовий чинник виявляє спрямованість розвитку. Відповідно, на наш погляд, терміни «еволюція» і «розвиток» у широкому сенсі є синонімами, тоді як решта - підпорядкованими по відношенню до розвитку в залежності від часу і за своєю суттю позначають перехід системи з одного стану в інший. Проте, на нашу думку, окрім часу ще одним мірилом «розвитку» і «еволюції» є ентропія. Так зокрема для системи, яка включає як макро- так і мікросередовище, ентропія може зростати, проте в рамках окремої підсистеми ентропія може зменшуватися. Іншими словами локально ентропія може падати, глобально вона як і раніше росте, задовольняючи другому закону термодинаміки, згідно якого будь-яка реальна система, що розвивається циклічно, функціонує, тільки збільшуючи ентропію

зовнішнього середовища, з яким дана система знаходиться в контакті, при цьому на кожній стадії ступеня циклу сума змін ентропії системи і зовнішнього середовища не може бути негативною [Пригожин И., 2002, С. 94]. Відповідно саме така локальна динаміка підсистем, яка здатна більш менш відхилитися від розвитку системи в цілому, і може бути визначена як еволюція. Разом з тим поняття «процес розвитку», не тотожне поняттю «хід часу», оскільки розвиток того чи іншого об'єкта є функцією не об'єктивного ходу часу як такого, а як життєдіяльності самого об'єкта [Ф.В. Константинов, 1967, С. 454].

Оскільки поняття розвитку може відноситись як до матеріальних, так і до нематеріальних об'єктів, тому саме філософський інструментарій дослідження об'єкту є універсальним, і саме з нього повинне бути почате вивчення даної категорії.

Критичний аналіз філософської категорії «розвиток» (додаток А, табл. А.1) дає змогу зробити висновок про те, що здебільшого розвиток розглядається як багатофакторний процес, в основі якого покладено фундаментальні закони діалектики – закон єдності і боротьби протилежностей, закон переходу кількості в якість і закон подвійного заперечення [Алексеев П.В., 2005]. Саме ці закони відповідають на питання про те, який механізм, причини, тенденції і спрямованість розвитку. При цьому кожна система (у тому числі і економічна) проходить декілька етапів свого розвитку, для яких характерні як мінімум дві складові і три стадії їх взаємодії (табл. 1.1). Умовний вид траєкторії розвитку представлений на рис. 1.1. Проте слід зауважити, що представлена на рис. форма траєкторії розвитку – це лише одна з можливих ліній розвитку, яка виникає як результат взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування системи, при зміні внутрішніх або зовнішніх обставин змінюється і форма цієї лінії. Так зокрема у роботі [Кынин А.Т. <http://www.metodolog.ru/01428/01428.html>] показано, що розвиток систем відповідно до S-подібних кривих це не єдиний шлях розвитку, існують ще і ступінчасті, ступеневі, експоненціальні, «розщеплені» криві розвитку. Припинення зростання не означає деградацію системи, оскільки в даній області можливе

появлення нових більш доскональних структур, тобто відбувається стрибок в розвитку. Даний стрибок розвитку інтерпретується у фізиці як фазовий перехід, в рамках якого стрибкоподібно змінюються величини, що характеризують властивості речовини [Сивухин Д. В., 1990, С.444].

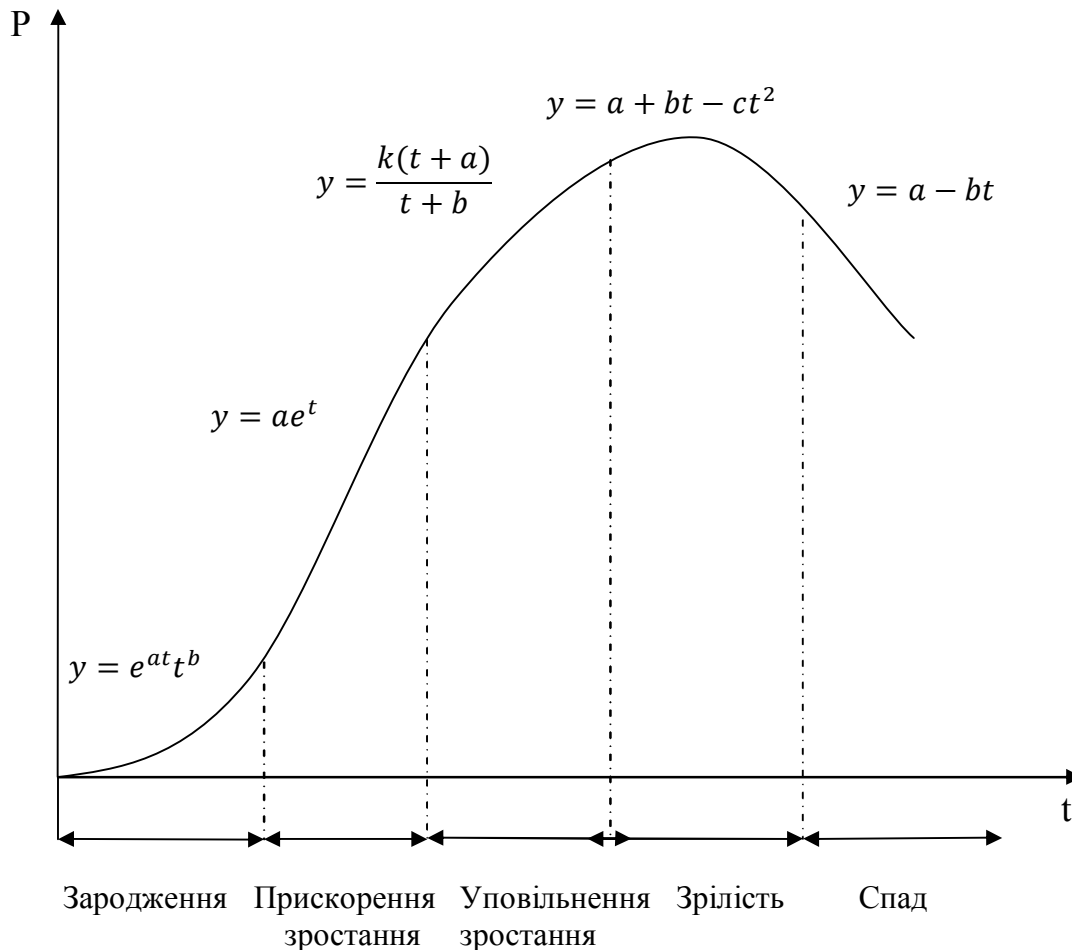

Рис. 1.1. Графічне зображення лінії розвитку економічних систем,

де P – параметр системи, t – час [А.П. Градова., 2000, С. 107]

Виникнення фазових переходів виражається в утворенні нових дисипативних структур. Принцип дисипації є одним із основних законів розвитку, суть якого відображена у роботі професора Л.Г. Мельника: «... з сукупності допустимих станів системи реалізується те, якому відповідає мінімальне розсіяння енергії або, що те ж саме, мінімальне зростання ентропії» [Мельник Л.Г., 2005].

Таблиця 1.1

Етапи, складові та функції, що відображають динаміку розвитку економічної системи [Рубин М. С., 2000; Градова А.П., 2000, С. 107]

Стадії життєвого циклу економічної системи		Функції, що відображають динаміку розвитку		Складові розвитку	
		Визначення функції	Рівняння функції	Система, що розвивається	Зовнішнє середовище
«ДИТИНСТВО»	зародження	комбінована експоненціально-степенева функція	$y = e^{at}t^b$	кількісні і/або якісні зміни, пристосування до використання зовнішніх ресурсів (захопленню ресурсів)	надання ресурсів для формування і/або споживання системи
	прискорення зростання	експоненціальна	$y = ae^t$		
	уповільнення зростання	друга функція Тронквіста	$y = \frac{k(t+a)}{t+b}$		
«зрілість»		парабола	$y = a + bt - ct^2$	стрімке зростання системи	виникнення комплексу механізмів, що знижують доступність ресурсів (зменшення ресурсів, погіршення умов використання ресурсів, підвищення конкуренції, прояв лімітуючих чинників)
«старіння»		пряма	$y = a - bt$	уповільнення зростання, стагнація	зниження ресурсів для формування і/або споживання системи

Дисипативні структури виникають системах, що складаються з великого числа елементів. Економіка з її чисельними учасниками, товарообігом і грошовим оборотом, транспортними потоками, виробництвом, споживанням і зберіганням товарів являється прикладом таких систем. Завдяки цьому саме в таких системах можливі колективні – синергетичні взаємодії, необхідні для перебудови системи [Хакен Г., 1985.].

Термін «розвиток» часто вживається стосовно об'єктів економіки різного ступеня агрегованості, наприклад, стратегічний розвиток компанії, розвиток галузі, регіону, національної економіки, світового господарства. Так у ХХ ст. поняття розвитку знайшло значне відображення в економіці, на макрорівні – у формі економічного зростання в роботах Дж. М. Кейнса, Дж. Міда, У. Росту [А.Г. Худокормова, 2002.; Кейнс Дж. М., 1978.; Пезенти А., 1976], на мікрорівні – в контексті організаційної екології М. Ханнана, Г. Керрола та Дж. Фрімена [Carroll G.R., 1989; Hannan, M.T., 1989] та еволюційної економіки Р. Нельсона та С. Уінтера [Нельсон Р., 2000].

Достатньо широке тлумачення «розвитку» міститься у «Великому економічному словнику» під редакцією А.Н. Азріліяна: «процес закономірних змін, перехід з одного стану в іншій досконаліший; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого» [А. Н. Азрилиян, 2004, С. 962]. У Великій економічній енциклопедії [Варламова Т.П., 2008, С.529] вказано, що економічний розвиток «передбачає необоротну спрямованість об'єктів матеріального і духовного виробництва, результатом якого є новий якісний стан об'єкта, у тому числі перетворення його складу і структури. Ці якісні зміни здійснюються у процесі економічного зростання, тобто, якісного збільшення споживаних ресурсів та збільшення обсягів виробничого продукту. Економічний розвиток передбачає і кількісні, і якісні зміни».

За Й. Шумпетером, економічний розвиток – це перехід економічної системи від одного стаціонарного стану до іншого на якісно іншому рівні на основі нових способів комбінації ефективного використання наявних обмежених ресурсів для виробництва капітальних та некапітальних благ

[Шумпетер Й., 1982, С.157]. Таким чином розробляючи теорію економічного розвитку, Й. Шумпетер ставить в центр аналізу внутрішні чинники, які викликають економічний розвиток системи.

Український вчений О.М. Різник зазначає, що поняття розвитку повинне асоціюватися з незворотними змінами, які стають помітними лише при тривалому спостереженні динамічної системи, сенсом існування якої є виживання, збереження в реальних умовах оточення [Різник О. М., 2005]. Зміни, що відбуваються на тривалому проміжку часу є незворотними і саме такі зміни пов'язані з процесами розвитку динамічних систем. Як зазначає вчений найбільш характерним прикладом розвитку є еволюція живої природи, приклади комп'ютерних програм штучного життя, які моделюють еволюційний процес, генетичні алгоритми пошуку рішень, методи навчання нейронних мереж. Відповідно до цих прикладів процес розвитку розглядається як пошук найбільш ефективних варіантів поведінки системи, який може відбуватись як реальний процес природного добору (загибель-розмноження в живій природі) або як віртуальний процес перевірки варіантів поведінки на моделі оточення (генетичні алгоритми пошуку рішень, нейронні програми та ін.), яка сформувалась у процесі розвитку даної системи або як пристосування до умов зовнішнього середовища. На відміну від реальних процесів природного добору віртуальні процеси є прихованими, тому зовнішня поведінка (співвідношення між входом та виходом) виглядає як реалізація стохастичного процесу, статистичні характеристики якого з часом змінюються. [Різник О. М., 2005].

Проф. Л.Г. Мельник визначає розвиток як «необоротну, направлену, закономірну зміну системи на основі реалізації внутрішньо властивих їй механізмів самоорганізації» [Мельник Л.Г., 2005].

У роботі [Туктарова Ф. К., http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=29737] виділено чотири основних підходів до розуміння терміну «розвиток» через: реалізацію нових цілей, цілеспрямованість змін, але це не є необхідною умовою; процес адаптації до навколишнього середовища, що також є лише його умовою;

суперечностями системи; порівняння поняття розвитку із спорідненими (у плані наукового пізнання поведінки систем) категоріями.

Ураховуючи наведені підходи до розуміння поняття «розвиток», Е.В. Раєвнева дає власне авторське визначення - під розвитком розуміється унікальний процес трансформації відкритої системи у просторі та часі, який характеризується перманентною зміною глобальних цілей його існування, шляхом формування нової дисипативної структури і переведенням його в новий аттрактор (напрямок) функціонування. [Раєвнева О.В., 2006, с. 108]. При цьому Е.В. Раєвнева повністю погоджується з думкою Мельника Л.Г., про те що унікальність процесу розвитку є результатом синергетичного ефекту від взаємозв'язаного прояву трьох особливостей: безповоротності, спрямованості і закономірності

На думку російського економіста О.А. Ерохиной закони економічного розвитку є суспільними законами, а розвиток економіки припускає одночасно розвиток її компонентів і елементів (що втілюють в собі не тільки суб'єкт, але і об'єкт розвитку), зв'язків, відносин, зміни механізму функціонування на всіх рівнях (включаючи державу як частину економіки і як частина її середовища), а також типів і темпів економічного зростання [Ерохина Е. А., 1999]. Відповідно до цього розвиток за О.А. Ерохина – це якісна зміна складу зв'язків (тобто структури) і функціонування системи, тобто якісна зміну системи [Крынская Л. И., 2004, с.98]. Е.М. Коротков розглядає розвиток, як «сукупність змін, що ведуть до появи нової якості і зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силам зовнішнього середовища [Коротков Э.М., 1997, с. 296].

Українські вчені В.С. Пономаренко, О.М. Тридід, М.О. Кизим [Пономаренко В.С., 2003, с. 62] під розвитком розуміють процес кількісно-якісних змін у системі, ускладнення структури і складу, в результаті чого підвищується ефективність функціонування та стійкість до дестабілізуючого впливу зовнішнього середовища. О.В. Шубравська [Шубравська О. В., 2005, с. 37] розглядає розвиток, як процес переходу системи з одного стану в інший, що супроводжується зміною її якісних і кількісних характеристик.

Центральним поняттям, що лежить в основі вищевикладених напрямів наукового пізнання розвитку, є поняття системи. У широкому сенсі під системою можна визначити будь-якою суть, концептуальну або фізичну, яка складається з взаємозалежних частин [Акофф Р.Л., 1969, с. 145]. Найбільш містке і конструктивне визначення системи дане О.А. Ерохиной: «Система розглядається як сукупність об'єктів і процесів, що являють собою компоненти, взаємозв'язані і взаємодіючі між собою, які утворюють єдине ціле, та мають властивості, не властиві складовим його компонентам, узятим окремо» [Ерохина Е.А. [http: ek-lit.agava.ru/eroh/index.html](http://ek-lit.agava.ru/eroh/index.html)]. Українські вчені М.В. Бормотова, С.К. Золотарев представляють категорію «економічна система» як складну цілеспрямовану, керовану динамічну сукупність елементів, які здійснюють виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ з метою задоволення зростаючих людських потреб в умовах обмеженості ресурсів [Бормотова М.В., 2004].

Істотним аспектом розкриття змісту поняття «система» є виділення різних типів систем. З сучасної точки зору системи класифікуються на цілісні і сумативні; органічні і механічні; динамічні і статичні; відкриті і закриті; самоорганізовані і неорганізовані і т. д. [Сурмин Ю.П., 2003, с. 55]. Так, зокрема залежно від зміни стану системи в часі виділяють: статичні (стан з часом залишається постійним) і динамічні (змінює свій стан в часі) системи [Бурков В.Н., 1994, с. 173]. За характером взаємодії системи із зовнішнім середовищем розрізняють: закриті та відкриті [Скотаренко О.В. , 2008, с. 236]. Основною відмінною рисою відкритих систем є здатність обмінюватися із зовнішнім середовищем масою, енергією і інформацією, при цьому під зовнішнім середовищем розуміється сукупність об'єктів, що не є елементами даної складної системи, але взаємодію з якими враховують при її вивченні. Таким чином, відкритість означає, що система здійснює метаболізм, тобто речовий-енергетично-інформаційний обмін із зовнішнім навколишнім середовищем, що характерний для підприємств [Мельник Л.Г., 2006, с.17; Жариков О. Н., 2001, с.25-26]. Метаболізм є джерелом знаходження в систему вільної енергії і видалення із системи відходів життєдіяльності. Можливість представлення підприємства у вигляді складної

відкритої системи дозволяє чітко встановити її структурні складові, взаємозв'язки та взаємодії між елементами, організаційну структуру, відокремити дію на неї різноманітних чинників і виділити серед них найголовніших. Внаслідок цього, окреме підприємство розглядається як складна відкрита система, що функціонує в деякому динамічному середовищі, поєднуючи в собі економічні, соціальні, політичні риси тощо.

Процес розвитку відкритих систем ґрунтується на дії зворотних зв'язків, які є основою саморегулювання, пристосування до умов існування, що змінюються, а відповідно і до розвитку. Так, позитивний зворотний зв'язок зберігає тенденції змін того або іншого вихідного параметра, що відбуваються в системі. З одного боку позитивний зворотний зв'язок приводить лише до руйнування, до розгойдування, до виходу системи з рівноваги, до нестійкості, проте з іншого боку нестійкість далеко не завжди є негативним явищем. І. Пригожин [Князева Е. А., 2005] підкреслює, що нестійкість може виступати умовою стабільного і динамічного розвитку. Тільки системи далекі від рівноваги в стані нестійкості здатні спонтанно організувати себе і розвиватися. Або, інакше кажучи, нестійкість теж означає розвиток, який відбувається через біфуркації. У точці біфуркації може відбуватися зміна цілі, задач і структури економічної системи. В ході перетворень в системі може відбутися адаптація до нових умов існування, зміна механізму функціонування економічної системи або система деградує, тобто не виходить на новий рівень і як результат - стагнація системи. Зворотний негативний зв'язок навпаки протидіє тенденціям зміни вихідного параметра, тобто направлена на збереження, стабілізацію необхідного значення параметра, а відповідно і стану системи.

Стан відкритої системи характеризується безліччю ступенів свободи: нескінченна безліч мікроскопічних ступенів (підприємства, корпорації і т.п.) і невелике число макроскопічних (держава, регіони). Згідно теорії фазових переходів, в ході розвитку колективна поведінка системи представляється єдиним ступенем свободи - гідродинамічною модою, амплітуда якої зводиться до параметра порядку системи, повністю визначаючи картину самоорганізації

[Ющенко О.В., 2008, с103]. Таким чином розвиток складних нелінійних динамічних систем повністю визначається амплітудою коливань результуючих показників елементів системи [Родионов В., 2008]. При цьому як вважає Родіонов нормальною є амплітуда в 20 %, а рівень коливань у 45-50 % свідчить про те, що отримані економічні вигоди повністю знищуються виникаючими проблемами управління.

Оскільки розвиток економіки в цілому базується на розвитку на рівні підприємства, що є основною (первинною) ланкою економічної системи, потрібно більш детально проаналізувати існуючі погляди на поняття економічний розвиток на мікрорівні.

Н.П. Масленникова вказує, що не функціонуючи, підприємство не може займатися питаннями розвитку, а не розвиваючись, не зможе функціонувати, тому саме розвиток є способом збереження підприємства [Масленникова Н. П., 2002]. Проте незважаючи на велику кількість наукових праць та значні досягнення в області обґрунтування теоретичних основ розвитку підприємства [Гриньов А.В., 2003; Гриньова В.М., 2006; Гром'як С.И., 2001; Пономаренко В.С., 2002; Пономаренко В.С., 2003; Потрашкова Л.В., 2002] однак на сьогодні сутність, класифікація видових проявів на рівні підприємства чітко не визначені.

Т.В. Сухорукова визначає розвиток підприємства як якісну і спрямовану зміну структури, характеру бізнес-процесів підприємства, при якому досягається ефективніше функціонування [Сухорукова Т.В., 2001]. Е.М. Коротков, розглядаючи розвиток на рівні підприємства, трактує його як «...сукупність змін, які ведуть до появи нової якості і зміцнення життєвості системи, її здатність чинити опір руйнівним силами зовнішнього середовища» [Коротков Э.М., 1997, с. 296]. Варто відмітити визначення «розвитку підприємства» У.Р. Сухорської, яка розглядає його, як систему планованих внутрішніх організаційних заходів, спрямованих на оптимізацію функціонування організації щодо наявних та очікуваних станів її оточення [Сухорська У.Р., 2002, с. 263].

Ю. Філіпов та Т. Овдєєва характеризують економічний розвиток як процес досягнення приватних і групових інтересів шляхом ефективного управління наявними ресурсами [Филиппов Ю.В., 2000]. Автори відмічають, що сучасне поняття розвитку включає три взаємопов'язані характеристики: зміни, зростання та поліпшення, головною з яких є останнє, що відрізняє традиційне уявлення на розвиток, основною властивістю якого є мінливість. [Филиппов Ю.В., 2000, с. 99].

О.М. Тридід зауважує, що процеси розвитку можуть бути розглянуті як будь-які трансформаційні процеси на підприємстві. Відповідно до розвитку підприємства вчений відносить: традиційні інноваційні процеси, поєднані в програми розвитку; зростання підприємства; реінжиніринг бізнес-процесів підприємства; процеси реструктуризації та приватизації підприємств; процеси кризового розвитку й антикризового управління розвитком підприємства [Тридід О. М., 2002, с.82].

В.М. Гончаров та інші автори у своїй монографії [Гончаров В.М. та ін., 2006, с.57] ефективний розвиток промислових підприємств розглядають як комплекс особливостей і умов функціонування продуктивних сил і виробничих відносин, а також життєдіяльності соціуму промислових міст і центрів, з урахуванням регіональних особливостей і тенденцій, при якому забезпечується процес розширеного і пролонгованого відтворення й збереження природного середовища.

На думку Ю.М. Дерев'янка, процеси розвитку соціально-економічних систем і зокрема підприємства нерозривно пов'язані з поняттям «обмеженість», під яким автор розуміє «...перешкоди (явища, дії, чинники, характеристики, ознаки, якості) в самій системі або в навколишньому її середовищі, при виникненні яких система уповільнює, призупиняє, зупиняє або змінює параметри свого розвитку» [Дерев'янка Ю.М., 2008, с.54] До однієї із проблем обмеженості в практиці соціально-економічних відносин вчений відносить проблему обмеженості ресурсів, які використовує підприємство в своїй виробничо-господарській діяльності. Тому саме ефективне використання

підприємством ресурсів, як відмічає автор є запорукою прогресивного розвитку виробничих систем, зменшення екодеструктивного впливу на навколишнє середовище, зниження витрат виробництва, покращання менеджменту.

Таким чином, можна констатувати, що більшість авторів відзначають, що розвиток – це, перш за все, процес підвищення ефективності діяльності підприємства. Вся різноманітність підходів до визначення поняття «розвиток підприємства» з погляду підвищення ефективності діяльності, обумовлено в першу чергу різноманітністю методичних підходів до вибору інструментарію розрахунку показника ефективності. Загальна методологія розрахунку показника ефективності полягає у відношенні результату (ефекту) до витрат (ресурсів), що забезпечили його отримання [Мельник Л.Г., 2004, с.246].

Як вважає Ю.М. Дерев'янко, оптимальний розвиток системи може відбуватися лише за умов, коли абсолютний приріст ефекту супроводжується абсолютним зниженням витрат на ресурси або іншими словами, підвищення рівня ефекту одночасно із зниженням рівня витрат на ресурси, саме така динаміка розвитку на думку автора відповідає терміну «стійкий-соціально-економічний розвиток» [Дерев'янко Ю.М., 2008, с.82].

Інші автори ставлять основною метою розвитку організації соціально-психологічні аспекти її функціонування. А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський зазначають, що «соціальний розвиток є неможливим без розвитку економічного, економічний розвиток втрачає сенс без розвитку соціального; соціальний та економічний розвиток є взаємопроникаючими та взаємообумовленими, становлячи єдину комплексну систему» [Мельник А.Ф. 2007, с.19]. Особлива увага соціальному аспекту функціонування підприємства приділена у роботі [Кемпбелл Э., 2004]. Автори вважають, що при формуванні програми стратегічного розвитку підприємств необхідно знайти методи (шляхи, способи, інструментарій), які б задовольняли в своїй більшості цілі розвитку суспільства.

Однак, на наш погляд, всі підходи до розуміння категорії розвиток на рівні підприємства можна розділити по зміщенню акценту між чотирма рівнями

ефективності: співвідношення ефекту виробництва з об'ємом усіх ресурсів, задіяних в отриманні цього ефекту; міра досягнення загальних і окремих результатів діяльності підприємства; міра оптимальності використання ресурсів підприємства; дією таких чинників що своїм походженням не є мікрорівневими, хоча істотність їх впливу на розвиток підприємства від цього не стає слабшою. Таким чином аналіз різних наукових підходів до поняття «розвиток підприємства» дозволяє зробити висновок про те, що вся різноманітність існуючих точок зору на категорію «розвиток підприємства» заснована на виділенні і аналізі одного з чинників функціонування організації, що впливає на ефективність діяльності.

Для більш детального розуміння економічної сутності розвитку на рівні підприємства доцільно розглянути критерії систематизації розвитку та його різноманітні типи.

Ю.С. Погорелов у праці [Погорелов Ю.С., 2006] пропонує типологію розвитку підприємства здійснювати за двома групами критеріїв: перша група належить до розвитку взагалі, як міжнаукового, філософського і навіть загальнонаукового поняття; друга група - до підприємства як об'єкта розвитку. Таким чином, запропонована автором систематизація розвитку на ряду з традиційними критеріями, такими як характер змін, джерела або першопричини розвитку, масштаб та складність об'єкта, форми розвитку, а також представлення суб'єкта розвитку щодо об'єкта розвитку, включає нові критерії, які дозволяють конкретизувати типи розвитку підприємств: вектор розвитку, кількість виділених векторів, комплексність змін, загальна характеристика змін (додаток А, табл. А.2).

Л.С. Запасна [Запасна Л.С., 2006] аналізуючи різні погляди вчених на класифікаційні ознаки видових проявів розвитку на рівні підприємства, вважає що найбільш комплексну класифікацію запропонував Богатирьов І.В. в основі якої лежать наступні ознаки: за масштабом змін у соціально-економічній системі підприємства: загально-корпоративний чи внутрішньо-корпоративний (локальний) розвиток; за якістю змін у соціально-економічній системі

підприємства: прогресивний чи регресивний розвиток; залежно від об'єкту змін у соціально-економічній системі підприємства: організаційний, техніко-технологічний, соціальний, економічний розвиток; залежно від характеру змін: спрямований, циклічний, спіральний розвиток; залежно від типу тренду: лінійний чи нелінійний розвиток; залежно від динаміки змін у соціально-економічній системі підприємства: рівномірний розвиток (еволюційний), нерівномірний розвиток (революційний); за природою ключового критерію: абсолютний чи відносний розвиток; залежно від рівня невизначеності процесів: прогнозований (достовірний) чи випадковий розвиток; залежно від основи змін у соціально-економічній системі підприємства: екстенсивний (кількісний) чи інтенсивний (якісний) розвиток; залежно від можливості управління змінами: керований чи спонтанний розвиток; залежно від корпоративної стратегії: адаптивний, реактивний чи випереджаючий (превентивний) розвиток; залежно від складності змін у соціально-економічній системі підприємства: елементний, інтегральний чи системний розвиток; залежно від мети змін: простий чи розширений розвиток [Богатирьов І.О., 2004, с.6-7]. Проте, як зауважує Л.С. Запасна в даній класифікації видових проявів розвитку на рівні підприємства недостатньо приділяється увага середовищу та часовому аспекту виникнення розвитку, тому виходячи з цих ознак автор доповнює дану класифікацію: 1) за середовищем: внутрішній розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, які відбуваються під впливом факторів внутрішньої середовища підприємства), зовнішній розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, які відбуваються під впливом факторів зовнішньої середовища підприємства), загальний розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, які відбуваються під впливом факторів як внутрішньої так і зовнішньої середовища підприємства); 2) за часом: ретроспективний розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, що відбувалися у минулому періоді діяльності підприємства), поточний розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, що відбуваються у поточному періоді діяльності підприємства),

перспективний розвиток (сукупність змін у соціально-економічній системі підприємства, що відбуватимуться у майбутньому періоді діяльності підприємства) [Запасна Л.С., 2006, с.36].

Виходячи з розуміння підприємства, як відкритої системи, ми пропонуємо доповнити наведені вище класифікаційні ознаки видових проявів розвитку.

Розвиток складних нелінійних динамічних систем повністю визначається амплітудою коливань результуючих показників елементів системи. В залежності від значення амплітуди коливання соціально-економічної системи виділяємо: збалансований розвиток; незбалансований розвиток. Відповідно збалансований розвиток – розвиток без росту амплітуди коливання вище порогового (критичного, граничного) значення, яке знаходиться в межах підтримувальної можливості ефективної діяльності економічної системи. Незбалансований розвиток - це розвиток при якому амплітуда коливання результуючих показників нездатна утримувати економічну систему в певному стані, який дозволяє постійно підживлювати і підтримувати ефективний розвиток.

Водночас підприємство є складною системою, що включає в себе безліч підсистем, враховуючи кількість показників або груп показників, що характеризують рівень розвитку підприємства в цілому виділяємо: 1) монокаузальний розвиток – передбачає виділення одного показника, коливання якого відображає зміну розвитку підприємства (прибуток, собівартість і т.п.). Суттєвим недоліком є його однофакторність, яка не дозволяє враховувати вплив на діяльність підприємства всього комплексу факторів динамічного середовища, у якому воно знаходиться; 2) полікаузальний розвиток - описується впливом багатьох факторів, які перебувають під дією синергетичного ефекту. Його оцінка ускладнюється великим ступенем кореляції аналізованих факторів, що в деяких випадках взагалі може зробити неможливим однозначне визначення стадії життєвого циклу, на якій перебуває підприємство, а відповідно і сам перехід підприємства з одного стану в інший; 3) інтегративний розвиток – характеризується певним інтегральним

показником, який відображає сумарний ефект впливу комплексу факторів середовища на процес розвитку підприємства. Найбільш прийнятний для опису діяльності підприємства оскільки одночасно поєднує в собі такі риси як системність та високу точність оцінки розвитку завдяки оптимальній сукупності показників, синтез яких дозволяє всебічно та об'єктивно характеризувати як стан розвитку підприємства в цілому, так і окремих аспектів його діяльності.

Проведений аналіз тенденцій розвитку машинобудівного комплексу, а також промисловості України у розділі 1.3 дисертації, дозволяє зробити висновки, що однією з ознакою, яка є актуальною для даного періоду часу, є форма траєкторії розвитку соціально-економічної системи за умов виходу з кризи, тобто після проходження точок біфуркації. Відповідно в залежності від траєкторії розвитку соціально-економічної системи за умов виходу з кризи виділяємо: V-образна форма розвитку (припускає швидке повернення до зростання економічної активності соціально-економічної системи); U-образна форма розвитку (після декількох швидких зльотів зростання стає анемічним і без вираженої спрямованості); W-образна форма розвитку (рецесії з подвійним спадом); L-образна. форма розвитку характеризується стагнацією і поступовим підйомом.

Таким чином проведений критичний огляд існуючих підходів до понять «розвиток» та «розвиток підприємства», а також класифікацій видових проявів розвитку дозволяє зробити висновок, що основними складовими даних визначень є «економічна система», «ресурси», «задоволення потреб», «ефективність», «кількісні та якісні зміни», «адаптація», а самі категорії водночас утримують і включають три достатньо самостійних процесів: становлення (перехід від одного певного стану до іншого); формування (отримання форми з подальшим вдосконаленням); перетворення (саморозвиток і зміна основного життєвого вектора, а також кардинальна зміна режиму діяльності).

Відповідно, на наш погляд, економічний розвиток підприємства – це процес зміни поточного стану підприємства до іншого якісно нового стану порівняно з попереднім шляхом раціоналізації використання обмежених виробничих, природних, трудових, фінансово-інвестиційних ресурсів.

1.2 Теоретико-методичні засади формування стратегій розвитку підприємства

Становлення стратегічного управління на підприємствах стикається з рядом методологічних труднощів, одна з яких - це вибір ефективної стратегії розвитку підприємства. Процес розробки ефективної стратегічної діяльності підприємства машинобудівної галузі є багатограним і складним завданням, яке вимагає розгляду базових (еталонних) стратегій, основних теоретичних підходів до формування стратегії, виявлення ряду альтернативних стратегій і визначення критеріїв їх ефективності, прийнятних для специфіки машинобудування.

Аналізуючи погляди різних учених на визначення стратегії і їх видів (додаток Б, табл. Б.1) можна зробити висновок, що спостерігаються термінологічні відмінності до визначення стратегії і різні підходи до ознак класифікації стратегій, проте, слід погодитися з Дж. Міддлтоном, який відмічає, що «визначення стратегії завжди пов'язане з вибором напряму розвитку діяльності організації і маршрутом цього руху» [Джон Миддлтон., 2006, с.5]. Усю різноманітність визначення стратегій можна звести до трьох основних груп [Фролова Л.В., 2005]: 1) стратегія, як засіб досягнення цілей підприємств, план або модель його дій; 2) стратегія, як набір правил ухвалення рішень; 3) стратегія, як програма функціонування підприємств у зовнішньому середовищі, тобто програма взаємодії з конкурентами, задоволення потреб клієнтів, реалізації інтересів власників, зміцнення конкурентних позицій підприємства. Так, до першої групи можна віднести Мескона, Альберта, Хедоурі [Мескон М., 1994], які відмічають, що стратегія є детальним, усебічним, комплексним планом,

призначеним для того, щоб забезпечити здійснення місії організації і досягнення її цілей. Прикладом другої групи є визначення стратегії А. Чандлером [Джон Миддлтон., 2006, с.5] – «визначення довгострокових цілей і завдань підприємства, коригування діяльності в зв'язку з цим і залучення ресурсів, необхідних для виконання поставлених цілей». За таким визначенням, стратегія - є засобом координації цілей і ресурсів, що найбільше відповідає концепції стратегічного управління. Стратегія по О.С. Віханському [Виханский О. С., 1998] найточніше характеризує представників третьої групи. Ми, у свою чергу, під стратегією розумітимемо набір правил, способів, механізмів розвитку, необхідних для ефективної діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і динамічних змін зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Для порівняння у табл. Б.1 додатку Б приведені лише базові (еталонні) стратегії, які, у свою чергу, реалізуються за певним набором правил, способів і механізмів, що є стратегіями другого рівня.

Аналізуючи зазначені визначення понять «стратегія» і «розвиток», можна прослідкувати тісний взаємозв'язок між ними. Зокрема, багато вчених ототожнюють ці два поняття. Як зазначає В.С. Марцин [Марцин В.С., 2005, с.177-181], стратегія розвитку підприємства є ітераційним процесом формування розподіленої в часі системи цілей і напрямів розвитку підприємства з урахуванням тенденцій зміни кон'юнктури ринку і конкурентного середовища та наявних і можливих для залучення ресурсів. Так Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцький ототожнюють стратегію підприємства зі стратегією його розвитку виділяючи три нерівнозначні групи: 1) стратегії зростання; 2) стратегії стабільності; 3) стратегії скорочення [Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцький та ін, 2006, с.90]. Цієї ж думки дотримується і російський вчений Т. Х. Тогузаєв, також ототожнюючи стратегію розвитку підприємства зі стратегією підприємства. У своїй роботі [Тогузаєв Т. Х.,2009] автор проводить аналіз позиції зарубіжних і російських учених про суть і зміст поняття «стратегія», приходить до висновку, що вся різноманітність даної категорії обумовлено в першу чергу бажанням того або іншого автора конкретизувати поняття, але в

більшості випадків вони не принципові, а чисельні доповнення не спотворюють, а навпаки, наповнюють його змістом. Т.Х. Тогузаєв дає власне визначення даної категорії – стратегія - це сукупність взаємодіючих елементів організації, що направлені на оптимізацію засобів виробництва і управлінських рішень, які сприяють досягненню конкретних цілей і задач [Тогузев Т. Х., 2009, с.26].

А.А. Мазаракі та інші автори [Мазаракі А. А., 1999, с.52] стверджують, що формування стратегії розвитку підприємств дає змогу визначити напрямок поведінки підприємства на ринку, з урахуванням умов зовнішнього середовища та вірогідного характеру їх зміни; оцінити конкурентоспроможність та стратегічні конкурентні переваги підприємства; сформулювати глобальну мету його діяльності та цілі; визначити ресурси, які необхідно залучити для досягнення поставлених цілей та забезпечити їх найбільш ефективно використання. При цьому, як відмічають автори, розроблення стратегії розвитку підприємства повинна опиратися на такі принципи стратегічного управління: орієнтація на довгострокові глобальні цілі підприємства господарчої системи та економічні інтереси його власників; багатоваріантність можливих напрямків розвитку, що обумовлені динамічністю зовнішнього середовища діяльності підприємства; безперервність розроблення стратегії, постійна адаптація змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі; комплексність розроблення стратегії, узгодженість стратегічних рішень за окремими напрямками діяльності підприємства, видами ресурсів, функціями тощо [Мазаракі А. А., 1999, с.53].

Також можна погодитися з думкою В.С. Єфремова, що стратегія формує бачення майбутнього розвитку підприємства [Єфремов В. С., 1999, с.4].

Отже, розглянувши зміст понять «стратегія» та «розвиток», можна зробити висновок, про те, що дані категорії тісно пов'язані між собою, з одного боку розвиток розглядається як результат реалізації стратегії, а з іншого боку – стратегія визначається як інструмент забезпечення розвитку підприємства. Тому, на нашу думку, стратегію розвитку слід розглядати в якості метастратегії суб'єкта господарювання, суть якої полягає в описі його поведінки на рівні

динамічного процесу зміни стратегій і яка дозволяє забезпечити ефективність діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і динамічно змінного зовнішнього і внутрішнього середовища.

Для подальшого розгляду суті стратегії розвитку підприємства необхідно з'ясувати, як здійснюється процес формування стратегії.

І. Ансофф – дослідник проблем стратегії, вибір стратегії проводить в три етапи [Ансофф И., 1989]: 1) визначаються способи забезпечення росту фірми; 2) встановлюються прийнятні стратегії ринкової диференціації по позиції на ринку і по методах ринкової диференціації; 3) вибирається стратегія продуктової диференціації.

Ф. Котлер пропонує наступні етапи маркетингових досліджень для формування ринкової стратегії фірми [Фатхудинов Р.А., 2005]: 1) визначення стратегії поведінки фірми на ринку; 2) визначення стратегії охоплення ринку; 3) вибір цільового сегменту ринку; 4) формування стратегії розробок нових товарів; 5) вибір ресурсної стратегії; 6) вибір стратегії ціноутворення; 7) вибір методів і способів поширення товарів; 8) формування стратегії стимулювання збуту товарів; 9) формування стратегії реклами товару; 10) формування стратегії росту фірми.

О. Віханський [Виханский О. С., 1998] виділяє п'ять етапів стратегії: аналіз середовища, визначення місії і цілей, вибір стратегії, виконання стратегії, оцінка і контроль реалізації стратегії.

А. Томпсон і А. Стрікланд [Томпсон А.А., 2006] стверджують, що стратегія повинна вирішувати п'ять взаємозв'язаних завдань: рішення про те, в якому бізнесі компанія працюватиме, постановка стратегічних цілей і завдань для їх досягнення, розробка стратегії досягнення цілей, реалізація стратегічного плану, оцінка результатів діяльності і зміни стратегічного плану або методів його реалізації.

Ієрархія стратегій по Б.М. Мізюку [Мізюк Б. М., 2007] виглядає таким чином: а) стратегії концентрованого росту: стратегія посилення позиції на ринку, стратегія розвитку ринку; стратегія розвитку продуктів; б) стратегії, пов'язані з

розширенням фірми за рахунок створення нових структур: стратегія зворотної вертикальної інтеграції, стратегія попередньої вертикальної інтеграції; в) стратегія диверсифікованого росту: стратегія внутрішньої диверсифікації, стратегія горизонтальної диверсифікації, стратегія конгломеративної диверсифікації; г) стратегія скорочення: стратегії ліквідації, стратегія «збору урожаю», стратегія скорочення бізнесу, стратегія скорочення витрат. Процес розробки стратегії складається з чотирьох етапів: аналіз середовища, визначення місії і цілей організації, виконання стратегії і оцінка результатів.

Л.Г. Зайцев, М. І. Соколова [Зайцев Л. Г., 2002, с.134] процес розробки стратегії розбивають на чотири етапи, при цьому відмічаючи, що на початок процесу формулювання стратегії, місія компанії, стратегічні і фінансові цілі вже визначені. На першому етапі проводиться всебічний аналіз внутрішнього і зовнішнього макро- і мікросередовища стану компанії. На другому етапі розробки стратегії формулюються стратегічні альтернативи, що враховують різні стани зовнішнього середовища, ресурсів компанії і стратегічних цілей. Третій етап полягає в оцінці відібраних стратегічних альтернатив. Четвертий етап розробки стратегії полягає у виборі однієї або декількох найкращих.

Г.Я. Гольдштейн [Пересадько Г. О., 2008], стверджує, що стратегічні менеджери, в першу чергу, повинні оцінити існуючі стратегічні положення підприємства і його стратегічні зони господарювання (СЗГ), виявити дисбаланс портфеля, визначити стратегічні цілі підприємства і відповідно вибрати певні стратегії управління портфелем СЗГ.

Узагальнюючи різні підходи до змісту процесу розробки стратегії, слід зазначити, що єдиного способу розробки стратегії, як і єдиної форми організації, не існує [Генри Минцберг, Джеймс Брайан Куинн, Сумантра Гошал <http://www.elobook.com>], проте в цілому цей процес повинен вирішувати триєдину задачу, а саме, відповідати на три питання: Де знаходиться фірма нині? Куди необхідно рухатися? Що необхідно зробити? Процес формування стратегічних альтернатив і розробки ефективної стратегії можна представити у вигляді логічного ланцюжка що складається з наступних блоків: 1) комплексний аналіз

зовнішньої і внутрішній середовища підприємства; 2) формування стратегічного бачення і місії організації; 3) постановка цілей розвитку підприємства; 4) розробка альтернативних стратегій з урахуванням обмежень; 5) вибір стратегії розвитку; 6) впровадження і реалізація стратегії; 7) оцінка роботи, вивчення нових тенденцій і здійснення коригуючих дій. Саме такий порядок розробки стратегії, на нашу думку, максимально враховує дії динамічних чинників ринку, що корисно для підприємств машинобудування

Як було зазначено вище вибір і формування стратегії розвитку орієнтовано на довгостроковий якісно певний напрям розвитку підприємства, що стосується сфери, засобів і форм його діяльності, системи взаємин усередині організації, а також позиції в оточуючому середовищі. Тому будь-якому підприємству перш ніж приступити до формування стратегії розвитку, необхідно провести аналіз його фінансово-економічного стану і вже потім, з урахуванням результатів цього аналізу, розробити стратегію, яка б сприяла ліквідації виявлених порушень в функціонуванні підприємств, а також посилила б виявлені позитивні тенденції. В процесі комплексного аналізу розвитку підприємства виникає необхідність одночасного вивчення сукупності показників, значення яких в динаміці відображують практично усі сфери його виробничо-господарської діяльності. Проте для порівняння ефективності діяльності різних (за розміром, об'ємами ресурсів, що залучаються, обсягами виробництва і ін.) підприємств (чи альтернативних стратегій для одного підприємства) бажано мати один (чи два-три) найбільш інформативних показника, які б синтезували наявні показники діяльності суб'єкта. Але особливості виробничо-господарської діяльності не дають такої можливості (виділення з множини узагальнюючих результативних показників якийсь один як основний). Зважаючи на це виникає необхідність об'єднання декількох окремих економічних показників в один інтегральний показник, що надасть можливість визначати якісні параметри стратегій розвитку, що розробляються. При цьому даний інтегральний показник повинен відповідати наступним умовам: 1) відповідати меті стратегії розвитку підприємства і мати ясний економічний

сенс; 2) бути універсальним, тобто здатним враховувати усі основні властивості і особливості стратегії розвитку; 3) бути досить чутливим до зміни параметрів, що впливають на стратегію і існувати для усіх можливих варіантів їх змін.

Для оцінки фінансово-економічного стану підприємств розроблений ряд методів, які надають можливість визначити рівень розвитку організації. Найбільш широке застосування отримали моделі зарубіжних вчених: Є. Альтмана, Р. Лиса, Р. Таффлера, Г. Спрінгейта, В.Г. Бівера та вітчизняних вчених: R-модель науковців Державної економічної академії Іркутська Г. Давидової і А. Белікова, рейтингове число Р.С. Сайфуліна і Г.П. Кадикова, модель О.О. Терещенко, дискримінантна модель Міністерства фінансів України для вітчизняних підприємств, модель життєздатності промислового підприємства В.П. Мартиненко [Колесар К., 2002; Канке А. А., 2009; Поддєрьогіна А.М.,1999; Крамаренко Г. О., 2008; Терещенко О. О., 2004;Ю. Ю. Гусєва, О. В. Гребенікова.: <http://www.nbu.gov.ua>.; Проскура О. Ю., 2002; Матвійчук А. В.: http://www.me.gov.ua/file/link/99747/file/matvijchuk_4_07_U.pdf.; А.О. Єпіфанова, 2009; Литвин Б.М., 2008; Терещенко О. О, 2004; Базілінська О. Я., 2009; Передерієнко Н.І., 2008; Дубинская Е.С., 2009; Ізмайлова К. В., 2003].

Основними недоліками цих методів є [Мартиненко В. П., 2006; Ю. Ю. Гусєва, <http://www.nbu.gov.ua>]: використання великої кількості показників, значення яких можуть призводити до протилежних висновків про стан підприємства, внаслідок високої позитивної або негативної кореляції або функціональної залежності між собою, що призводить до затягування ухвалення рішення; недостовірність інформації у фінансових звітах, робить неможливим знайти достовірні оцінки коефіцієнтів в Z - моделях про стан підприємства; використання експертних оцінок для визначення вагових коефіцієнтів показників, підсумовування показників за допомогою експертних вагових оцінок або балів, не завжди дає достовірну інформацію про стан підприємства; вимагають обчислення відповідних коефіцієнтів при показниках K_i , нормативні значення яких значно відрізняються від їх значень для зарубіжних країн; наведені моделі не дають відповіді на питання, які чинники вплинули на певний рівень стійкості підприємства; слабо використовується уся сукупність

показників бухгалтерського балансу, який є найбільш точним відображенням фінансово-економічного стану підприємства.

На наш погляд, використання методу ієрархічної декомпозиції показників фінансово-економічної діяльності підприємства з визначенням функціональних зв'язків між ними дозволить уникнути відмічених недоліків. На відміну від робіт інших авторів, пропонований нами метод базується на використанні єдиного узагальню вального економічного показника, який має чіткий економічний зміст. При такому підході використовується більш широкий набір показників, у взаємозв'язку, пов'язаних з розвитком підприємства, а складові частини моделі мають досить важливий вплив на результативність діяльності підприємства, оскільки оцінюють різні аспекти діяльності господарюючого суб'єкта, враховуючи виявлення кількісного впливу позитивних і негативних факторів на стан підприємства. При цьому алгоритм побудови і аналізу моделі складається з декількох етапів: 1) на першому етапі будується факторна модель показника; 2) на другому етапі формується інформаційне забезпечення розрахунків. Основними джерелами інформації для виконання всіх розрахунків є бухгалтерська фінансова звітність підприємства: Форма 1 «Баланс»; форма 2 «Звіт про фінансові результати»; 3) третій етап являє собою факторний аналіз побудованої моделі, який полягає не тільки у визначенні величини показника за певні періоди часу, але й обчислення його чинників. Використання запропонованих рекомендацій дозволить підвищити обґрунтованість рішень з формування стратегії розвитку підприємства.

1.3 Особливості і тенденції розвитку підприємств машинобудівної галузі України на сучасному етапі

У сучасних умовах посилення процесу глобалізації світової економіки, економічної кризи, соціальних конфліктів, екологічних катастроф погрожують стійкому загальносвітовому розвитку і постійно вимагають розробки адекватних механізмів стійкого розвитку як на глобальному, регіональному

рівнях, так і на рівні окремого підприємства. Виходячи з розуміння сучасної економіки як відкритої динамічної системи, функціонування і розвиток машинобудівного комплексу, цілком залежить від дії тих або інших чинників зовнішнього середовища, з яким підприємства комплексу активно взаємодіють і не роблять прямого впливу на неї.

Одним з показників що характеризує рівень економічного розвитку соціально-економічної системи прийнятим в світі - є річний ВВП на душу населення [Панфилова Е. Е., 2009]. Відповідно сигналом кризового розвитку соціально-економічної системи України можна вважати зростання в часі амплітуди коливань за цим параметром. Амплітуду коливання можна розрахувати одним із способів [Панфилова Е. Е., 2008]:

$$A = \frac{\sum_N^i \left| \left(\frac{X_i}{X_c} - 1 \right) * 100 \right|}{N} \quad (1.1)$$

де A – амплітуда коливання системи;

X_i - річне значення ВРП на одного жителя i -ої підсистеми;

X_c - річне значення ВРП на одного жителя по системі в цілому;

N – кількість підсистем одного рівня ієрархії, що входять в дану систему;

$$\text{або: } A = \sqrt{\frac{\sum_N^i (X_i - X_c)^2}{N}} \quad (1.2)$$

Для оцінювання рівня соціально-економічного розвитку найбільш об'єктивною є формула (1.1), за якою визначається рівень концентрації і використання соціально-економічного потенціалу в межах регіону порівняно з середнім значенням у державі. Слід зазначити, що основним недоліком у формулі (1.2) є розрахунок середньоквадратичного відхилення, при якому втрачаються знаки «плюс» і «мінус», що відображають вище або нижче середнього значення.

Не дивлячись на позитивні щорічні темпи приросту реального ВВП, які спостерігаються в Україні з 2000 р., економічне зростання відбувається на тлі

структурних і регіональних диспропорцій реалізації ресурсного потенціалу країни. Диспропорція, а як наслідок – нестійкість, обумовлює прискорене вичерпання економічного потенціалу країни і чутливість економіки до зовнішніх дестабілізуючих чинників. У роботі [В. М. Геєць, 2009] вчені в результаті порівняльного аналізу відмічають, що протягом 2001—2004 рр. темпи зростання ВВП України були вищі середніх по країнах СНД (табл. 1.2), але вже з 2005 р. цей показник знизився, серед країн СНД нижчими ніж в Україні темпами в 2005-2008 рр. розвивалася тільки економіка Киргизстану.

Таблиця 1.2

Темпи зростання ВВП країн СНД і «новачків» ЄС [В.М. Геєць, 2009, с. 14]

Країна	Темпи зростання ВВП країн СНД і «новачків» ЄС , % до попереднього року									
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
СНД	105,4	109,0	106,2	105,3	107,8	108,1	106,8	107,6	109,0	105,0
Азербайджан	107,4	111,1	109,9	110,6	111,2	110,2	126,4	134,5	125,0	110,8
Вірменія	103,3	105,9	109,6	113,2	114,0	110,5	113,9	113,2	113,7	106,8
Білорусь	103,4	105,8	104,7	105,0	107,0	111,4	109,4	110,0	108,6	110,0
Грузія	102,9	101,8	104,8	105,5	111,1	105,9	109,6	109,4	112,3	102,1
Казахстан	102,7	109,8	113,5	109,8	109,3	109,6	109,7	110,7	108,9	103,3
Киргизстан	103,7	105,4	105,3	100,0	107,0	107,0	99,8	103,1	108,5	107,6
Молдова	96,6	102,1	106,1	107,8	106,6	107,4	107,5	104,8	103,0	107,2
Росія	106,4	110,0	105,1	104,7	107,3	107,2	106,4	107,7	108,1	105,6
Таджикистан	103,7	108,3	109,6	110,8	111,0	110,3	106,7	107,0	107,8	107,9
Україна	99,8	105,9	109,2	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,1
Естонія	99,7	110,0	107,5	107,9	107,6	107,2	109,4	110,0	107,2	96,4
Латвія	103,3	106,9	108,0	106,5	107,2	108,7	110,6	112,2	110,0	95,4
Литва	98,9	103,3	106,7	106,9	110,2	107,4	107,8	107,8	109,8	102,8

Продовження табл. 1.2

Болгарія	102,3	105,4	104,1	104,5	105,0	106,6	106,2	106,3	106,2	106,0
Польща	104,5	104,3	101,2	101,4	103,9	105,3	103,6	106,2	106,8	105,0
Румунія	98,8	102,4	105,7	105,1	105,2	108,5	104,2	107,9	106,3	106,2
Словенія	105,4	104,4	102,8	104,0	102,8	104,3	104,5	105,8	106,8	103,5
Словаччина	100,0	101,4	103,4	104,8	104,7	105,2	106,5	108,5	110,4	106,4
Угорщина	104,2	104,9	104,1	104,4	104,3	104,9	103,5	104,0	101,0	100,6
Чехія	101,3	103,6	102,5	101,9	103,6	104,5	106,3	106,8	106,1	103,5

Як зазначає В.О. Макаренко та Т.В. Кожемякіна, циклічні коливання економічної системи знаходять прояв у зміні темпів приросту основних показників, оскільки це дає можливість виявити вплив на стан економічної системи навіть незначних коливань досліджуваних показників [Макаренко В.О., 2009]. В той же час, як зазначають автори, досліджуючи зміни реальних показників, складніше помітити кризові явища в економічній динаміці. При цьому розрахунок темпів приросту доцільно проводити до року найвищої точки підйому, що передуює початку кризи. Так зокрема на рис. В.1. та рис. В.2 додатку В представлена динаміка розвитку ВВП в Україні від 1990 р., на основі показника індексу фізичного обсягу ВВП, який нівелює фактор інфляції.

Отже, наведені графіки динаміки темпів приросту та зростання ВВП у % за 1990-2008 рр. (додаток В, рис.В.1, рис. В.2) дають змогу погодитися з думкою В.О. Макаренко та Т.В. Кожемякіної про те, що найбільш адекватним аналізом розвитку економічної системи є використання темпів приросту основних показників. Оскільки саме темпи приросту дають змогу побачити перехід системи з одного стану в інший, тобто наочно визначити період досягнення «дна» кризи і початок поживлення зростання результуючого показника. Так зокрема, якщо за базу порівняння взяти 1990 р., як рік де криза лише починається, то чітко простежується тенденція поступового зниження індексу фізичного обсягу ВВП і у 1999р. він становив 40,8%, а в період 2000-2008 рр. аналізований показник зріс до рівня 74,2%, проте так і не достиг темпів

економічного розвитку 1990 р. Відповідно можна зробити висновок, що розвиток соціально-економічної системи України впродовж 1991-2008 рр. являє собою класичний економічний цикл, у якому можна виділити три характерні стадії: 1) кризового занепаду (1991-1995 рр.) – здійснювався демонтаж основних ланок централізованої системи і формувалися передумови створення України як суверенної держави; 2) депресії та стагнації (1996-1999 рр.) – внаслідок недостатньо виваженої економічної політики, насамперед процесу приватизації, в суспільстві утворилася монополюльно-олігархічна система, яка унеможливила ефективну діяльність підприємств, в першу чергу середніх і малих бізнес-структур; 3) економічне поживлення та зростання (2000-2008) – проте нехтування економічними законами зробило сам процес економічного зростання невиразним, що дуже чітко простежується на рис. В.2 додатку В [Алимов О.М, 2005].

Ще більш строката картина виявляється, коли перейти до аналізу соціально-економічного розвитку України за регіонами. Так стосовно загальнодержавного показника ВРП розрахованого на душу населення, який приймаємо за 100%, виділимо 5 груп регіонів (табл. 1.3): 1) менше 50 % регіони, що бідують; 2) 51- 75% - слаборозвинені; 3) 76-100% - менш благополучні; 4) 101-125% - благополучні; 5) 126 - 150% розвинені; 6) понад 150% - сильно розвинені [Олійник В.Д., 2009].

Таблиця 1.3

Співвідношення регіональних об'ємів ВРП у розрахунку на одну особу до середньоукраїнських за період 2000-2008 рр.

Група регіонів	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 група (до 50%)	-	-	-	-	2	2	2	2	2
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	-	-	-	-	2	2	2	2	2
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	-	-	-	-	7	7	7		
2 група (51-75%)	11	15	13	14	14	14	14	14	14
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	19	30	24	25	28	28	27	26	26

Продовження табл. 1.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	41	55	48	51	51	51	51		
3 група (76-100%)	9	6	8	7	6	6	6	6	5
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	28	18	25	23	22	21	21	21	16
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	33	22	30	26	22	22	22		
4 група (101-125%)	3	5	5	5	3	2	2	2	3
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	14	35	35	34	17	9	9	9	15
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	11	18	19	18	11	7	7		
5 група (126-150%)	3	-		-	1	2	2	2	2
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	28	-		-	13	22	23	23	23
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	11	-		-	4	7	7		
6 група (понад 151%)	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Частка регіонів в сумарному об'ємі ВРП (%)	11	17	17	18	18	17	18	19	18
Частка регіонів в групі до їх загальної кількості (%)	4	4	4	4	4	4	4		

Проаналізуємо данні таблиці регіональних об'ємів ВРП у розрахунку на одну особу до середньоукраїнських за період 2000-2008 рр. Оцінюючи в цілому рівень розвитку регіонів України, можна зробити висновок про регресивну тенденцію переходу економічного простору від типу «благополучні» в 2000-2003 р. до типу «менш благополучні» в 2004-2008 рр. Так, зокрема період з 2004-2008 р. характеризується появою серед постійних членів груп що «бідують» і «слаборозвинені» наступних регіонів: Тернопільська, Чернівецька, АРК, Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська. Загальна частка цих регіонів становить близько 60%

загальної кількості всіх регіонів, які разом на 1/3 наповнюють загальний об'єм ВРП країни.

Усі вказані регіони можна віднести до проблемних, під якими слід розуміти території, нездібні самостійно вирішувати свої соціально-економічні проблеми або реалізувати свій високий потенціал, і тому потрібна активна підтримка з боку держави. Так зокрема в Європейському Союзі (ЄС), проблемними вважаються території, у яких величина ВРП на душу населення є меншою 75% від середнього по ЄС [Олійник В. Д., 2009]. Вказані регіональні особливості формують відмінності в умовах функціонування підприємств промисловості у тому числі і машинобудівного комплексу в регіонах України, що визначають стан їх фінансів.

Розглянемо тепер амплітуду коливання соціально-економічної системи України (рис 1.2.). Розрахунки виконані за статистичними даними ВРП з 1996 по 2008 рр. З діаграми видно зростання амплітуди коливань за цей період (з 20% в 1996 р. до 36,87% в 2008 р., тобто приріст амплітуди склав 84,35%).

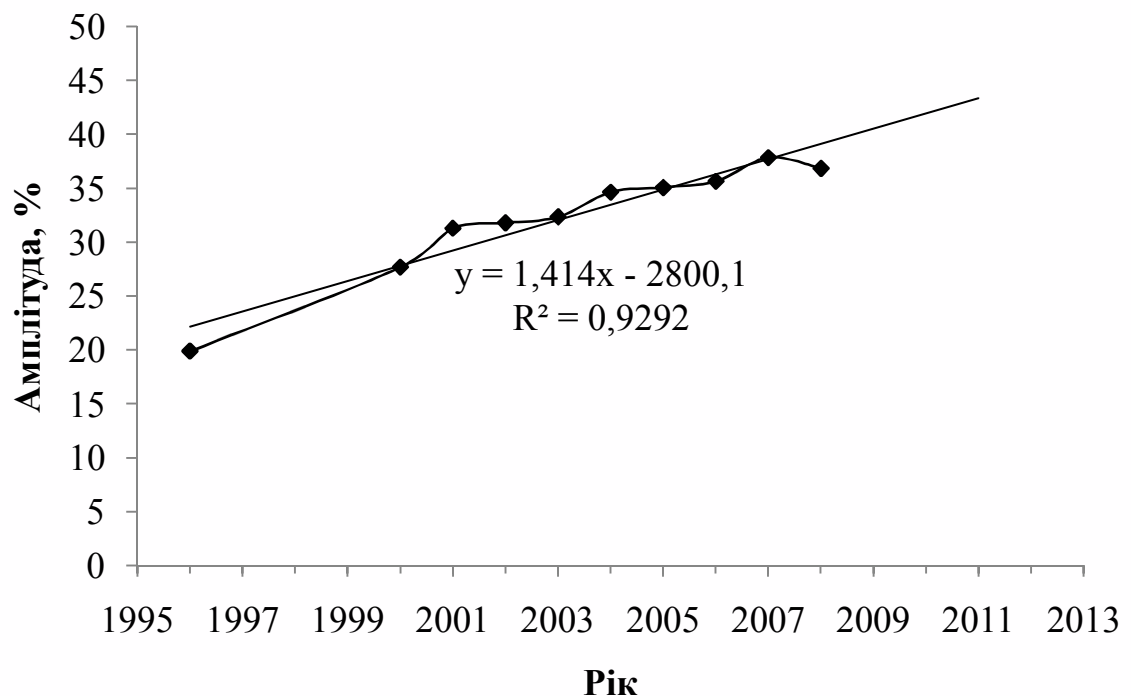

Рис. 1.2. Амплітуди коливання ВРП для визначення рівня економічного розвитку соціально-економічної системи

При розпаді СРСР в 1990 р. амплітуда коливань соціально-економічної системи країни в розрізі союзних республік складала 26,1%, а амплітуда коливань по Євросоюзу складає в середньому 20%. Найвищі темпи зростання ВРП відповідають амплітуді коливання в 12-15%, відповідно оптимальні межі нестійкості соціально-економічної системи України перевищені приблизно в два рази. Представлена на мал. 1 лінія тренда дозволяє зробити висновок, що при подальшому зростанні амплітуди коливань на 1,5-2%, критичні значення в 45-50% (амплітуда розпаду СНД як соціально-економічної системи з виділенням кластерів, що охоплюють тільки частину держав [Олійник В.Д., 2009]) можуть бути досягнутими до 2011-2012 рр. Таким чином, можна відзначити, що соціально-економічна система України знаходиться в точці біфуркації, оскільки можливість кардинальних цілеспрямованих структурних змін для побудови соціально орієнтованої ринкової економіки, цивільного суспільства і ефективної політичної системи в Україні не була належним чином використана в умовах економічного зростання 2000—2008 рр., коли з'явилися фінансові ресурси для таких перетворень. Нинішня ситуація дає шанс для проведення таких перетворень і якщо ним не скористатися, ситуація ставатиме все більш неконтрольованою з перспективою втрати всього досягнутого.

Аналіз амплітуди коливання соціально-економічної системи України показує, що існує тенденція до зростання галузевої розбалансованості господарських комплексів і зменшення щільності їх зв'язків, а наявна система розміщення виробництва перестала відповідати сучасним ринковим умовам господарювання.

Зіставляючи відповідні графіки динаміки змін індексу фізичного обсягу ВВП з обсягами реалізації продукції промисловості, можна побачити, що дані криві досить точно повторюють усі циклічні коливання ВВП, але із значно вищою амплітудою

Як зазначається на офіційному сайті Міністерства економіки України, вклад промисловості за 2008 р., в загальний приріст валового внутрішнього продукту (ВВП) країни складає 30%, і така тенденція простежувалася і в

попередні два роки [<http://www.me.gov.ua>]. Разом з тим, одним із пріоритетних видів промислової діяльності є машинобудування, місце і роль якого визначено у проекті «Концепції загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості на період до 2017 року» [Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Проект, http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966], відповідно до документу визначено, що провідними галузями промисловості є: машинобудування (40% всієї продукції), хімічна промисловість (більше 15%), харчова (14%), легка промисловість (9%), металургія (7%).

Сьогодні багатогалузевий машинобудівний комплекс – могутній сектор промисловості України, що охоплює понад 20 спеціалізованих галузей, найбільш важливими з яких є авіабудування, автомобілебудування, електротехнічне машинобудування і ін. Основні показники, які характеризують динаміку розвитку машинобудування за 2001-2008 рр., представлені в табл. Е.1. додатку Е.

У цілому машинобудування за 2001–2008 рр. розвивалося темпами, відповідними динаміці загального промислового розвитку країни. Так в 2007 р. приріст випуску продукції істотно збільшився на підприємствах, що виробляють машини і устаткування для сільського і лісового господарства (на 37,1%), залізничного рухомого складу (на 34%), апаратури для радіо, телебачення і зв'язку (на 30,5%), верстатів (на 27,2%), автомобілів, причепів і напівпричепів (на 24%), що позитивно відобразилося на фінансових результатах діяльності підприємств машинобудування. Проте, вже в 2008 р. індекс обсягу продукції машинобудування порівняно з 2007 р. знизився на 20%, а в 2009 - на 51,5% відносно попереднього періоду. Зниження обсягів випуску продукції в 2008 р. відбулося практично за всіма видами діяльності, так зокрема, найістотнішим було зниження випуску продукції на підприємствах що виробляють автомобілі, причепи та напівпричепи (практично на 46%), транспортних засобів та устаткування (на 31%), машин та устаткування для добувної промисловості та будівництва (на 26%). При цьому частка

машинобудування у промисловому виробництві залишається на відносно низькому рівні - 13,4% у 2007 р. та 13,3% у 2008 р., отримавши лише 12,5% та 10,5% прибутків промисловості відповідно [Розвиток економіки України у 2007 р.: http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo2007/an_dop.pdf]. Слід зауважити, що за часів СРСР частка машинобудування у промисловому виробництві складала 26%, а у деяких економічно розвинених країнах складає: 30% у Швеції, 53,6% у Німеччині, 51,5% в Японії, 39,6% в Англії, 36,4% в Італії, 35,4% у Китаї [В. М. Гейця, 2009; Ю.М. Бартишевська, 2010, с.21]. Саме такий рівень розвитку машинобудування може забезпечити технічне переоснащення всієї промисловості кожні 7-10 років.

Більш інформативною характеристикою, що відображає фінансовий стан галузі, є платоспроможність підприємств, а саме об'єм і динаміка зміни кредиторській і дебіторській заборгованості. Так, кредиторська заборгованість в промисловості при загальному річному обсязі реалізованої продукції 717076,7 млн грн на 1 січня 2008 року склала 227504,9 млн грн, або 31% річного об'єму реалізації продукції, а в машинобудуванні 38030,4 млн грн або 38%, при цьому дебіторська заборгованість по промисловості склала 211845,4 млн грн, а по машинобудуванню 34050,1 млн грн. [Статистичні данні промисловості України: <http://www.ukrstat.gov.ua>].

З в табл. Е.1. додатку Е. видно стійку тенденцію скорочення чисельності підприємств машинобудівної галузі. Це пояснюється, в першу чергу, структурними перетвореннями в національній економіці, коли капітал з неефективних сегментів ринку переходить у високоефективні, в результаті відбувається ліквідація частини машинобудівних підприємств. На тлі скорочення кількості підприємств машинобудівної галузі, спостерігається стійка тенденція скорочення чисельності робочих. Одна з причин: відносно невеликий рівень заробітної плати в машинобудуванні, яка становила в 2008 р. 1389 грн, що нижче на 165 грн, ніж в цілому по промисловості. У зв'язку з цим відбувається перетікання кадрів в інші «привабливіші» галузі, що негативно відбивається на комплектації підприємства кадрами. Істотною загрозою конкурентоспроможності економіки і всього відтворювального процесу є

продовження експлуатації застарілих (фізично і морально) основних фондів, про що свідчать дані табл. Е 1 додатку Е. Потенціал зростання інвестиційного імпорту і високих темпів приросту продукції машинобудування в недостатній мірі прямує на оновлення виробничих потужностей. Сучасні темпи оновлення основних засобів в промисловості на рівні 4-5% за рік при ступені зношеності близько 60% не здатні забезпечити їх належну модернізацію.

У загальному обсязі реалізації експортних поставок продукція машинобудівної галузі забезпечила вагомий внесок у зростання експорту в цілому за 2008 рік. Так зокрема збільшення експорту продукції різноманітними машинобудівними підгалуззями на 29,0% призвело до зростання експорту в Україні на 13,8%, який порівняно з 2007 досяг 67,7 млрд. дол. США [Національний банк України Аналітичний огляд: www.bank.gov.ua/Balance]. Основні експортери машинобудівної галузі ВАТ «Азовзагальмаш» (м. Маріуполь), ВАТ «Маріупольський завод важкого машинобудування», ВАТ «Сумське машинобудівне НВО ім. М.В. Фрунзе», ВАТ «Стахановський вагобудівний завод» (м. Стаханов), ВАТ «Турбоатом» (м. Харків), ЗАТ «Новокраматорський машзавод», ВАТ «Насосенергомаш» (м. Суми) та ін. Серед найбільших імпортерів машинобудівної продукції можна виділити – Росію, Німеччину, Туркменістан, Індію, Китай, Іран. Проте вже за січень-липень 2009 р. експорт за основними групами машинобудівної продукції зменшився на 45,4%.

Не конкурентоспроможність багатьох видів продукції машинобудівної галузі по критерію «ціна/якість», призвела до зростання імпорту, що істотно обмежує ринок машинобудування. У товарній структурі імпорту за підсумками 2008 року продукція машинобудування збільшилася на 34,9%. Імпорт цієї товарної групи збільшився порівняно з аналогічним попереднім періодом на 7 млрд. дол. США. 35% від об'єму машинобудівного імпорту склали автомобілі, 55% - механічне устаткування, що свідчить про значну роль імпорту продукції цієї галузі в задоволенні як споживчого, так і інвестиційного попиту. В цілому імпорт продукції машинобудування в 1,2 рази перевищив виробництво продукції на території України. Варто зазначити, що потреба в таких видах

продукції через низький технологічний рівень та фінансову нестійкість вітчизняних підприємств здебільшого задовольняється за допомогою обладнання, що було у вжитку [Розвиток економіки України у 2007 р.: http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo2007/an_dop.pdf; Курасова А.В: <http://www.intkonf.org.>; Касич А.О., 2007].

Динаміка експорту-імпорту продукції машинобудівної галузі, що представлена в табл. 1.4 засвідчує негативну тенденцію перевищення імпорту у відношенні до експорту майже вдвічі, проте дана тенденція не стосується 2009 р., оскільки імпорт продукції знизився внаслідок кризи економік всіх країн.

Важливим чинником розвитку галузі є стабільне зростання частки інноваційно активних підприємств. Разом з тим аналіз статистичної інформації засвідчує, що інноваційна активність у галузі машинобудування недостатня, щоб забезпечити значний прорив у конкурентоспроможності промисловості. Так зокрема кількість підприємств які впроваджували прогресивні технологічні процеси в 2008 р. склало 996, що порівняно з попередніми роками значно підвищилося, відносно 2006 р. на 198 та 2007 р. на 211 підприємств. Проте ця кількість настільки незначна, що за показником технологічної готовності відкидають Україну до групи країн, які не мали власного системо утворювального науково-технічного потенціалу. Потрібно відмітити, що показник інноваційної активності підприємств України порівняно з країнами Європейського Союзу у яких цей показник є найбільш мінімальним: Португалія (26%) і Греція (29%) вдвічі менший, а порівняно з країнами-лідерами Нідерланди (62%), Австрія (67%), Німеччина (69%), Данія (71%) і Ірландія (74%), розрив становить три-чотири рази [В.М. Гейця, 2009]. Однією з основних причин низької інноваційної активності є незначні обсяги фінансування. В машинобудуванні обсяг фінансування інноваційної діяльності в 2007р. становив 2573,507 млн грн, в тому числі лише за рахунок державного бюджету 78,137 млн грн (3%).

Проведений аналіз свідчить про те, що криза, яка спіткала сьогодні багато країн світу, не оминула й Україну, зокрема і машинобудування, що позначилось на зростанні боргів та нездатності здійснювати фінансове забезпечення

виробничо-господарської діяльності, нестачі грошових ресурсів, зниженні обсягів продажів тощо. Так, зокрема, у наслідок кризи обсяги реалізації товарної продукції за січень – липень 2009 р. у діючих цінах становила 36,1 млрд грн, що на 51,5% менше порівняно з аналогічним періодом минулого року. В тому числі, виробництво машин та устаткування – на 31,4%, електричного, електронного та оптичного устаткування – на 19%, транспортних засобів на 68,5% [Шапуров О. О., 2009]. Це в свою чергу спричинило зменшення частки прибуткових машинобудівних підприємств з 69,2% у 2007 р. і 63,6% у 2008 р. до 50,5% у січні – липні 2009р, а чистка збиткових підприємств відповідно зросла на 13,1% до загальної кількості машинобудівних підприємств.

Таблиця 1.4

Структура експорту-імпорту продукції машинобудування [Бартишевська Ю. М., 2010]

Показник	2000	2002	2004	2006	2007	2009
Питома вага експорту машинобудівної продукції у загальному обсязі експорту товарів, %	14,1	14,65	17,32	14,5	17,2	17,3
Питома вага імпорту машинобудівної продукції у загальному обсязі імпорту товарів, %	21	22,34	26,88	30,4	32,6	20,1

Узагальнюючи все вищенаведене, можна зробити висновок, що основними завданнями машинобудівного комплексу на сучасному етапі розвитку є [Фаринович І. В., 2009, с.87-88; Петришин Н. Я., 2008, с.173; Кім В.В., 2004]: розширення інноваційної діяльності, направленої на збільшення долі конкурентоздатної на внутрішньому та зовнішньому ринках продукції, впровадження машин, обладнання, приладів, які забезпечують використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій; модернізація виробничого потенціалу, приведення структури потужностей та виробництва у відповідність до структури попиту; підвищення якості машинобудівної продукції, її

конкурентоздатності та технічного рівня технологічної бази на основі застосування стандартів якості та сертифікації; припинення відтоку висококваліфікованих інженерних і робітничих кадрів; впровадження ефективних методів управління, здатних своєчасно виявляти проблеми в умовах нестабільної ситуації та вживати необхідних заходів; доцільно розробити систему контролю показників, які б відображали хід реалізації стратегії й дозволяли б оцінити ефективність її впровадження на всіх етапах життєвого циклу підприємства.

Характерною особливістю народногосподарського комплексу Сумської області є те, що машинобудівна промисловість належить до провідних галузей регіону, що забезпечує від 20 до 30% загального обсягу виробництва продукції промисловості та забезпечує роботою близько 40% штатних працівників. Так, зокрема станом на 2008 р. машинобудівна галузь посідає друге місце в області по обсягу виробництва промислової продукції після переробної промисловості, що у підсумку складає 27,3% загального об'єму промислової продукції. На території Сумщини працює потужний машинобудівний комплекс, який налічує близько 50 великих та середніх промислових підприємств різних форм власності. Що стосується розвитку машинобудівної галузі Сумської області протягом 2001-2008 рр. поспіль, вона розвивалася темпами відповідними до загальних темпів розвитку машинобудування України, про що свідчать основні показники, які характеризують динаміку розвитку машинобудування Сумської області за 2001-2008 рр., які представлені в табл. Е.2 додатку Е. Поряд з цим в останні роки в галузі склалася нестабільна динаміка виробництва. У 2007 та 2008 рр. спостерігалось зростання машинобудівної продукції. Однак, унаслідок економічної кризи в країні, скорочення ресурсів вітчизняної сировини, зниження купівельної спроможності населення, зростання конкуренції на ринку обсяги реалізації товарної продукції машинобудування за січень-вересень 2009 р. у діючих цінах становили 3135433,8 тис грн., що на 15 % менше ніж у 2008 р. Це спричинило зменшення прибуткових підприємств з 75,7 % у 2007 р. і 67,5 % у 2008 р. до 66,5 % у 2009 р. Проте рівень рентабельності операційної

діяльності машинобудівних підприємств за січень-вересень 2009 р. склав 13,7%, що є кращим показником ніж у середньому по промисловості (7,7%).

В той же час однією з гострих проблем в діяльності машинобудівних підприємств Сумщини є досить висока зношеність основних фондів, яка за 2008 рік становила 58,1 %, при цьому коефіцієнт оновлення за той же період склав лише 4,2%. Вартість основних фондів на кінець 2008 року зменшилася порівняно з 2007 роком на 90,2 млн грн і становила 1918,9 млн грн, що призвело відповідно до зменшення амортизаційних відрахувань, тобто основного джерела інвестиційних ресурсів. До того ж як свідчить коефіцієнт оновлення це джерело не повністю використовується для відновлення основних засобів.

Подолання сучасних проблем у виробництві значною мірою залежить від активізації інноваційної діяльності. Аналіз звітних даних показує, що інноваційна активність підприємств у 2008 році значно підвищилася порівняно з попередніми роками (рис. 1.3). Основним джерелом фінансування технологічних інновацій залишаються, як і в попередні роки, власні кошти підприємства. В 2008 році загальний обсяг фінансування інноваційної діяльності в машинобудуванні складав 40530,3 тис грн., що становить 93% від загального обсягу фінансування, що на 5938,6 тис грн менше від попереднього періоду. Найбільш пріоритетними напрямками інноваційної діяльності були: придбання машин, обладнання та програмного забезпечення; дослідження і розробки; придбання науково-дослідних розробок.

Рис. 1.3. Інноваційна активність підприємств промисловості Сумщини

Таким чином, до основних обмежень, подолання яких є необхідною передумовою стійкого економічного розвитку машинобудівного комплексу області, слід відзначити: застарілість основних засобів, низький рівень інноваційної активності, недостатній рівень платоспроможності товаровиробника, залежність від широких кооперативних зв'язків, залежність від кон'юнктури на зовнішніх ринках, не ефективна політика щодо амортизації і відтворення капіталу.

Для подолання наведених проблем державною програмою стратегічного розвитку машинобудівного комплексу на період до 2015 року передбачено: створення конкурентоздатної наукоємної інтелектуальної продукції, яка користувалась би попитом на зовнішніх і внутрішньому ринках. Підтримка і розвиток науково-технічного і виробничого потенціалу, інноваційний напрямок розвитку, оновлення і нарощення основних засобів [Розвиток Сумської області на період до 2015 року: www.state-gov.sumy.ua/docs/strat_2007.pdf].

І хоч розвиток машинобудівної галузі Україні та Сумської області за період 2003-2007 рр. характеризувався досить позитивною динамікою та високими темпами зростання, світова криза 2008 р. призвела до збільшення

кількості фінансово неспроможних підприємств у цій галузі, свідомством чого є низька частка прибутку і продукції машинобудування в загальнопромисловому виробництві, що не дозволяє оперативно оновлювати виробниче устаткування тощо. Основні чинники зовнішнього середовища, що негативно впливають на розвиток підприємств машинобудівного комплексу представлені в табл. 1.5

Таблиця 1.5

PEST-аналіз машинобудування України [В. Ситніченко, 2009, с.41]

Політичні фактори: 1. Необхідність додержання норм СОТ в законодавчій і нормативній діяльності щодо імпорту-експорту; 2. Понад 90% підприємств машинобудування є недержавними, що практично виключає державне регулювання; 3. У зв'язку з вступом до СОТ можливості державного регулювання в питаннях стосовно конкуренції значно обмежені; 4. Надмірна політизація суспільства; 5. Недовіра суспільства до влади та її органів; 6. Відсутність чітких стратегічних намірів щодо майбутнього національного промислового комплексу;	Економічні фактори: 1. Нестабільна динаміка ВВП; 2. Внесок вітчизняної промисловості в загальні обсяги реалізованої продукції (робіт, послуг) по відношенню до інших видів економічної діяльності щороку зменшуються, поступаючись сфері послуг 3. Загрозливо висока інфляція; 4. Нестабільний курс гривні; 5. Зростання промислового імпорту в Україні в останні десятиліття майже вдвічі перевищували темпи зростання вітчизняного експорту 4. Висока облікова ставка НБУ, високі ставки кредитування комерційних банків; 5. Низький платоспроможний попит внутрішнього ринку; 6. Серйозні структурні диспропорції у виробництві, які за останні десятиліття лише поглибилися;
7. Інтеграційні процеси зумовлюють «проникнення» більш розвинених країн, що на практиці має форму розширення присутності (експансії) іноземних ТНК та підпорядкування їх економічної політики своїм інтересам; Основні функції, пов'язані з реалізацією цілісного інноваційно-інвестиційного циклу «наука-технологія-виробництва», роз'єднані	7. Погіршення умов кредитування обмежило інвестиційні можливості споживачів машинобудівної продукції; 8. Значні проблеми існують у взаємодії промисловості з фінансовим сектором, що не дозволяє забезпечувати потреби галузі в оборотних коштах та інвестиціях; 9. Неконтрольоване зростання цін на товари та послуги природних монополій (сировина, енергоресурси); 10. Високий рівень матеріало- і енергоємності продукції, що випускається; 11. Низька рентабельність виробництва; 12. Відсутність потужних господарюючих суб'єктів, здатних на рівних конкурувати з іноземними ТНК

Продовження табл. 1.5

Соціальні фактори:	Технологічні фактори:
1. Середній вік працівників на багатьох машинобудівних підприємствах перевищує 55 років; 2. Значний вплив за кордон висококваліфікованих спеціалістів, пов'язаних зі створенням і застосуванням комп'ютеризованих виробництв, упровадження високих технологій; 3. Недооцінка ролі машинобудування як основи економічної та соціальної захищеності значної частини населення; 4. Зниження привабливості праці в машинобудуванні; 5. ЗМІ не приділяють належну увагу проблемам машинобудування і сучасних прогресивних принципів діяльності підприємств; 6. Немає чітко вираженої орієнтації на якість як основу конкурентоспроможності; 7. Значний розрив між рівнем заробітної плати і рівнем потреб працівника; 8. Низька престижність праці у виробничій сфері	1. Незначна інноваційна активність підприємств; 2. Практично все виробництво здійснюється на технічно відсталій, морально застарілій виробничій базі, створеній ще за радянських часів (30-50 років тому); 3. Продукція, що виробляється, у більшості своїй є морально застарілою, з низьким рівнем автоматизації та інтелекту технології виробництва; 4. Практично призупинено вибуття зношеного обладнання, продовжується його експлуатація

Все вище наведене говорить про те, що значна частина підприємств машинобудівного комплексу знаходиться в точці біфуркації. Тому підприємства при формуванні стратегії розвитку просто зобов'язані знати та моделювати тенденції та можливий стан зовнішнього середовища.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

В першому розділі дисертаційного дослідження на основі проведеного теоретичного аналізу понять «розвиток» та «розвиток підприємства» встановлено, що основними складовими даних визначень є «економічна система», «ресурси», «задоволення потреб», «ефективність», «кількісні та якісні зміни», «адаптація», а самі категорії водночас утримують і включають три основні процеси: становлення; формування; перетворення. Для більш

детального розуміння економічної сутності розвитку на рівні підприємства автором розглянуто і удосконалено критерії систематизації розвитку підприємства та його різноманітні типи.

Дослідження теоретичних положень економічної теорії дозволило встановити, що категорії «розвиток» і «стратегія» тісно пов'язані між собою, з одного боку розвиток розглядається як результат реалізації стратегії, а з іншого боку – стратегія визначається як інструмент забезпечення розвитку підприємства. Тому дисертантом запропоноване та теоретично обґрунтоване власне трактування поняття «стратегія розвитку» яку слід розглядати в якості метастратегії суб'єкта господарювання, суть якої полягає в описі його поведінки на рівні динамічного процесу зміни стратегій і яка дозволяє забезпечити ефективність діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і динамічно змінного зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства.

На основі узагальнення наукових джерел визначені основні елементи процесу формування стратегії, що можна представити у вигляді логічного ланцюжка який складається з наступних блоків: 1) формування стратегічного бачення і місії організації; 2) комплексний аналіз зовнішньої і внутрішньої середовища підприємства; 3) постановка цілей розвитку підприємства; 4) розробка альтернативних стратегій з урахуванням обмежень; 5) вибір стратегії розвитку; 6) впровадження і реалізація стратегії; 7) оцінка роботи, вивчення нових тенденцій і здійснення коригуючи дій.

З метою виявлення основних тенденції розвитку промисловості України в цілому та машинобудування було проведено аналіз основних показників які комплексно характеризують стан і тенденції розвитку машинобудування та промисловості взагалі. Проведений аналіз показав, що існують обґрунтовані причини нединамічного розвитку виробничих підприємств, зокрема: недостатній рівень забезпеченості суб'єктів господарювання методичними рекомендаціями щодо діагностики та прогнозування розвитку зовнішнього середовища функціонування, недосконалість розроблених методологічних

засад по вибору стратегії розвитку підприємств, діагностики та контролю системи показників, які б відображали хід реалізації стратегії розвитку й дозволяли б оцінити ефективність її впровадження, а також відсутністю необхідних фінансових, трудових і матеріальних ресурсів. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність стимулювання розвитку промисловості в цілому і машинобудівного комплексу країни зокрема шляхом підтримки підприємств галузі в бажаному ефективному стані, шляхом відповідного управління розвитком виробничо-економічних систем.

Основні результати розділу опубліковані автором у роботах [.....]

РОЗДІЛ 2. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1 Теоретико-методичні підходи до розробки імітаційної моделі рівноваги зовнішнього середовища функціонування підприємства

Проведений нами аналіз стану і тенденції розвитку машинобудування та промисловості взагалі засвідчив, що на даному етапі досить гострою проблемою для сучасних машинобудівних підприємств є не просто невизначеність і нестабільність середовища діяльності та наявність ризиків, як таких, а недостатній рівень забезпеченості суб'єктів господарювання методичними рекомендаціями щодо діагностики зовнішнього середовища і формування відповідної стратегії розвитку підприємства, що дозволить вчасно запустити в хід певні механізми захисту або розвитку підприємства. Тому доцільно для забезпечення індивідуальної рівноваги промислового виробництва та сталості його функціонування застосувати принципи трьох теоретичних підходів: об'єктно-цільового, еволюційного та синергетичного [Ю.В. Кіндзерського, 2009.].

Об'єктно-цільовий підхід передбачає пошук способів зв'язку елементів системи та їхньої взаємодії, і спирається на теорію загальноекономічної рівноваги. У стані рівноваги системи здатні переходити з одного стану в інше, при зміні керуючого параметра. Таким чином, одні і ті ж мікроскопічні елементи, а саме окремі підприємства, можуть утворювати абсолютно різні макроскопічні стани галузі, між якими існують різкі переходи. При цих переходах виникають нові макроструктури або структури-атрактори, що уразі узгодженості та збалансованості діяльності всіх ланок галузі зумовлюють розв'язання проблем забезпечення високої продуктивності та еколого-економічної рівноваги діяльності підприємства. Тут має місце процес самоорганізації системи, тобто без специфічної дії ззовні система знаходить ефективну просторову, тимчасову і функціональну структуру, що надасть змогу

призупинити процеси економічної й технологічної деградації галузі. Цей підхід здатен виявити причинно-наслідкові зв'язки між елементами, особливості комунікаційних процесів і характер поведінки господарюючих суб'єктів. При цьому підприємства розглядаються як об'єкт з множиною системних і локальних зв'язків у внутрішньому і зовнішньому середовищі, де вирішуються складні, комплексні проблеми розвитку. Тому для формування об'єктивного прогнозу розвитку галузі необхідне формування гнучких модельних рішень та їх адаптація до вимог забезпечення рівноваги.

Еволюційний підхід базується на моделюванні механізмів ухвалення рішень, щодо поведінки підприємства, і на моделювання зворотних зв'язків, які визначають економічну динаміку розвитку галузі, що реагує на різноспрямовані впливи, прагне до рівноваги, однак рідко її досягає, тому знаходиться в постійних коливаннях навколо цього стану. На нашу думку, саме процес моделювання зворотних зв'язків, що діють в економіці, надає змогу створення механізму, що позитивно діє на економічне зростання і підвищення ефективності виробництва, а отже і досягнення компромісно-рівноважного стану економічної системи України на основі сукупності відповідних механізмів її макросистемної еволюції. До основних механізмів макросистемної еволюції можна віднести:

- 1) забезпечення еколого-економічної рівноваги виробничо-економічних систем;
- 2) оптимізація ресурсовикористання;
- 3) стимулювання природоохоронної діяльності;
- 4) енерго- й технологічний аудит [Кіндзерський Ю.В., 2009];
- 5) зниження адміністративних, інформаційних і фінансових бар'єрів для розвитку діяльності підприємств;
- 6) координація, стимулювання і підтримка самоорганізації суб'єктів і технологічного розвитку;
- 7) формування організаційно-економічних механізмів підтримки і стимулювання інноваційної діяльності підприємств;

8) забезпечення організаційно-економічних і технологічних умови переходу економіки на шлях інноваційного розвитку.

Синергетичний підхід використовується для опису фазових переходів, вектора стану $X=(x,y,z)$, що полягає у взаємному врахуванні трьох степенів вільності [Хоменко О.В., [http:// lib.sumdu.edu.ua/page_lib.php](http://lib.sumdu.edu.ua/page_lib.php)]. У загальному вигляді еволюційне рівняння вектора стану, одна з пар змінних якого пов'язана негативним зворотним зв'язком, записується у вигляді рівняння:

$$\frac{d}{dt}X = f(X; \alpha), \quad (2.1)$$

де $f(X; \alpha)$ задає зв'язки між змінними системами через параметри.

Основою синергетичного підходу є позитивний зворотний зв'язок між параметрами, що може призвести до самоорганізації, яка є причиною фазового переходу. Синергетичний підхід визначає як аксіому неможливість повного опису адекватними термінами поведінки складної системи та процесу її розвитку. Проте він дозволяє окреслити детермінованість, загальні та специфічні закономірності, принципи та особливості динаміки економічної системи. В рамках даного підходу для вивчення процесів еволюції формування та розвитку багатокomпонентних систем використовуються постулати теорії не рівноважних станів І. Пригожина, математична теорія формалізації алгоритмів, інформації, біфуркації, катастроф, особливостей Е. Уїтні та синергетика Г. Хаккена. Оскільки підприємство, як і економіка в цілому є відкритою системою, то на нашу думку, розробка узагальненої імітаційної моделі зовнішнього середовища підприємства машинобудівної галузі України доречно здійснювати в рамках синергетичного підходу, що узагальнює картину фазових перетворень на основі рівнянь еволюції параметра порядку та керуючого параметра.

Аналізуючи дані підходи, можна зробити висновок, що досягнення підприємством рівноваги з урахуванням кінетики не рівноважного зовнішнього середовища, можливе лише за умов урахування циклічного економічного промислового виробництва з певним піроговими значеннями, які засвідчують

внутрішньо системну рівновагу та затухання загроз і відображають появу нового фазового портрету промисловості або її структури аттрактора.

Оптимальною моделлю, що дозволяє виявити таку залежність, є модель загальної рівноваги. У ній макроекономічна змінна – ціна, визначається конкретною поведінкою фірми. Проте такий підхід не впливає на динамічну поведінку фірми. Учений В.Б. Занг запропонував розглядати динаміку макроскопічних змінних і динамічну поведінку i -го підприємця за допомогою наступних рівнянь [Занг В.Б., 1999]:

$$\begin{cases} \frac{dy_k}{dt} = y_k(x_1, x_2, \dots, x_n, y); \\ \frac{dx_{ij}}{dt} = s f_{ij}(x_i, y), \end{cases} \quad (2.2)$$

де $x_i = (x_{1i}, \dots, x_{mi})$ ($i=1, \dots, n$) – економічна поведінка кожного підприємства (споживання або виробництво підприємства);

$y_k = (k = 1, \dots, q)$ – макроекономічні змінні;

S – швидкість встановлення макроекономічних змінних.

У випадку, якщо економічна поведінка кожного підприємства не міняється протягом певного періоду часу, система при рівноважному підході матиме розв'язок

$$\begin{cases} f_{ij}(x_i, y) = 0, \\ \frac{dy_k}{dt} = g_n(x_i, \dots, x_n, y). \end{cases} \quad (2.3)$$

Якщо прийняти, що y_k – це ціна i -го товару, то система містить тільки рух цін [Занг В.Б., 1999].

Зміни зовнішнього середовища по-різному впливають на господарюючий суб'єкт і тому вимагають різних стратегій поведінки з урахуванням того, що кожне підприємство має певну позицію на ринку, життєвий цикл, характеристики товарів і послуг. Але в той же час є деякі основоположні чинники впливу зовнішнього середовища на стратегію підприємства. Так,

зокрема, на діяльність господарюючих суб'єктів інтенсивний вплив несприятливих подій доводиться на спад економічного зростання. В той же час стабільність і збалансованість економіки скорочують можливість розвитку неспроможності підприємств. Цей період характеризується ефективною формою економічної взаємодії і стабільної діяльності підприємства. Одночасно це знижує їх захищеність до непередбачених ситуацій. Подібні ситуації виходять з принципу синергетичної супідрядності, представленого Г. Хакеном, згідно якому макроскопічні моди пригнічують поведінку мікроскопічних мір свободи, повністю визначаючи картину самоорганізації [Хакен Г., 1980].

Отже, одному з основних завдань при формуванні стратегії підприємства є визначення точок рівноваги економічної системи, оскільки саме в цьому стані можливі ефективне використання ресурсів, накопичення потенціалу і якнайповніше забезпечення потреб суспільства. Слід зазначити, що необхідно розглядати динамічну рівновагу, а не рівновагу в стані спокою.

Теорія про рівновагу системи була вперше представлена в XVII в. європейськими ученими Т. Гоббсом, Б. Спінозою и Г. Лейбніцом. Вони розглядали суспільну рівновагу як якоесь певне пропорційне співвідношення між частинами суспільства. У економічну теорію концепція рівноваги привнесена такими ученими, як Т. Мак, Дж. Стюарт, С. Фортей і в своєму розвитку пройшла певні етапи:

- класична модель економічної рівноваги (А. Сміт, Д. Рікардо, Л. Вальрас і ін.);
- модель загальної економічної рівноваги (Дж. Кейнс);
- монетаризм (М. Фрідман) [Сабиров Д. З.: <http://mirkin.eufn.ru/dissert.htm>].

Саме вони визначили основоположні поняття і визначення, фактично давши старт всім подальшим теоріям економічної рівноваги, які знаходяться або в рамках цих течій, або на їх стику.

Згідно класичної моделі загальної рівноваги економіка є системою, рівновага в якій встановлюється автоматично, без якого або втручання з боку держави. Ринку праці відповідає повна зайнятість, а безробіття може бути тільки природною. Рівновага в цій теорії визначається як автоматична рівність

доходів і витрат при повній зайнятості. Ключовими змінними для аналізу є процентна ставка, заробітна плата, рівень інфляції тощо.

Основоположний принцип кейнсіанської моделі базується на тому, що економічна рівновага не досягається автоматично, і економічна система схильна до періодичних криз, на ринку праці рівновага встановлюється навіть в умовах неповної зайнятості. Об'єм суспільного виробництва і зайнятості, а також їх динаміка визначаються чинником платоспроможного попиту, а рівновага економічної системи досягається тільки у разі задоволення існуючого попиту на гроші. Ключовий момент теорії: не завжди витрати збільшуються в тій же пропорції, що і доходи. Частина витрат йде на покупку продуктів, а частина - на заощадження. Якщо заощадження (S) будуть рівні інвестиціям (I), то це і відповідатиме стану загальної економічної рівноваги. Відмінність від класичної моделі полягає в тому, що рівність $I = S$ може досягатися при неповній зайнятості. Інструментом для досягнення економічної рівноваги є бюджетна політика держави.

Теорії монетаризму приймали той факт, що для економічної рівноваги необхідна розвинена конкуренція, а об'єктом регулювання для усунення диспропорції є сфера грошового звернення.

Важливим моментом при аналізі економічної рівноваги є визначення швидкості встановлення рівноваги змінних, що характеризують економічну систему. Залежно від того, який період часу розглядається, змінні поділяються на «швидкі» і «повільні». Якщо період часу достатньо малий, повільні змінні можуть трактуватися як константи. Динаміка економічних змінних може бути записана таким чином:

$$\frac{dx_i}{dt} = s^j f_i(x), i = 1, \dots, n, j = 0, 1, \dots, m, n \geq m, (2.4)$$

де x_i – компоненти вектора економічних змінних – монетарних, кількісних або технологічних; s – швидкість встановлення економічних змінних.

Швидкості встановлення економічних змінних в класичній моделі економічної рівноваги можна описати на прикладі динаміки Вальраса:

$$\begin{cases} \frac{dk}{dt} = s^{-1}f(k, p, z), \\ \frac{dp}{dt} = g(k, p, z), \\ \frac{dz}{dt} = sh(k, p, z), \end{cases} \quad (2.5)$$

де k - кількісні змінні (величина капіталу і зайнятість);

p — монетарні змінні: рівень зарплати і ціни;

z — технологічні змінні;

s — малий параметр. Тут k , p і z — вектори.

У Вальрасовій економічній динаміці кількісні змінні вважаються швидкими в порівнянні з цінами. Обмін має місце до тих пір, поки підсистема цін не досягне рівноваги. Технологічні зміни рідко беруться до уваги, оскільки вважаються дуже малими.

Динаміка Кейнса на короткому часі може бути описана системою, в якій кількісні змінні встановлюються швидше монетарних і технологічних:

$$\begin{cases} \frac{dk}{dt} = f(k, p, z), \\ \frac{dp}{dt} = sg(k, p, z), \\ \frac{dz}{dt} = sh(k, p, z). \end{cases} \quad (2.6)$$

Монетарне наближення (модель Тобіна) може бути описана як:

$$\begin{cases} \frac{dk}{dt} = f(k, p, z), \\ \frac{dp}{dt} = g(k, p, z), \\ \frac{dz}{dt} = s^i h(k, p, z), \end{cases} \quad (2.7)$$

де i – це або 0, або 1 (у роботах різних авторів) [Мильнер Б.З., 1999].

Оскільки облік впливу всіх макроекономічних чинників при формуванні стратегії підприємства є складним завданням, то виникає потреба в створенні такої моделі яка б могла уникнути суперечності між детальним описом усіх макро- і мікроекономічних процесів і структурно параметричною розмірністю моделі. Ми вважаємо, що вихід з даної ситуації лежить в розробці «холістичної» моделі, яка дозволяє врахувати основні співвідношення між агрегованими параметрами процесу, а також знизити розмірність моделі. При цьому, на нашу думку, одним з головних недоліків запропонованих вище моделей є відсутність такого компонента, як природні ресурси. Природа в цих моделях є присутньою як деякий бездонний резервуар, з якого можна нескінченно черпати ресурси для виготовлення продукції або послуг. Для спрощення скористаємося допущенням, що основними чинниками, що визначають стан економічної рівноваги машинобудівної галузі, є:

- сукупний попит;
- пропозиція товарів;
- обсягом природних ресурсів, необхідних для виробництва даного виду товарів.

Запишемо рівняння для динаміки об'єму товарів і послуг:

$$\frac{dX}{dt} = a_1(a_2Y - a_3X), \quad (2.8)$$

де Y – грошовий вираз активів, що знаходяться у споживачів даного виду товарів;

X – об'єм товарів;

Z – об'єм природних ресурсів, використовуваних для виробництва;

a_1 – характеризує швидкість реагування виробництва на зміни між попитом і пропозицією;

a_2 – середня схильність до споживання;

a_3 – існуючий рівень пропозиції товарів і послуг;

a_2Y – сукупна пропозиція товарів і послуг;

a_3X – визначає існуючий сукупний попит.

Для зміни динаміки грошового виразу об'єму активів споживачів використовуємо рівняння:

$$\frac{dY}{dt} = c_1(c_2X - c_3Y) - c_4XZ, \quad (2.9)$$

де c_1 – характеризує швидкість реагування об'єму активів на зміни між грошовим попитом і пропозицією;

c_2 – кількість грошей, які необхідно вкласти для отримання 1 грн готової продукції;

c_3 - частина доходів, яка йде на вкладення у виробництво товарів і послуг;

c_4XZ – показує, що зміна загального доходу, направлено на покупку товарів залежить від загального об'єму природних ресурсів, використовуваних для виробництва і об'єму виготовлення цих товарів [Саби́ров Д. З.: <http://mirkin.eufn.ru/dissert.htm>].

Для опису параметра Z використовується наступне рівняння:

$$\frac{dZ}{dt} = d_1XY - d_2Z, \quad (2.10)$$

де d_1 і d_2 – позитивні коефіцієнти, що відображають, наскільки сильно динаміка рівня природних ресурсів, використовуваних для виробництва, залежить від грошового виразу об'єму доходів і об'єму товарів і послуг, а також від існуючого рівня природних ресурсів.

Складемо систему отриманих диференціальних рівнянь

$$\begin{cases} \frac{dX}{dt} = a_1(a_2Y - a_3X) - a_4YZ, \\ \frac{dY}{dt} = c_1(c_2X - c_3Y), \\ \frac{dZ}{dt} = d_1XY - d_2Z. \end{cases} \quad (2.11)$$

Рівняння (2.11) визначають дискретну, параметричну модель, що описує кінетичну картину якісних змін в колективній поведінці економічної системи і

яка за аналогією з теорією конденсованого середовища [Олемской А. И., 2003] описує умови реалізації перехідних явищ (економічної кризи). При цьому згідно із синергетичним підходом, еволюція системи, що само організується, визначається самоузгодженими рівняннями (2.11), які зв'язують швидкості $\frac{dX}{dt}$, $\frac{dY}{dt}$, $\frac{dZ}{dt}$ зміни основних параметрів з їх значеннями X, Y, Z , а перші доданки рівнянь враховують ефект дисипації, властивий синергетичним системам, негативний зворотний зв'язок приводить до зменшення керуючого параметра, що за принципом Ле-Шательє [Ющенко О.В., 2004] перешкоджає самоорганізації, а позитивний зворотний зв'язок навпаки сприяє зростанню самоорганізації. Розв'язуючи систему рівнянь (2.11) за допомогою диференційного рівняння Ландау-Халатнікова [Олемской О. И., 2010, с.19]:

$$\frac{\partial}{\partial t} \eta = - \left(\frac{\partial}{\partial \eta} V \right) \quad (2.12)$$

із синергетичним потенціалом:

$$V = \int c_1 \left(\frac{c_2 a_1 a_2 d_2 Y}{a_1 a_3 d_2 + a_4 d_1 Y^2} - c_3 Y \right) dY, \quad (2.13)$$

$$V = - \frac{1}{2} \frac{c_1 c_2 a_1 a_2 d_2 \ln(a_1 a_3 d_2 + a_4 d_1 Y^2)}{a_4 d_1} + \frac{1}{2} c_1 c_3 Y^2 \quad (2.14)$$

який має мінімум в точці:

$$Y_0 = \frac{\sqrt{c_3^2 a_4 d_1 a_1 a_3 d_2 \left(\frac{c_2 a_2}{c_3 a_3} - 1 \right)}}{c_3 a_4 d_1} \quad (2.15)$$

можна визначити значення керуючого параметра від якого залежить вид розв'язку (тип поведінки) системи:

$$r = \frac{c_2 a_2}{c_3 a_3}. \quad (2.16)$$

Залежність рівняння (2.15) від керуючого параметра (2.16) зображена на рис. 2.1

Різка стрибкоподібна зміна траєкторії розвитку системи (2.14), її переродження, виникнення нової якості характеризується економічним фазовим переходом (рис. 2.2), при якому створюється нова структура, що дозволяє системі перейти на нову траєкторію розвитку, яка відрізняється меншою швидкістю виробництва ентропії. Подібне можливо за рахунок придбання компаніями достатньо великих ресурсів у вигляді повернутих інвестицій, кредитів, доходів від продажу своїх товарів, послуг, технологій на нових ринках і так далі або, навпаки, втрати цих ресурсів.

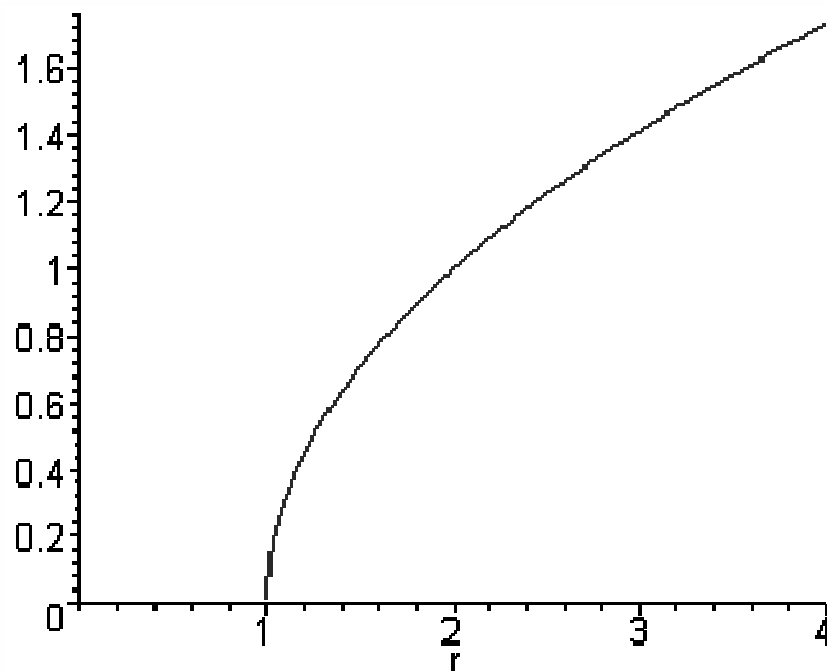

Рис. 2.1. Залежність від керуючого параметра

При цьому компанії набувають різного статусу (стану): економічний стан високоприбуткової компанії із зростаючим оборотом або ж інший економічний стан низькоприбуткової компанії.

Із наведених на рис. 2.3 циклічних коливань залежностей $X(t)$, $Y(t)$ і $Z(t)$ чітко простежується «рівноважні» (невеликі відхилення параметрів збільш рівномірними за часом фазами) та «не рівноважні» (великі амплітуди

коливання параметрів, різку зміни фаз та їх коливання різної тривалості) цикли [Маценко О.М., 2009], що відповідають трансформації економічної системи з низькопродуктивного стану до високопродуктивного.

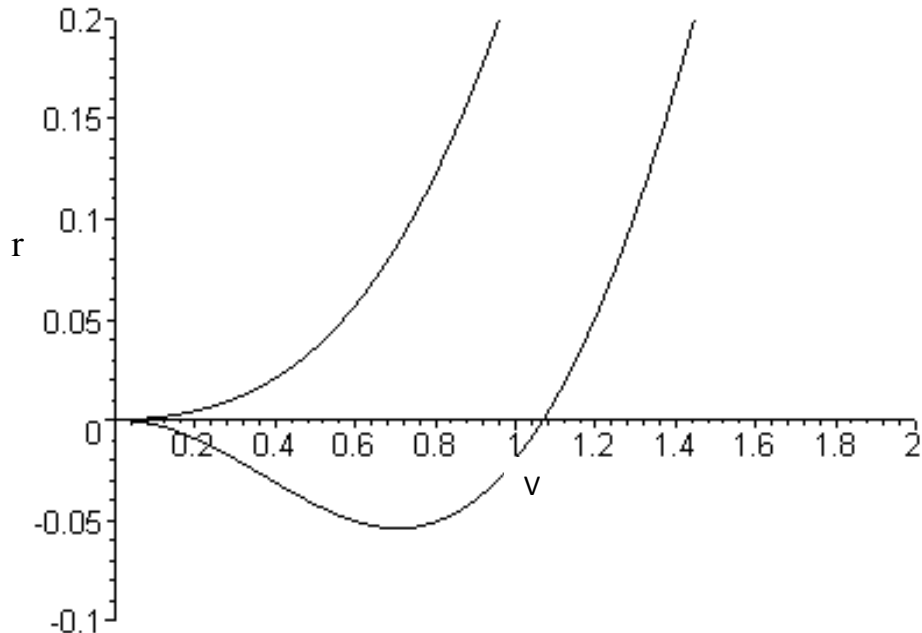

Рис. 2.2. Фазовий перехід системи в залежності від керуючого параметра

Із наведених на рис. 2.3 циклічних коливань залежностей $X(t)$, $Y(t)$ і $Z(t)$ чітко простежується «рівноважні» (невеликі відхилення параметрів збільш рівномірними за часом фазами) та «не рівноважні» (великі амплітуди коливання параметрів, різку зміни фаз та їх коливання різної тривалості) цикли [Маценко О.М., 2009], що відповідають трансформації економічної системи з низькопродуктивного стану до високопродуктивного.

В залежності від розв'язку рівняння (2.11) у системі можуть встановлюватися рівноважні стани, утворюватися стійкі періодичні коливання і існувати нестійкі, хаотичні, не прогнозовані процеси.

У табл. 2.1 подан розрахунок величини r для машинобудівної галузі України за період 2006-2008 рр. В залежності від значення керуючого параметру порядку (2.16) можна виділити наступні області циклічних коливань:

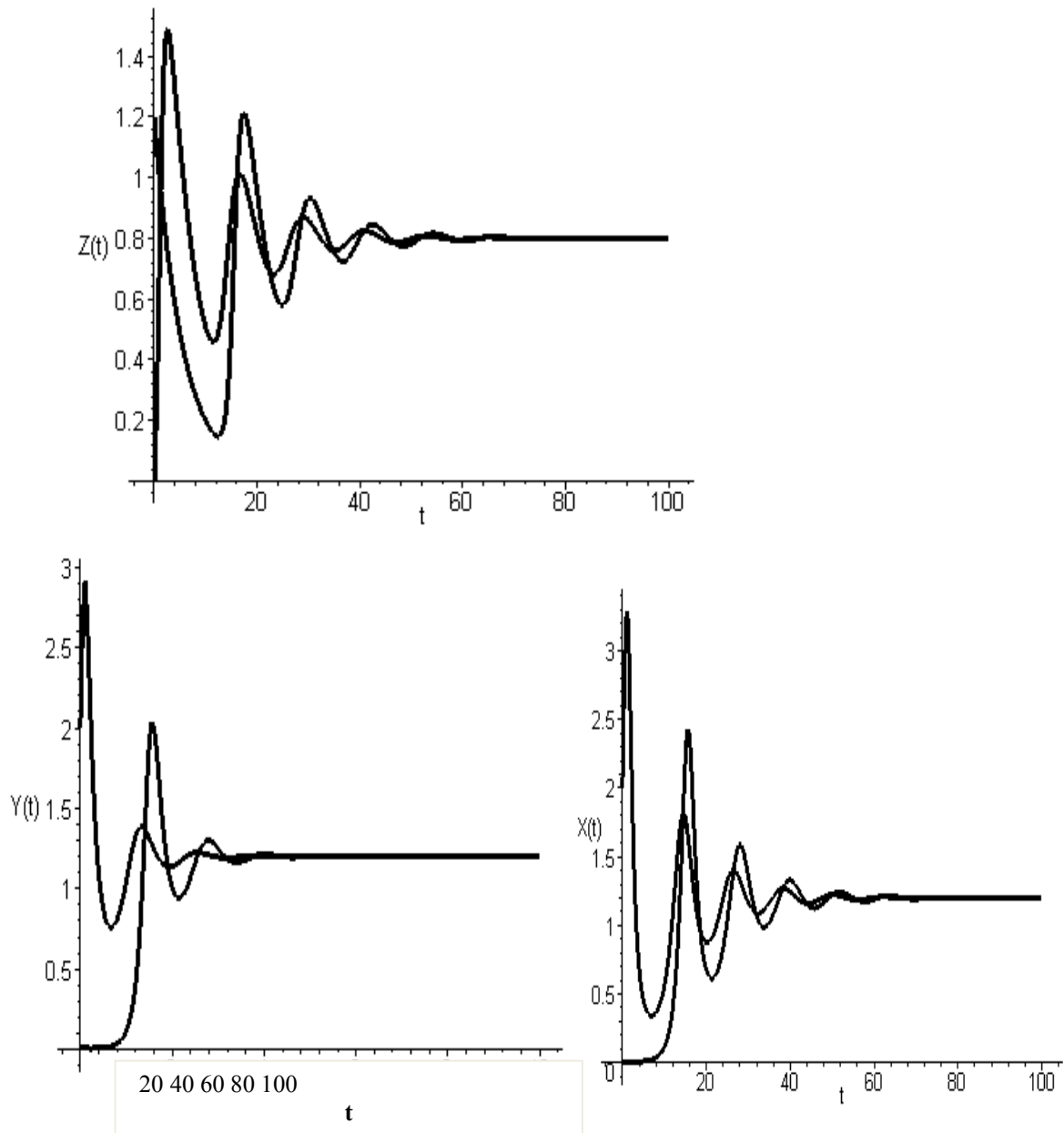

Рис. 2.3. Циклічні коливання залежностей $X(t)$, $Y(t)$ і $Z(t)$

система знаходиться у стані рівноваги - $r > 1$. Керуючий параметр системи обумовлює стійкість рівноважного стану, державі втручатися не слід; колапс (незбалансованість) - $0 \leq r \leq 1$. Керуючий параметр системи не забезпечує стійкості рівноважного стану, бажане втручання держави; хаотична поведінка - $r < 0$. Керуючий параметр системи не забезпечує стійкості рівноважного стану, обов'язкове втручання держави.

Таблиця 2.1

Розрахунок величини r для машинобудівної галузі України, 2006-2008 рр.

Показник	Формула для розрахунку	2006 р.	2007 р.	2008 р.
a_2		0,875	0,972	0,88
c_2	$\frac{1}{1+d}$ де d – рентабельність операційної діяльності	0,94	0,94	0,95
a_3	$\frac{X_d+X_i+X_e}{X_d}$, де X_d - обсяг реалізованої продукції промисловості; X_i – імпорт продукції; X_e – експорт продукції.	1,01	1	1,04
c_3	$\frac{Y_d+Y_i+Y_e}{Y_d}$, де Y_d – грошовий вираз доходів суб'єктів усередині держави; Y_i - об'єм імпорту грошей; Y_e - об'єм експорту грошей.	1,01	1,01	1,03
r	$\frac{c_2 a_2}{c_3 a_3}$	0,8	0,9	0,86

Визначення керуючого параметра і його коректування допоможе як державним органам так і керівникам підприємств залежно від ситуації, що склалася, приймати рішення щодо переходу системи з області низько ефективного стану в область ефективного функціонування.

2.2 Методичні засади формування цілей для визначення стратегій розвитку підприємства

Процес визначення і формування системи цілей на підприємстві є одним із важливих етапів стратегічного управління, який необхідний для досягнення успіху і створення конкурентних переваг організацій, що функціонують в різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Ці переваги полягають в раціональному використанні обмежених ресурсів і часу, а також послідовній розробці і реалізації управлінських рішень, що орієнтуються на стійкий

розвиток в умовах ринку. У зв'язку з цим уявляється доцільним формування методичних засад встановлення цілей підприємства, визначення пріоритетності та узгодженості цілей на підприємстві, а також ввести у відповідності з цим алгоритмом цілевстановлення, уточнивши його відповідно до специфіки діяльності промислових(машинобудівних) підприємств (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Укрупнений алгоритм цілевстановлення на промисловому підприємстві

Оскільки процес цілевстановлення є досить складним і громіздким, зупинимося лише на питаннях, що потребують детальнішого розгляду в області формування цілей, запропонувавши принципові підходи до процесу цілевстановлення, звернувши увагу на аспекти, які є характерними для підприємств машинобудівної галузі. Таким чином, вирішення проблеми формування блоку стратегічних цілей підприємства має три напрями:

формування характерного переліку стратегічних цілей підприємства; встановлення пріоритетності цілей; встановлення узгодженості цілей.

Важливим моментом, який визначає процес встановлення цілей в організації, є ступінь делегування права прийняття рішення по цілях нижчим рівням підприємства. У роботах [Кіндрацька Г.І, 2006; Клівець П.Г., 2007; Шершньова З.Є., 2001; Шершньова З. Є., 2004] автори відзначають, що основний підхід до визначення цілей на різних підприємствах відбувається не однаково: на одних цей процес проходить централізовано, на інших - децентралізовано, а на третіх цей процес має змішаний характер, кожен з яких має свої переваги і недоліки, що представлені в табл. 2.1.

Таблиця 2.2

Підходи до визначення цілей на підприємстві

	Характеристика	Переваги	Недоліки
	1	2	3
Централізований	Всі цілі визначаються вищими органами управління	Всі цілі підпорядковані єдиній орієнтації, що дає перевагу в управлінні підприємством	Цілі можуть не сприйматися на нижніх рівнях управління
Децентралізований	Процес встановлення цілей може проходити після двох схем: а) на верхньому рівні визначають загальні цілі, а кожен підрозділ знаходить в них ті, що можуть бути його метою; б) нижчі ланки самостійно встановлюють собі цілі, синтез яких дає загальну мету	У процес визначення цілей притягуються представники структурних одиниць підприємства	Складність підрозділів за змістом, часовими параметрами можуть мати різну спрямованість і перспективність, що затрудняє їх інтегрувати, об'єднати в єдину цілісну систему

Змішаний	Даний підхід передбачає, що керівники вищого рівня розробляють і доводять цілі до відповідних підрозділів, які аналізують свої можливості у виконанні поставлених завдань і при потребі уточнюють їх, а потім повертають для розгляду і затвердження вищому керівництву	Відбувається процес зворотного зв'язку формування цілей, що дозволяє враховувати інтереси всіх рівнів ієрархії підприємства	Вимагає більше витрачених ресурсів і часу ніж у двох попередніх підходах

При цьому цілі повинні формуватися у вигляді: цільовий показник + дії + планові значення + термін + обмеження та задовольняти вимогам [Василенко В. О., 2003; Томпсон А.А., 2006; Герасимчук В.Г., 2000]:

- конкретність – точне відображення реальності цілей та напрямки їх досягнення з повним ресурсним забезпеченням;
- вимірюваність – цілі повинні бути кількісно виражені з допомогою одного або декількох показників;
- досяжність - виконавець повинен бути упевнений в тому, що зможе досягти результату, тобто повинні бути виділені ресурси (адміністративні, фінансові, трудові) для досягнення мети;
- узгодженість – взаємозв'язана і логічна обумовленість цілей;
- гнучкість - цілі слід встановлювати так, щоб вони залишали можливість для їх коректування відповідно до змін, що відбуваються в зовнішньому оточенні фірми;
- ієрархічність - сформована мета розвитку підприємства відповідає тому рівню ієрархії, на якому вона буде реалізована.

На наш погляд, вибір того чи іншого методу обумовлений компетенцією працівників і керівників відповідних підрозділів підприємства, а також

конкретним станом зовнішнього середовища. Слід зауважити що основними бар'єрами на шляху підвищення компетенції є [Корецький М.Х., 2007]: браку здібностей (недостатність досвіду та здібностей, відсутність ідей, труднощі комунікації і т.д.); відсутність бажань (байдужість до подій на підприємстві, розбіжності в цілях і цінностях робітників і керівників, небажання змін і т.д.); небажання ризикувати (страх матеріальних і нематеріальних втрат і збитків внаслідок змін).

Із збільшенням нестабільності зовнішнього середовища функціонування підприємств України різко змінилися на макро- і мікроекономічних рівнях господарювання. На підприємстві, як відкритій системі, суттєво ускладнюються зв'язки з об'єктами і суб'єктами зовнішнього середовища. Задоволення власних потреб фірми неможливе без урахування обмежень і інтересів зовнішнього середовища. Тому процес формування цілей організації необхідно адаптувати до умов, які враховували б інтереси зацікавлених груп в зоні толерантності рис. 2.5 [Н. Ю. Подольчак, 2006].

Рис. 2.5. Цілі підприємства: зона дисбалансу і толерантності

При цьому необхідне не просто виділення інтересів зацікавлених груп, але і кількісна оцінка їх порівняльної важливості з погляду організації і її стратегії, що дозволить раціонально розставити пріоритети у відносинах зі всіма групами. Основні інтереси основних суб'єктів ринку, які впливають на діяльність фірми, що повинні бути враховані при визначенні пріоритетності цілей представлені у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Інтереси основних суб'єктів ринку, які впливають на діяльність фірми

Суб'єкт	Інтереси партнерів
1	2
Споживачі	• бажані і якісні продукти; • прийнятні ціни; • безпека продуктів; • нові продукти у відповідні терміни; • різноманітність вибору
Постачальники	• стабільність замовлень; • оплата в строк і за умовами договору; • створення відносин в залежності від постачань
Кредитори	• здатність виплатити позики; • своєчасна виплата відсотків; • надійне управління рухом грошових коштів
Акціонери (власники)	• розмір річного дивіденду; • підвищення вартості їх акцій; • зростання вартості компанії і її прибутку; • коливання цін на акцію
Менеджери	• розміри їх заробітної плати і премій; • види можливих додаткових доходів; • соціальний статус, пов'язаний з роботою в компанії; • кількість і гострота службових проблем
Трудовий колектив	• гарантії зайнятості; • рівень реальної заробітної плати; • умови найму; • можливості просування по службі; • рівень задоволення роботою

Продовження табл. 2.3

1	2
Соціальні і суспільні групи	• турбота про навколишнє середовище; • підтримка місцевої суспільної діяльності; • проведення акцій соціальної відповідальності
Представники державної і муніципальної влади	• забезпечення зайнятості; • виплата податків; • відповідність діяльності вимогам закону; • внесок в економічне зростання регіону; • внесок до місцевого бюджету
Ділери-розповсюджувачі	• після продажне обслуговування; • своєчасність і надійність поставок; • якість продукту, що поставляється (послуги)

Сукупність перерахованих інтересів і очікувань різних груп створює певний соціальний тиск на фірму, що відображається у вигляді контролю за його діяльністю. Як правило, контролю і обмеженню підлягають функціональні області підприємства (табл. 2.4). [Логунов В.В., 2002].

Таблиця 2.4

Об'єкти дії, що визначаються обмеженнями і змінами в зовнішньому середовищі

Функціональна область	Об'єкти дії
1	2
Продукція, послуги	• технічні характеристики виробів; • вибір ринкових сегментів; • функціонування продукції; • об'єми попиту і тенденції зміни; • орієнтація споживача на: якість продукції; умови збуту; новизну; економічність функціонування; економічність обслуговування; • якість продукції; • межі диверсифікації

Продовження табл. 2.4

1	2
Процес виробництва	• навколишнє середовище; • оплата праці; • рівень мінливості технологій; • доступність нових технологій
Поведінка в конкурентному середовищі	• тенденції цін і їх контроль; • бар'єри ринків: межа рівня витрат; ефективність виробництва; патенти, ліцензії, реклама; • рівень кооперації між виробниками аналогічної продукції; • число конкурентів;
Ресурси	• сировина: тенденції цін, тенденції пропозицій; • обмеження доступу до ресурсів; • інвестиції: тенденції цін позикового капіталу; тенденції пропозиції; • обмеження доступу до ресурсів
Прибуток	• розподіл чистого прибутку; • тенденції оподаткування: ставки, пільги; • рівень прибутку
Управління	• характеристика зміни середовища: розширення, звуження, стрибкоподібне, несподіване; • ступінь надійності прогнозування результатів: надійні, ризикові; • ступінь новизни: колишній досвід; несподіваність; невизначеність у виборі альтернатив; • вплив на загальнофірмове управління
Право власності	• Контролюється право власності на основні і оборотні фонди

Виходячи з уявлення підприємства як відкритої соціально-економічної системи, що складається з багатьох компонентів, доцільно будь-яку систему цілей на підприємстві розглядати у формі дерева цілей, за допомогою якого здійснюється послідовна декомпозиція головної мети на підцілі, де встановлюються конкретні, кількісно визначені завдання, які покладено в основу конкретних видів робіт. Мета являє собою вершину дерева цілей, для

досягнення якої потрібно довести її зміст до кожного рівня системи управління та виконавця на підприємстві, визначити внесок кожного з підрозділів, цехів, працівників у стратегічний успіх підприємства взагалі. Потрібно зауважити, що процес встановлення мети та цілей підприємства має різний характер оскільки розрізняється за змістом, місцем виникнення та часовим простором. Основні відмінності при встановленні мети та цілей на підприємстві подані нижче у таблиці.

Таблиця 2.5

Основні відмінності формування мети та цілей на підприємстві

Показник	Місія	Цілі
Відкритість	Формулюється відкрито для зовнішнього та внутрішнього середовища фірми	Мають, як правило, закритий характер і використовуються лише в межах підприємства
Часовий критерій	Спрямована в майбутнє, але не має тимчасових визначень і не залежить від поточного стану	Завжди припускають терміни їх досягнення
Особливості формулювання	Виражаються в загальних термінах і освітлюють образ підприємства, його марку, стиль і тому подібне	Частіше мають конкретний вираз результатів діяльності
Вимірність	Переважають якісні характеристики і відносний масштаб виразу	В основному кількісно вимірюються і можуть бути однозначними і множинними

Встановлена ієрархія цілей визначає структуру організації і забезпечує орієнтацію діяльності всіх підрозділів організації на досягнення цілей верхнього рівня. Кількість рівнів декомпозиції залежить від масштабів і складності поставлених цілей, від організаційної структури підприємства. Важливим моментом цілевстановлення є моделювання не тільки ієрархії цілей,

але і їх динаміки в аспекті розвитку за певний період часу. У табл. 2.6 наведений умовний приклад дерева цілей.

Таблиця 2.6

Приклад дерева цілей на підприємстві

№	Стратегічні цілі першого рівня	Стратегічні цілі другого рівня
1	2	3
1	Економічні цілі	• збільшення доходів підприємства; • збільшення прибутку; • зниження витрат; • зміна об'ємів виробництва; • підвищення фінансової стійкості підприємства
2	Виробничі цілі	• встановлення нормативних показників, що забезпечують ефективне використання ресурсів; • зниження витрат виробництва; • збільшення масштабу виробництва і динаміки приросту
3	Маркетингові цілі	• досягнення певного рівня реалізації продукції в абсолютному виразі або встановленій частці продажу на одному або декількох ринках; • зміна структури ринку; • встановлення ділових стосунків з іншими суб'єктами ринку; • поглинання інших підприємств; • усунення конкурентів; • диверсифікація виробництва; • зміцнення іміджу підприємства; • вихід на світовий ринок
4	Організаційно - управлінські цілі	• зміна структури управління; • зміна виробничої структури; • зміна системи планування, обліку, контролю, і стимулювання діяльності; • зміцнення трудової дисципліни; • зміна розміру і структури резервів на підприємстві; • оптимізація часових характеристик для ухвалення рішень

Продовження табл. 2.6

5	Науково-технічні цілі	• пристосування традиційних продуктів до вимог зарубіжних ринків; • підвищення якості продукції, що випускається; • розробка нового продукту; • розробка нової технології; • впровадження нового продукту; • впровадження нової технології; • удосконалення технічного рівня виробництва; • придбання ліцензій і патентів; • адаптація «know-how» до умов виробництва
6	Кадрові цілі	• оптимальний рівень чисельності і структури персоналу; • рівень кваліфікації персоналу; • розвиток системи набору, відбору, підвищення кваліфікації і перекваліфікації; • рівень продуктивності праці
7	Соціальні цілі	• зменшення соціальної напруги; • поліпшення відносин з профспілками; • зміна умов праці
8	Екологічні цілі	• зменшення негативного впливу на довкілля; • усунення негативного впливу на навколишнє середовище
9	Суб'єктивні цілі власника і менеджера	• придбання капіталу; • особисті амбіції

Виходячи із специфіки підприємства, а також тенденцій і стану зовнішнього середовища, приведений варіант структуризації глобальної цілі (табл. 2.6) може бути змінений.

Процес визначення пріоритетності цілей ґрунтується на методі аналізу ієрархії що складається з декількох етапів. Метод полягає в декомпозиції проблеми на простіші складники, а також в обробці думок експерта, що

приймає рішення попарним порівнянням [Саати Т., 1991; Саати Т., 1991; Кігель В.Р., 1999; Кігель В.Р., 2003; Володікіна М.В., 2004].

На першому етапі будується граф зв'язку між функціональними областями підприємства, суб'єктами ринку, що впливають на ці області і цілі підприємства (рис. 2.6). Склад графа і перелік чинників, що впливають на цілі підприємства, визначений автором на основі вивчення діяльності підприємств машинобудівної галузі Сумської області.

Другий етап – визначення локальних пріоритетів перших двох рівнів графа, що дозволяють зробити висновок про домінування чинників, які слід враховувати при визначенні пріоритетності цілей виходячи із специфіки галузі: а) за ступенем стану зовнішнього середовища підприємства – стан рівноваги; «колапс»; стан хаотичної поведінки; б) по значущості чинників виробництва – фондомісткі, трудомісткі, матеріаломісткі.

Оцінка взаємозв'язку впливу чинників здійснюється за допомогою шкали запропонованої Томасом Сааті (табл. 2.7). [Саати Т., 1991.].

Таблиця 2.7

Ранжування важливості об'єктів методом попарних порівнянь

Ступінь важливості	Визначення	Пояснення і рекомендації щодо використання
1	Об'єкти рівноцінні	Обидва об'єкти рівноцінні між собою
3	Слабка перевага одного об'єкту над іншим	Експерт вважає, що є певні підстави вважати перший об'єкт кращим, ніж другий
5	Істотна або сильна перевага	Існують підстави вважати, що перший об'єкт краще від другого
7	Один об'єкт є значно кращим	Існують вагомі підстави вважати, що один об'єкт кращий, ніж другий
9	Один об'єкт має сильнішу перевагу	Перевага одного об'єкту в порівнянні з іншим не викликає ніяких сумнівів
2,4,6,8	Значення, які відображають проміжні судження	Використовуються у випадках, коли вибір між двома суміжними об'єктами викликає ускладнення
Числа, зворотні до тільки що зазначених	Якщо при порівнянні об'єкту з об'єктом перший об'єкт отримав один з відмічених вище рангів, то тоді другого об'єкту набуває ранг, зворотний за значенням до рангу першого об'єкту	

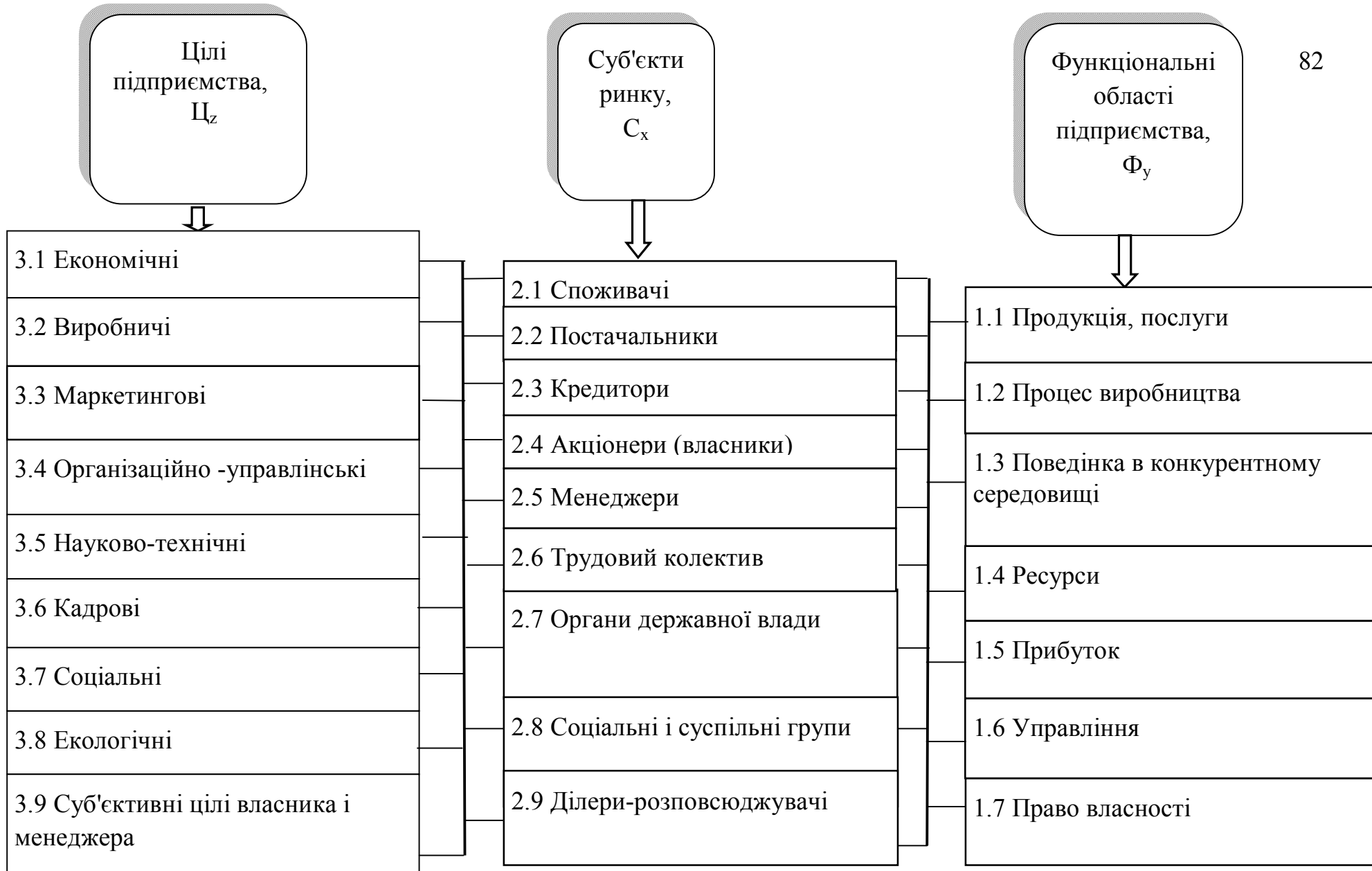

Рис. 2.6. Граф зв'язку між функціональними областями підприємства, суб'єктами ринку і цілями підприємства

На третьому етапі будується матриця попарних порівнянь $A = \| a_{ij} \|_{(m \times m)}$ (табл. 2.8 та табл. 2.9) для кожного з перших двох рівнів графа, кожен елемент якої a_{ij} є відносною оцінкою переваги об'єкту x^i порівняно з об'єктом x^j ($i, j = \overline{1, m}$) множини X , та обчислюються вектора пріоритетів w_1, \dots, w_m (визначення головного власного вектора) по даній матриці. Для побудови матриці A , мінімальною необхідною умовою є визначення $m-1$ суджень парних порівнянь m об'єктів, з них можна вивести решту всіх суджень, використовуючи наступне відношення:

$$a_{ij} = \frac{a_{1j}}{a_{1i}} \text{ для всіх } i, j = 1, \dots, m, i \neq j. \quad (2.17)$$

Таблиця 2.8

Приклад побудови матриці пріоритетів для визначення домінуванні чинників, які впливають на визначенні пріоритетності цілей

Сфера діяльності	Функціональні області		
Стану зовнішнього середовища	1.1	...	1.7
Стан рівноваги	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}
«Колапс», незбалансованість	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}
Стан хаотичної поведінки	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}
	w_{11}	...	w_{71}

Одним із способів, що дає найбільш чітке наближення визначення вектора пріоритетів w_1, \dots, w_m , є метод заснований на використанні середньої геометричної:

$$w_i = \frac{\sqrt[m]{a_{i1} \cdot \dots \cdot a_{im}}}{\sum_{i=1}^m \sqrt[m]{a_{i1} \cdot \dots \cdot a_{im}}}, i=\overline{1, m}. \quad (2.18)$$

Таблиця 2.9

Приклад побудови матриці попарних порівнянь для визначення домінуванні чинників, які впливають на визначенні пріоритетності цілей

Елементи графа	2.1	...	2.9	Вектор пріоритетів
Стан рівноваги				
2.1 Споживачі	$a_{11}=1$	...	a_{19}	w_{12}
...	...	...	...	...
2.9 Ділери-розповсюджувачі	$a_{91} = \frac{1}{a_{19}}$	...	$a_{99}=1$	w_{92}
«Коллапс», незбалансованість				
2.1 Споживачі	$a_{11}=1$	...	a_{19}	w_{12}
...	...	...	...	...
2.9 Ділери-розповсюджувачі	$a_{91} = \frac{1}{a_{19}}$	...	$a_{99}=1$	w_{92}
Стан хаотичної поведінки				
2.1 Споживачі	$a_{11}=1$	...	a_{19}	w_{12}
...	...	...	...	...
2.9 Ділери-розповсюджувачі	$a_{91} = \frac{1}{a_{19}}$	...	$a_{99}=1$	w_{92}

Наступний етап полягає у визначенні узгодженості локальних пріоритетів:

1) Визначається максимальне значення суджень матриці A , λ_{max} , шляхом множення матриці порівнянь на вектор пріоритетів, і ділення компонент отриманого нового вектора на відповідні компоненти вектора пріоритетів, а потім розділивши суму параметрів нового вектора на їх загальну кількість. Чим ближче λ_{max} до m , тим більше узгоджений результат.

2) Знаходиться індекс узгодженості:

$$J = \frac{\lambda_{max} - m}{m - 1}. \quad (2.19)$$

Якщо значення цього індексу складає щодо еталонних значень показника узгодженості, залежно від кількості об'єктів (табл. 2.10), не більш як 10%, то

результати опитування вважають задовільними. В іншому випадку експерт повинен перевірити свої оцінки щодо відносної важливості об'єктів в попарних порівняннях.

Таблиця 2.10

Еталонні значення показника узгодженості залежно від кількості об'єктів, які порівнюються [Саати Т., 1991; Кігель В.Р., 1999]

Кількість об'єктів	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Еталонне значення, N	0,58	0,90	1,12	1,24	1,32	1,41	1,45	1,49	1,51	1,54	1,56	1,57	1,59

3) Розраховується значення відношення узгодженості (OC):

$$OC = \frac{J}{N}. \quad (2.20)$$

Значення відношення узгодженості OC менше або дорівнює 0,10, вважається прийнятним.

П'ятий етап – складання матриць попарних порівнянь верхнього рівнів графа по відношенню до кожного елементу нижнього рівня: $\Phi_y - C_x$; $C_x - C_z$. Кількість таких таблиць дорівнює кількості елементів нижнього рівня графа при кожному з порівнянь (табл. 2.11).

На шостому етапі визначаються загальні або глобальні пріоритети вибору цілей підприємства. Для цього значення вектора пріоритетів квадратної матриці отриманих на третьому етапі відповідно множаться на значення векторів пріоритетів матриць розрахованих на п'ятому етапі. Значення по рядку підсумовується і визначається узагальнений пріоритет, максимальний варіант якого є найбільш прийнятним.

Математичні процедури реалізації механізму оцінки пріоритетності цілей, досить легко можуть бути автоматизовані за допомогою процесора електронних таблиць Excel.

Таблиця 2.11

Приклад побудови матриці попарних порівнянь верхнього рівнів графа по відношенню до елемента нижнього рівня

Цілі підприємства	Третій рівень графа – перший елемент другого рівня			
	3.1	...	3.9	Вектор пріоритетів
3.1 Економічні	$a_{11}=1$	...	a_{19}	w_{13}
...	...	...	...	...
3.9 Суб'єктивні цілі власника і менеджера	$a_{91} = \frac{1}{a_{19}}$	...	$a_{99}=1$	w_{93}
				$\lambda_{max} =;$ $J =;$ $OC =.$

Таким чином запропонована методика дозволяє оцінити пріоритети цілей в розкладі сил, що діють з боку груп впливу на функціональні області підприємства, і визначити рівновагу між інтересами підприємства проти інтересів і цілей окремих груп, в залежності від стану навколишнього середовища, що відповідає такій важливій вимозі як, гнучкість, тобто можливість зміни цілей залежно від змін у середовищі. Відповідно до пріоритетності цілей встановлюються показники їх досягнення.

Усі цілі підприємства в залежності від темпів зміни показників діяльності підприємства можна поділити на цілі: зросту; стабільності; скорочення [Корецький м.х., 2007]. Для цілей зросту характерне встановлення щорічного значного перевищення показників рівня розвитку над рівнем попереднього року, але підприємству потрібно мати такі якості, як глибоке розуміння ринку, уміння обрати найбільш придатну частину ринку та сконцентрувати свої зусилля на цій частині ринку; уміння добре використовувати наявні у підприємства ресурси, уміння чітко відчувати час та добре контролювати процеси, які здійснюються на підприємстві. Цілі стабільності встановлюються в тому випадку, якщо керівники підприємства задоволені положенням фірми, і прагнуть досягти того ж стану, що і в попередньому періоді. В цьому випадку

підприємство намагається зберегти свою частку ринку стабільною. Встановлення цілей нижче за рівень, досягнутий у минулому, характеризують цілі скорочення та застосовується підприємством тоді, коли воно розвивається більш повільними темпами, ніж у попередньому періоді.

Для того щоб підприємство у своєму розвитку поєднувало лише цілі одного типу і не виникало суперечності при їх досягненні, необхідно цілі перевірити на узгодженість. Варто зазначити, що неможливо досягти розвитку машинобудівного підприємства без встановлення реальних, мотивованих та логічно узгоджених цілей, які б відповідали меті, потенціалу, стану зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства та були б відокремлені у певні цільові групи.

Перевірка цілей на узгодженість ґрунтується на принципі їх вимірності, згідно якому простір цілей $\Pi = \{\Pi_1, \Pi_2, \dots, \Pi_n\}$ однозначно відображаються на багатьох цільових показниках $W = \{W_1, W_2, \dots, W_m\}$, $m \geq n$, із заданою на них системою критеріїв, тобто виконується умова:

$$F(\Pi_i) = W_i \in (W_{\min}, W_{\max}). \quad (2.21)$$

Згідно з умовою (2.21) можливі чотири цільові установки, що характеризують відповідний критерій досяжності цілей:

А) $\max W_i$ - визначає досяжність цілей, як максимального значення числового показника W_i ;

Б) $\min W_i$ - визначає досяжність цілей, як мінімум числового показника W_i ;

В) $W_i \geq W^{03}$ - визначає досяжність цілей як значення рівного або більшого ніж числовий показник W^{03} ;

Г) $W_i \leq W^{03}$ - визначає досяжність цілей як значення рівного або меншого ніж числовий показник W^{03} .

На наступному етапі будується матриця «цілі – критерії досяжності» (табл. 2.12)

Таблиця 2.12

Матриця «цілі – критерії досяжності»

	ζ_1	...	ζ_n
ζ_{i1}	Z_{11}	...	Z_{n1}
...	...	...	...
ζ_{in}	Z_{1n}	...	Z_{nn}

Кожній умові що забезпечує досягнення цілей відповідає індикатор досяжності цілі Z_i : а) для критерію типу А - $Z_i=1$; б) для критерію типу Б - $Z_i=-1$; в) $Z_i=\frac{W}{W^{03}}$ для критерію типу В; г) $Z_i=-\frac{W}{W^{03}}$ для критерію типу Г. За відсутності будь-якої цільової установки індикатор цілі $Z_i=0$. Таке визначення індикатора цільової установки відповідає значенню кусочно - лінійної не спадаючої функції [Буралев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А., 2008]:

$$Z = \varphi(W) = \left\{ \begin{array}{l} 1, W = W_{\max} \\ \frac{W-W^{03}}{W_{\max}-W^{03}}, W^{03} \leq W \leq W_{\max} \\ \frac{W-W^{03}}{W^{03}-W_{\max}}, W_{\max} \leq W \leq W^{03} \\ 0, W \in \emptyset \\ -1, W = W_{\min} \end{array} \right\} \quad (2.22)$$

Відповідно простір цілей $\zeta = \{\zeta_1, \zeta_2, \dots, \zeta_n\}$ може бути задано вектором індикаторів $Z = \{Z_1, Z_2, \dots, Z_n\}$, компоненти якого приймають значення залежно від вибраного критерію досягнення мети.

Взаємне положення в просторі будь-якої пари векторів $Z = \{Z_1, Z_2, \dots, Z_n\}$, и $Z' = \{Z'_1, Z'_2, \dots, Z'_n\}$, характеризує косинус кута між ними або коефіцієнт кореляції:

$$R_{\zeta\zeta'} = \frac{\sum_{i=1}^n Z_i Z'_i}{|Z| |Z'|}, \quad (2.23)$$

де $|Z| = \sqrt{\sum_{i=1}^n Z_i^2}$ - характеризує довжину вектора Z ;

$\sum_{i=1}^n Z_i Z'_i$ - скалярний добуток векторів Z и Z' .

Підстановка значень векторів індикаторів цілей в рівняння (2.23) може дати такі результати:

1. цілі є повністю співпадаючими, якщо $R_{цц'}=1$;
2. частково співпадаючими; якщо $R_{цц'}>0$;
3. протилежними, якщо $R_{цц'}=-1$;
4. не співпадаючими, якщо $R_{цц'}<0$;
5. ортогональними, якщо $R_{цц'}=0$ [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю.,

Степановская И. А., 2008].

Таким чином, на основі коефіцієнта кореляції (2.23) можна зробити висновки про ступінь узгодженості цілей на підприємстві.

2.3 Методичні підходи до вибору стратегії розвитку підприємства машинобудівної галузі

Формування стратегії розвитку підприємства є ключовою стадією стратегічного управління. Від правильного підходу до реалізації стратегії залежить успіх виконання стратегічного плану, стабільність і ефективність управління розвитком підприємства. Для створення ефективної стратегії підприємства необхідна методика, яка б дозволяла оцінити, наскільки ефективна діюча стратегія, з якими проблемами стикається підприємство, наскільки міцні його конкурентні позиції. Для цього потрібне визначення цільової функції управління, яка покликана встановити, яким підприємство буде до кінця періоду стратегічного управління.

Сучасний економічний стан і розвиток машинобудівних підприємств характеризується неоднозначним економічним середовищем, що динамічно змінюється, наявністю складних управлінських проблем. Для відповідності сучасному рівню ринкових відносин необхідно корінна реструктуризація, переорієнтація стереотипів виробничо-господарського механізму і системи

управління, що склалися. Проведений у розділі 1.3 аналіз діяльності підприємств машинобудівної галузі свідчить про те, що лише незначна їх частина пристосувалась до ринку – решта орієнтовані на виживання і намагаються забезпечити продовження своєї діяльності у нестійкому ринковому середовищі. Тому в сучасних умовах економіки все більшу роль починають відігравати питання, пов'язані з оцінкою і аналізом діяльності економічних суб'єктів, що дозволяє виявити слабкі сторони в діяльності підприємств, визначити основні напрямки їх покращення. Як було зазначено в підрозділі 1.2 дисертаційного дослідження, використання методу ієрархічної декомпозиції показників фінансово-економічної діяльності підприємства з визначенням функціональних зв'язків між ними дозволить оцінити результативність діяльності підприємства, враховуючи виявлення кількісного впливу позитивних і негативних факторів на стан підприємства. Вибрана на цій основі стратегія розвитку машинобудівних підприємств може корінним чином вплинути на збільшення вже завойованої долі ринку.

В умовах ринкової економіки основною метою діяльності підприємства є отримання прибутку, при цьому бажано, щоб їх прибуток досягав максимуму. Проведений аналіз розвитку підприємств машинобудівної галузі у підрозділі 1.3 дисертаційного дослідження дозволяє зробити висновок про те, що не дивлячись на зростання об'єму виробництва в машинобудуванні, стан підприємств продовжує залишатися вельми складним і неоднозначним, про що свідчить низька частка прибутку машинобудування в загальнопромисловому виробництві. В той же час основними цілями підприємств машинобудівної галузі сумської області є отримання чистого прибутку (додаток 3). В цьому випадку, реалізуючи безпосередньо завдання виробництва по підвищенню прибутку і/або досягнення її максимуму, даватиме підприємствам машинобудування можливість досягнення інтенсивного розвитку, підвищення якості продукції і зростання її споживчої цінності, поліпшення НТП, що створить сприятливіші умови для ринкової конкурентоспроможності, а також повного задоволення потреб суспільства і збагачення держави, що постійно

ростуть, оскільки істотно зросте відрахування податків до його бюджету. Але наявність прибутку ще не означає, що підприємство працює ефективно, абсолютний показник прибутку не може дати відповідь на питання наскільки ефективно підприємство реалізує свою продукцію, використовує вкладений капітал, управляє своїми оборотними коштами і т. д. Узагальнюючим відносним показником, що характеризує ефективність результатів діяльності підприємства, є показник рентабельності активів, який характеризує здатність керівництва компанії ефективно використовувати її активи для отримання прибутку. Даний показник специфічний і тим, що відповідає інтересам всіх учасників бізнесу підприємства [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А., 2008; Аакер Д., 2007; Э. Хелферт, 2003]:

$$R_a = \frac{NP}{TA} = \frac{NP}{S} * \frac{S}{CA} * \frac{CA}{TA} = NPM * CATR * WCA = \\ = \frac{NP}{OP} * \frac{OP}{S} * \frac{S}{CA} * \frac{CA}{\frac{Ч_{ок}}{SE}} * \frac{SE}{TA}, (2.24)$$

де R_a – рентабельність активів;

$NPM = \frac{NP}{S}$ – норма чистого прибутку (чистий прибуток / об'єм продажу);

$CATR = \frac{S}{CA}$ – оборотність оборотних коштів (об'єм продажу / оборотні активи);

$WCA = \frac{CA}{TA}$ – частка оборотних активів підприємства (оборотні активи / активи);

NP – чистий прибуток (тис грн);

TA – активи (тис грн);

OP – операційний прибуток (тис грн);

S – об'єм продажу (тис грн);

CA – оборотні активи (тис грн);

$Ч_{ок}$ – власні оборотні кошти (тис грн);

SE – власний капітал (тис грн).

Приведемо залежність R_a (2.24) в більш співставний вигляд, замінивши члени рівняння відповідними коефіцієнтами:

$$R_a = IP * OPM * CATR * ER * \frac{K_m}{K_{зк}}, (2.25)$$

де IP – індекс прибутковості;

OPM – норма операційного прибутку(чистий прибуток / операційний прибуток);

$CATR$ – оборотність оборотних активів (виручка / оборотні активи);

ER – коефіцієнт фінансової незалежності (власний капітал / активи);

K_m – коефіцієнт маневреності власного капіталу (власні оборотні кошти / власний капітал);

$K_{зк}$ – коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами (власні оборотні кошти / оборотні активи).

Ю.М. Дерев'янку у роботі [Дерев'янку Ю. М., 2008] відзначає, що процес формування ефективної стратегії на підприємстві залежить від внутрішніх чинників обмеження, які включають будь-які явища і процеси, пов'язані з внутрішньогосподарчою виробничою діяльністю підприємства, і охоплюють всі види ресурсів, які використовуються підприємством. З урахуванням вищезазначеного, розширимо приведену модель (2.25), включивши в неї показник оцінки впливу внутрішніх чинників обмеження:

$$\begin{aligned} R_a &= IP * OPM * CATR * ER * \frac{K_m}{K_{зк}} * \frac{TA}{S} * \frac{T}{S} * \frac{S}{T} * \frac{S}{TA} = \\ &= IP * OPM * CATR * ER * \frac{K_m}{K_{зк}} * I_{ог}^B * I_p * \frac{1}{R}, (2.26) \end{aligned}$$

де T – середня тривалість виробничого циклу на підприємстві (година, дні, міс.);

$I_{ог}^B = \frac{TA}{S} * \frac{T}{S}$ – індекс (показник) внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства;

$I_p = \frac{S}{T}$ – коефіцієнт інтенсивності використання активів підприємства;

$R = \frac{TA}{S}$ – коефіцієнт ресурсомісткості роботи підприємства.

При цьому кожен з чинників, що входить в показник (2.26), характеризує певну сферу діяльності підприємства, що дає можливість комплексно оцінити фінансово – виробничу діяльність підприємства: ОРМ – комерційну; САТR, $I_{ог}^B$, I_p , R – виробничу; IP, ER, K_m , $K_{зк}$ – фінансову. Ієрархія показника рентабельності активів представлена на рис. 2.7. Для розрахунку відповідних показників використовуються дані Бухгалтерського балансу (форма № 1 «Баланс») і Звіту про фінансові результати (форма № 2 «Звіт про фінансові результати»), представлені в табл. 2.13.

Таблиця 2.13

Фінансово-економічні показники діяльності підприємства [Цал-Цалко Ю. С., 2008; Крамаренко Г. О., 2008; Базилінська О.Я, 2009]

Показник	Розрахункова формула	Економічне значення
1	2	3
Індекс прибутковості, IP	$\frac{\text{Ф№2 стр. 220}}{\text{Ф№2 стр. 100}}$	Характеризує питому вагу чистого прибутку в операційній
Норма операційного прибутку, ОРМ	$\frac{\text{Ф№2 стр. 100}}{\text{Ф№2 стр. 035}}$	Характеризує рентабельність виробництва і продажів продукції. Зростання показника означає підвищення ефективності основної діяльності підприємства
Коефіцієнт оборотності оборотних коштів, САТR	$\frac{\text{Ф№2 стр. 035}}{\text{Ф№1 стр. 260}}$	Характеризує швидкість обороту активів, тобто ділову активність підприємства
Коефіцієнт фінансової незалежності, ER	$\frac{\text{Ф№1 стр. 380}}{\text{Ф№1 стр. 280}}$	Характеризує можливість компанії забезпечувати зовнішні зобов'язання за рахунок використання власних засобів

Продовження табл. 2.13

1	2	3
Коефіцієнт маневреності власного капіталу, K_m	$\frac{\Phi \text{ №1 стр. (260 – 620)}}{\Phi \text{ №1 стр. 380}}$	Показує, яка частка власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності підприємства
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, $K_{зк}$	$\frac{\Phi \text{ №1 стр. (260 – 620)}}{\Phi \text{ №1 стр. 260}}$	Характеризує частку власних оборотних коштів у загальній сумі оборотних коштів
Індекс внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства, $I_{ог}^B$	$\frac{\Phi \text{ №1 стр. 280}}{\Phi \text{ №2 стр. 035}} \cdot T^*$ $* \frac{\Phi \text{ №2 стр. 035}}{\Phi \text{ №2 стр. 035}}$	Характеризує ступінь впливу внутрішньовиробничих обмежуючих чинників на результат діяльності підприємства
Коефіцієнт інтенсивності використання ресурсів підприємства, I_p	$\frac{\Phi \text{ №2 стр. 035}}{T^*}$	Кількісно і якісно характеризує динаміку економічного розвитку суб'єкта господарювання і якість проходження економічних процесів. Він характеризує економічну «силу» підприємства, забезпечену виробничими, технологічними і організаційними можливостями здійснення виробничо-господарської діяльності
Коефіцієнт ресурсомісткості роботи підприємства, R	$\frac{\Phi \text{ №1 стр. 280}}{\Phi \text{ №2 стр. 035}}$	Характеризує ефективність використання ресурсів повернутих у виробничо-господарську діяльність, враховуючи внутрішні особливості виробничо-господарської діяльності підприємств
Примітка. * – Значення середньої тривалості виробничого циклу на підприємстві визначається за допомогою експертного методу. Більшою мірою випадків інформація щодо особливостей протікання виробничого процесу є комерційною таємницею підприємства, саме до такого типу інформації зазвичай відносять і тривалість виробничого циклу на підприємстві [Дерев'янко Ю.М., 2008].		

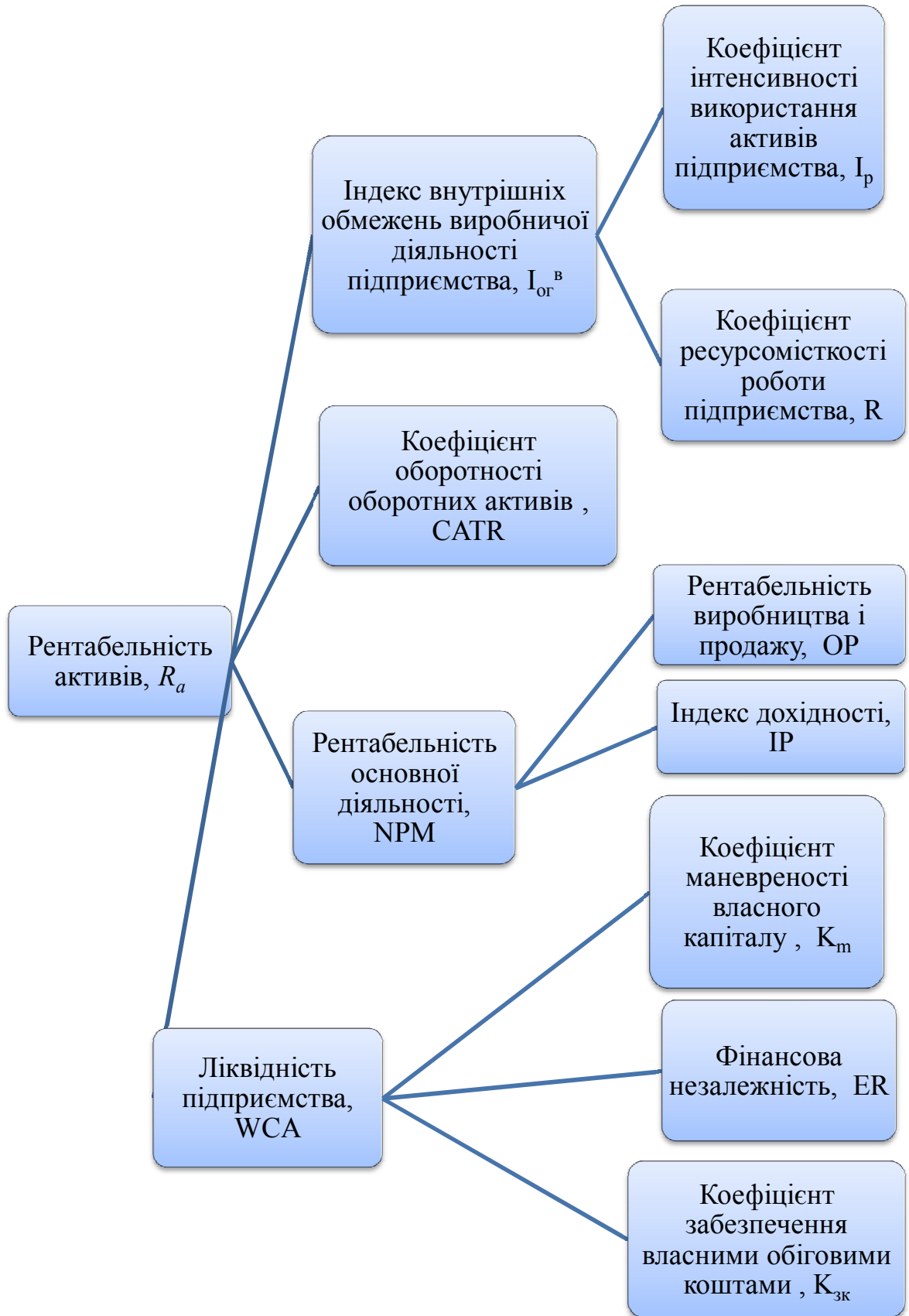

Рис. 2.7. Ієрархія показників виробничо-фінансової діяльності підприємства

Багатофакторна функція (2.26) дозволяє досліджувати вплив кожного чинника окремо, а також визначити норму їх заміщення для досягнення максимальної ефективності діяльності, що є найбільш вагомим. Рівень зміни результуючого показника в % при зміні факторній змінній на 1%, знаходиться за допомогою коефіцієнта еластичності:

$$k_x^y = \frac{dy}{dx} * \frac{x}{y} \quad (2.27)$$

Відповідно коефіцієнти еластичності показника рентабельності активів рівні:

$$k_{IP}^{Ra} = 1; k_{OPM}^{Ra} = 1; k_{CATR}^{Ra} = 1; k_{ER}^{Ra} = 1; k_{K_m}^{Ra} = 1$$

$$k_{K_{зк}}^{Ra} = -1; k_{I_{ог}^B}^{Ra} = 1; k_{I_p}^{Ra} = 1; k_R^{Ra} = -1; \quad (2.28)$$

На основі аналізу і узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних учених і практиків на дослідження структури стратегії і послідовності їх формування дозволило всю різноманітність стратегій звести до чотирьох основних типів: стратегія стабільності, зростання, скорочення і банкрутства [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А., 2008].

1. Стратегія зростання. Для неї характерне встановлення щорічного значного перевищення рівня розвитку над рівнем попереднього року. Стратегія направлена на підвищення об'ємів продажу, прибутку, капіталу, зниження витрат виробництва, підвищення оборотності оборотних коштів, підвищення фінансової стійкості. Формулу даної стратегії можна представити в наступному вигляді:

$$S=f(IP\uparrow, OPM\uparrow, CATR\uparrow, ER\uparrow, K_m \uparrow, K_{зк} \downarrow, I_{ог}^B \downarrow, I_p \uparrow, R \downarrow, R_a \uparrow),$$

де стрілка (\uparrow) означає значне зростання відповідних показників фінансово - виробничої діяльності підприємства.

2. Стратегія стабільності. Цю стратегію застосовують, в тих випадках якщо керівництво в основному досить положенням фірми. Для неї характерний: збереження об'єму виробництва і збуту товарів; зниження витрат виробництва;

підвищення оборотності оборотних коштів; підвищення фінансової стійкості; зростання прибутку і власного капіталу:

$$S=f(IP, OPM, CATR\uparrow, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a \uparrow),$$

де (\uparrow) означає незначне зростання відповідних показників, відсутність стрілки – збереження попереднього рівня.

3. Стратегія скорочення або стратегія останнього засобу. Ця стратегія вибирається організаціями найрідше. Для неї характерне встановлення цілей нижче за рівень, досягнутий у минулому, нестійкий об'єм виробництва і збуту товарів, збереження досягнутого рівня витрат виробництва, коливання рівня оборотності оборотних коштів, нестійке фінансове положення:

$$S=f(IP, OPM, CATR, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a),$$

4. Стратегія банкрутства: падіння практично всіх показників виробничої і господарської діяльності:

$$S=f(IP\downarrow, OPM\downarrow, CATR\downarrow, ER\downarrow, K_m \downarrow, K_{зк} \uparrow, I_{ог}^B \uparrow, I_p \downarrow, R \uparrow, R_a \downarrow).$$

Орієнтовні значення показників подані у табл. 2.14.

Таблица 2.14

Значення показників для кожної стратегії розвитку підприємства

Показник	Стійке зростання	Стабілізація	Виживання	Банкрутство
IP	$\geq 0,3$	0,1-0,3	0-0,1	< 0
OPM, %	> 8	4-8	4-2	< 2
CATR	$> 2,5$	1,5-2	1,5-1,1	$< 1,1$
ER	$> 0,5$	0,3-0,5	0,3-0,2	$< 0,2$
K_m	$> 0,5$	0,4-0,5	0,3-0,4	$< 0,3$
R	0-1	1-1,4	1,4-2	> 2
$R_a, \%$	$> 6-8$	4-6	2-3	< 2

Значення показників $I_{ог}^B, I_p$ визначаються підприємствами окремо, враховуючи залежність трьох складових (змінних): об'єм ресурсів

підприємства, які використовуються у виробничий, господарській діяльності підприємства; середню тривалість виробничого циклу на підприємстві і об'єм виробленої (реалізованою) продукції за звітний період.

І.А. Ігнат'єва в роботі [Ігнат'єва І. А., 2007] вказує на те, що час є одним зі складових стратегічного управління і стратегії, тому особливої уваги набуває аналіз і синтез стратегії підприємства щодо можливих змін життєвого циклу самого підприємства, стану потенціалу і зовнішнього середовища. Для підвищення точності і прогнозування змін системи «підприємство – зовнішнє середовище», доцільніше спільно з моделлю (2.26) використовувати часову функцію, тобто представити (2.26) у формі факторної-часової функції. У цьому випадку час відображає тенденції, пов'язані з дією неврахованих чинників і приймає вигляд:

$$R_a(t) = IP(t) * OPM(t) * CATR(t) * ER(t) * \frac{K_m(t)}{K_{зк}(t)} * I_{ор}^B(t) * I_p(t) * \frac{1}{R(t)}. \quad (2.28)$$

Для прогнозування можливих змін функції (2.28) необхідно від абсолютних значень перейти до темпів приросту показника. Темпи приросту показників функції (2.28) визначаються як відношення їх приростів в часі до абсолютного рівня:

$$\begin{aligned} q_{R_a} &= \frac{dR_a}{dt} * \frac{1}{R_a}; \quad q_{IP} = \frac{dIP}{dt} * \frac{1}{IP}; \quad q_{OPM} = \frac{dOPM}{dt} * \frac{1}{OPM}; \\ q_{CATR} &= \frac{dCATR}{dt} * \frac{1}{CATR}; \quad q_{ER} = \frac{dER}{dt} * \frac{1}{ER}; \quad q_{K_m} = \frac{dK_m}{dt} * \frac{1}{K_m}; \\ q_{K_{зк}} &= \frac{dK_{зк}}{dt} * \frac{1}{K_{зк}}; \quad q_{I_{ор}^B} = \frac{dI_{ор}^B}{dt} * \frac{1}{I_{ор}^B}; \quad q_{I_p} = \frac{dI_p}{dt} * \frac{1}{I_p}; \quad q_R = \frac{dR}{dt} * \frac{1}{R}. \quad (2.29) \end{aligned}$$

Диференціюючи вираз (2.28) за часом одержуємо:

$$\begin{aligned}
\frac{dR_a}{dt} = & OPM * CATR * \frac{ER}{SECA} * I_{Or}^B * I_p * \frac{1}{R} * \frac{dIP}{dt} + IP * CATR * \frac{ER}{SECA} * I_{Or}^B * I_p * \frac{1}{R} * \\
\frac{dOPM}{dt} + & IP * OPM * \frac{ER}{SECA} * I_{Or}^B * I_p * \frac{1}{R} * \frac{dCATR}{dt} + IP * OPM * CATR * \frac{1}{SECA} * I_{Or}^B * I_p * \\
\frac{1}{R} * \frac{dER}{dt} - & IP * OPM * CATR * \frac{ER}{SECA^2} * I_{Or}^B * I_p * \frac{1}{R} * \frac{dSECA}{dt} + IP * OPM * CATR * \\
\frac{ER}{SECA} * I_p * & \frac{1}{R} * \frac{dI_{Or}^B}{dt} + IP * OPM * CATR * \frac{ER}{SECA} * I_{Or}^B * \frac{1}{R} * \frac{dI_p}{dt} - IP * OPM * CATR * \\
\frac{ER}{SECA} * I_p * & I_{Or}^B * \frac{1}{R^2} * \frac{dR}{dt}. \quad (2.30)
\end{aligned}$$

Розділивши формулу (2.30) на R_a , отримаємо:

$$\begin{aligned}
\frac{dR_a}{dt} * \frac{1}{R_a} = & \frac{dIP}{dt} * \frac{1}{IP} + \frac{dCATR}{dt} * \frac{1}{CATR} + \frac{dOPM}{dt} * \frac{1}{OPM} + \frac{dER}{dt} * \frac{1}{ER} + \frac{dK_m}{dt} * \frac{1}{K_m} - \\
- \frac{dK_{зк}}{dt} * & \frac{1}{K_{зк}} + \frac{dI_{Or}^B}{dt} * \frac{1}{I_{Or}^B} + \frac{dI_p}{dt} * \frac{1}{I_p} - \frac{dR}{dt} * \frac{1}{R}. \quad (2.31)
\end{aligned}$$

З урахуванням (2.29) вираз (2.31) можна привести до вигляду:

$$q_{R_a} = q_{IP} + q_{OPM} + q_{CATR} + q_{ER} + q_{K_m} - q_{K_{зк}} + q_{I_{Or}^B} + q_{I_p} - q_R, \quad (2.32)$$

де q_{R_a} – оцінка приросту рентабельності активів;

q_{IP} – вплив на приріст рентабельності активів зміни індексу прибутковості;

q_{OPM} – вплив на приріст рентабельності активів зміни норми операційного прибутку;

q_{CATR} – вплив на приріст рентабельності активів зміни оборотності оборотних коштів;

q_{ER} – вплив на приріст рентабельності активів зміни коефіцієнта фінансової незалежності;

q_{K_m} – вплив на приріст рентабельності активів зміни коефіцієнта маневреності власного капіталу;

$q_{K_{зк}}$ – вплив на приріст рентабельності активів зміни коефіцієнта забезпечення власними оборотними коштами;

$q_{I_{or}^B}$ – приріст індексу внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства;

q_{I_p} – приріст коефіцієнта інтенсивності використання активів підприємства;

q_R – приріст коефіцієнта ресурсомісткості роботи підприємства.

Стратегія будь-якого підприємства потребує прогнозування результатів його діяльності, виходячи із співвідношення (2.32), що є динамічною моделлю, дозволить досліджувати прогнозований стан системи «підприємство – зовнішнє середовище», а також прослідкувати позитивні зміни результуючого показника від проведених заходів в процесі стратегічного управління. При цьому слід враховувати, що в сучасних нестійких ринкових умовах господарювання період, на який розробляється стратегія управління підприємством, не повинен перевищувати три роки, хоча загальний стратегічний напрям діяльності підприємства може охоплювати триваліший період (не менше п'яти років) [Фролова Л.В., 2005].

Оскільки передбачається, що цільова функція R_a і показники, що формують її, знаходяться в детермінованому (функціональному) зв'язку, тобто по-різному впливають на рівень економічного розвитку підприємства, то необхідно визначити вплив зміни кожного з чинників у формуванні величини результуючого показника. Для визначення величини впливу факторів на приріст результативного показника використано метод ланцюгових підстановок (табл. 2.15) [Чуев И.Н., 2006; Савицька Г.В., 2005].

Зміна результативного показника при зміні кожного із факторів складає:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{OPM}} &= R_{a_{OPM}} - R_{a_0}; \Delta R_{a_{CATR}} = R_{a_{CATR}} - R_{a_{OPM}}; \\ \Delta R_{a_{ER}} &= R_{a_{ER}} - R_{a_{CATR}}; \Delta R_{a_{K_m}} = R_{a_{K_m}} - R_{a_{ER}}; \\ \Delta R_{a_{K_{зк}}} &= R_{a_{K_{зк}}} - R_{a_{K_m}}; \Delta R_{a_{I_{or}^B}} = R_{a_{I_{or}^B}} - R_{a_{K_{зк}}}; \\ \Delta R_{a_{I_p}} &= R_{a_{I_p}} - R_{a_{I_{or}^B}}; \Delta R_{a_R} = R_{a_R} - R_{a_{I_p}}; \Delta R_{a_{IP}} = R_{a_{IP}} - R_{a_R}; \end{aligned} \quad (2.33)$$

Таблиця 2.15

Розрахунок рівня результативного показника R_a залежно від зміни факторів IP, OPM, CATR, ER, K_m , $K_{зк}$, $I_{ог}^B$, I_p , R

Рівень результативного показника	Фактор								
	IP	OPM	CATR	ER	K_m	$K_{зк}$	$I_{ог}^B$	I_p	R
R_{a0}	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0
R_{aOPM}	t_1	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0
R_{aCATR}	t_1	t_1	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0
R_{aER}	t_1	t_1	t_1	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0
R_{aK_m}	t_1	t_1	t_1	t_1	t_0	t_0	t_0	t_0	t_0
$R_{aK_{зк}}$	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_0	t_0	t_0	t_0
$R_{aI_{ог}^B}$	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_0	t_0	t_0
R_{aI_p}	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_0	t_0
R_{aR}	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_0
R_{aIP}	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1	t_1

t_0 – базове значення результативного фактора (за попередній рік);
 t_1 – поточний рівень фактора.

Запропонований підхід дозволяє вирішити методологічні проблеми виявлення факторів, що впливають на зміну результативного показника, а також визначити основні з них, що мають найбільш істотний негативний вплив для розрахунку резервів та вибору відповідної стратегії підвищення ефективності діяльності підприємства.

Розглянемо приклад застосування запропонованої методики оцінки стратегії розвитку підприємства машинобудівної галузі ВАТ «СНВО ім. М.В. Фрунзе». Для розрахунків використовуємо дані виробничої діяльності підприємства за 2001-2008 рр. [Відкрите акціонерне товариство «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М.В. Фрунзе»: <http://www.smida.gov.ua>] (розрахунок відповідних показників представлений у табл. 2.16)

Таблиця 2.16

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе»

Показник	Рік							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
IP	0,158	0*	0	0,548	0,191	0,715	0,656	0
OPM	0,208	0,048	0	0,84	0,045	0,064	0,096	0,053
CATR	0,793	1,200	1,546	1,301	1,408	1,312	1,326	0,999
ER	0,606	0,637	0,528	0,469	0,444	0,489	0,446	0,225
K_m	0,581	0,423	0,405	0,415	0,442	0,525	0,391	0,127
$K_{зк}$	0,684	0,684	0,471	0,359	0,334	0,413	0,304	0,042
$I_{ог}^B \div 10^4$	2,896	2,014	0,934	0,725	0,488	0,485	0,483	0,362
$I_p \times 10^4$	0,8918	1,0517	1,5247	1,9598	2,4859	2,5295	2,7200	4,100
R	2,5831	2,1186	1,4244	1,4203	1,2128	1,2263	1,3137	1,484
$R_a, \%$: фактична	1,27	-0,34	-6,19	3,56	0,73	3,62	5,07	-5,60
розрахункова	1,34	0	0	3,25	0,711	3,73	4,79	0

* - прочерки у відповідних рядках Бухгалтерського балансу (форма № 1 «Баланс») і Звіту про фінансові результати (форма № 2 «Звіт про фінансові результати»), вводиться як нульове значення показника.

У графічному вигляді динаміка фактичної і розрахункової рентабельності активів представлена на рис. 2.8.

Як видно з приведених вище розрахунків і графіків, вибрана модель для підприємства відповідає вимогам і максимально точно характеризує дійсну ситуацію. Порівнюючи отримані дані з орієнтовними значеннями показників, приведених в таблиці 2.14, можна зробити висновок, що в 2007 р. ВАТ «СМНВО ім. М. В. Фрунзе» знаходилось у фазі стабільності, а в 2008 р. - в стані банкрутства.

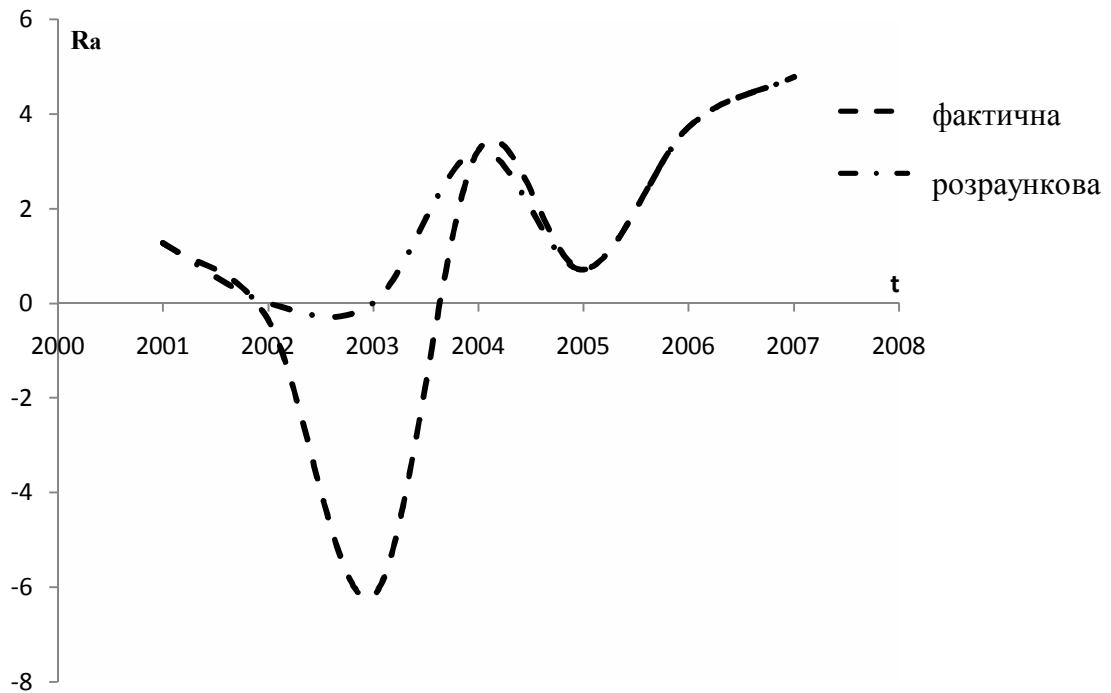

Рис. 2.8. Динаміка фактичного і розрахункового R_a за період 2001-2008 рр.

Факторний аналіз динаміки рентабельності активів (R_a) на прикладі підприємства ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» проводиться на основі нижченаведених даних (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

Факторний аналіз рентабельності активів (R_a) підприємства ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», 2007-2008 рр.

Показник	2007 р.	2008 р.	Зміна (+,-)	
			абсолютна	%
1	2	3	4	5
Чистий прибуток, тис. грн.	102449	-162342	-264791	–
Прибуток від операційної діяльності, тис. грн.	156255	130060	-26195	-16,76
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	2460011	1632026	-827985	-33,66
Оборотні активи, тис. грн.	1234734	2463179	1228445	99,49
Поточні зобов'язання, тис. грн.	859776	2358797	1499021	174,352
Власний капітал, тис. грн.	959134	821019	-138115	-14,4
Активи, тис. грн.	2148907	3647106	1498199	69,72
Індекс прибутковості, ІР	0,656	0	-0,656	–
Норма операційного прибутку, ОРМ	0,096	0,053	-0,043	-44,79

Продовження табл. 2.17

1	2	3	4	5
Оборотність оборотних активів, САТR	1,3261	0,999	-0,327	-24,66
Коефіцієнт фінансової незалежності, ER	0,446	0,225	-0,221	-49,55
Коефіцієнт маневреності власного капіталу, К _М	0,391	0,127	-0,264	-67,52
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, К _{Зк}	0,304	0,042	-0,262	-86,18
Індекс (показник) внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства, I _{Ог} ^В , ÷10 ⁴	0,483	0,362	-0,121	-25,05
Коефіцієнт інтенсивності використання активів підприємства, I _р , × 10 ⁴	2,7200	4,1000	1,38	50,73
Коефіцієнт ресурсомісткості роботи підприємства, R	1,3137	1,4842	0,1684	12,81
Рентабельність активів, R _а , розрахункова	0,0479	0	-0,0479	—

Дані табл. 2.17 свідчать, що рентабельності активів (R_а) по досліджуваному підприємству знизилась на 4,79% за рахунок:

1) зменшення норми операційного прибутку на 0,043 пункти призвело до зниження R_а на 0,02146 пункти:

$$\Delta R_{a_{OPM}} = -0,043 * 1,3261 * 0,446 * 0,391 * 0,483 * 2,72 * 0,656 / 0,304 * 1,3137 = -0,02146;$$

2) зменшення оборотності оборотних коштів на 0,327 пункти призвело до зниження R_а на 0,00652 пункти:

$$\Delta R_{a_{CATR}} = -0,327 * 0,053 * 0,446 * 0,391 * 0,483 * 2,72 * 0,656 / 0,304 * 1,3137 = -0,00652;$$

3) зменшення фінансової незалежності на 0,221 пункти призвело до зниження R_а на 0,00987 пункти:

$$\Delta R_{a_{ER}} = -0,221 * 0,053 * 0,999 * 0,391 * 0,483 * 2,72 * 0,656 / 0,304 * 1,3137 =$$

$$= - 0,00987;$$

4) зменшення маневреності власного капіталу 0,264 пункти призвело до зниження R_a на 0,00679 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{K_m}} &= -0,264 * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,483 * 2,72 * 0,656 / 0,304 * 1,3137 = \\ &= - 0,00679; \end{aligned}$$

5) зменшення забезпечення власними обіговими коштами на 0,262 пункти призвело до збільшення R_a на 0,020367 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{K_{зк}}} &= ((1/0,042) - (1/0,304)) * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,127 * 0,483 * 2,72 * \\ &* 0,656 / 1,3137 = 0,020367; \end{aligned}$$

6) зменшення внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства на 0,121 пункти призвело до зменшення R_a на 0,00592 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{I_{br}}} &= -0,121 * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,127 * 2,72 * 0,656 / 1,3137 * 0,042 = \\ &= - 0,00592; \end{aligned}$$

7) збільшення інтенсивності використання активів підприємства на 1,38 пункти призвело до збільшення R_a на 0,008986 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{I_p}} &= 1,38 * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,127 * 0,362 * 0,656 / 1,3137 * 0,042 = \\ &= 0,008986. \end{aligned}$$

8) збільшення ресурсомісткості роботи підприємства на 0,1684 пункти призвело до зменшення R_a на 0,00307 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{I_r}} &= ((1/0,042) - (1/0,304)) * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,127 * 0,362 * \\ &* 4,1 * 0,656 / 0,042 = - 0,00307; \end{aligned}$$

9) зменшення індексу прибутковості на 0,656 пункти призвело до зменшення R_a на 0,02363 пункти:

$$\begin{aligned} \Delta R_{a_{I_p}} &= -0,656 * 0,053 * 0,999 * 0,225 * 0,127 * 0,362 * 4,1 / 0,042 * 1,4842 = \\ &= - 0,02363. \end{aligned}$$

Загальне зниження рентабельності активів (R_a), а відповідно і стійкості підприємства ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» за факторами складає:

$$\begin{aligned} &-0,02146 - 0,00652 - 0,00987 - 0,00679 + 0,020367 - 0,00592 + 0,008986 - \\ &- 0,00307 - 0,02363 = - 0,0479. \end{aligned}$$

Отже, на досліджуваному підприємстві спостерігаються високі темпи зниження основних показників діяльності підприємства. Основними факторами, що перешкоджають економічному розвитку підприємства, є: зменшення чистого прибутку підприємства, значне збільшення поточних зобов'язань, нераціональна структура капіталу підприємства. При формуванні стратегії розвитку підприємства необхідно врахувати данні тенденції.

Для більш точного аналізу стану підприємства машинобудівної галузі для формування стратегії потрібно додатково використовувати аналіз структури балансу, що полягає в порівнянні коштів за активами, згрупованих за ступенем спадкової ліквідності, з короткостроковими зобов'язаннями за пасивом, що групуються за ступенем терміновості їхнього погашення. Ця структура залежить від багатьох чинників, зокрема, галузевої належності, технології, номенклатури продукції, що випускається, інтенсивності господарської діяльності. Існує багато методик поділу статей активу і пасиву на відповідні групи за ступенем ліквідності та терміновості майбутньої оплати відповідно [Чуев И. Н., 2006]. Ми у рамках даного дослідження використаємо методику, запропоновану Г.В. Савицькою [Савицька Г. В., 2005]. Згідно якою активи підприємства поділяються на чотири групи: 1) абсолютно ліквідні активи (A_1), такі як готівка, цінні папери і короткострокові фінансові вкладення; 2) швидкоореалізовані активи (A_2): векселі отримані і короткострокова дебіторська заборгованість; 3) активи, що повільно реалізуються (A_3): довгострокова дебіторська заборгованість, запаси сировини, матеріалів, готової продукції, незавершене виробництво товарів, для трансформування яких у готівку потрібен значно більший термін; 4) важкоореалізовані активи (A_4): необоротні активи. Структура пасивів має вигляд: 1) найбільш термінові зобов'язання (P_1): кредиторська заборгованість і кредити банку; 2) середньострокові зобов'язання з терміном погашення до одного року (P_2): короткострокові кредити і займи; 3) довгострокові зобов'язання (P_3): довгострокові кредити і займи; 4) власний капітал, що постійно перебуває в розпорядженні підприємства (P_4): капітал і резерви. Сума перших трьох груп активів складає оборотні активи

підприємства (O_a). Відповідно до змін у структурі балансу можна визначити тенденції розвитку підприємства, а відповідно і вибрати стратегію розвитку. Так зокрема вибір стратегії в залежності від структури балансу представлені у табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Вибір стратегії в залежності від структури балансу

Стратегія	Структура балансу
Стійке зростання	$\Pi_4 > A_4,$ $\Pi_1 + \Pi_2 < O_a$
Стабілізація	$\Pi_4 > A_4,$ $\Pi_1 + \Pi_2 + \Pi_3 < O_a$
Скорочення	$\Pi_4 \geq A_4,$ $\Pi_1 + \Pi_2 + \Pi_3 < O_a$
Банкротство	$\Pi_4 \leq A_4,$ $\Pi_1 + \Pi_2 + \Pi_3 \geq O_a$

Потрібно зауважити, що додатковою умовою при формуванні стратегії стійкого росту та стабілізації є виконання умови: $\Pi_1 \leq A_1, \Pi_2 \leq A_2, \Pi_3 \leq A_3, \Pi_4 \geq A_4$.

Отже, поєднання статичної та динамічної моделі (2.26), а також аналіз структурного балансу підприємства, надасть змогу більш точно визначити стратегію розвитку підприємства, уникаючи проблем, що були присутні у попередніх методиках.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

В другому розділі дисертаційного дослідження з метою прогнозування розвитку зовнішнього середовища функціонування підприємств машинобудівної галузі від однієї точки біфуркації до іншої побудовано «холістичну» економіко-математичну модель, яка заснована на використанні трьох теоретичних підходів: об'єктно-цільового, еволюційного, синергетичного

та дозволяє уникнути суперечності між детальним описом усіх макро- і мікроекономічних процесів і структурно параметричною розмірністю моделі.

В основу запропонованої моделі покладено принцип дії зворотних зв'язків, що дозволяє для прийнятих початкових значень основних характеристик спрогнозувати на тривалий час кінетичну картину якісних змін в колективній поведінці економічної системи та встановити умови реалізації перехідних явищ. Результати розв'язання системи диференціальних рівнянь показали, що визначення керуючого параметра системи і його коректування допоможе як державним органам так і керівникам підприємств залежно від ситуації, що склалася, приймати рішення щодо переходу системи з області низькоефективного стану в область ефективного функціонування, що відображено на рисунках. Відповідно до можливих значень керуючого параметру було виділено три можливі стани економічної системи: стан рівноваги; незбалансованість; стан хаотичної поведінки.

В результаті розгляду наукових праць провідних фахівців встановлено, що одним із необхідних етапів для досягнення успіху і створення конкурентних переваг організацій, що функціонують в різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства є процес установки і визначення системи цілей на підприємстві. В роботі запропоновано теоретико-методичний підхід до визначення пріоритетності та узгодженості цілей підприємства, який на відміну від існуючих дозволяє враховувати комплекс обмежень середовища функціонування підприємства, як внутрішнього, так і зовнішнього характеру

Дослідження показали, що основою вибору стратегії розвитку підприємства є оцінка ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства, яка перш за все втілена в ефективність використання всіх видів ресурсів, залучених ним у виробничо-господарську діяльність. За критерій такої оцінки в роботі пропонується використовувати статичну та динамічну модель

На основі аналізу і узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних учених і практиків на дослідження структури стратегії і послідовності їх формування

дозволило всю різноманітність стратегій розвитку підприємства звести до чотирьох основних типів: 1) Стратегія зростання. Формулу даної стратегії можна представити в наступному вигляді: $S=f(IP\uparrow, OPM\uparrow, CATR\uparrow, ER\uparrow, K_m\uparrow, K_{зк}\downarrow, I_{ог}^B\uparrow, I_p\uparrow, R\downarrow, R_a\uparrow)$, де стрілка (\uparrow) означає значне зростання відповідних показників фінансово - виробничої діяльності підприємства; 2) Стратегія стабільності: $S=f(IP, OPM, CATR\uparrow, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a\downarrow)$, де (\uparrow) означає незначне зростання відповідних показників, відсутність стрілки – збереження попереднього рівня; 3) Стратегія скорочення: $S=f(IP, OPM, CATR, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a)$; 4) Стратегія банкрутства: $S=f(IP\downarrow, OPM\downarrow, CATR\downarrow, ER\downarrow, K_m\downarrow, K_{зк}\uparrow, I_{ог}^B\downarrow, I_p\downarrow, R\uparrow, R_a\downarrow)$., яким відповідають відповідні значення статичної та динамічної моделі.

Згідно із запропонованою методикою проведено якісну та кількісну оцінку ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства машинобудівної галузі ВАТ «СНВО ім. М.В. Фрунзе»..

Результати прикладного дослідження підтвердили теоретичну обґрунтованість, інструментальну працездатність і достовірність запропонованого в роботі теоретико-методологічного підходу до оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності та розробки відповідної стратегії розвитку підприємства.

Основні результати розділу опубліковані автором у роботах [.....]

РОЗДІЛ 3 ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

3.1 Організаційно-економічний механізм реалізації стратегії розвитку підприємства

У сучасних умовах посилення процесу глобалізації світової економіки, економічної кризи, соціальних конфліктів, екологічних катастроф погрожують стійкому загальносвітовому розвитку і постійно вимагають розробки адекватних механізмів стійкого розвитку як на глобальному, регіональному рівнях, так і на рівні окремого підприємства. Виходячи з розуміння сучасної економіки як відкритої динамічної системи функціонування і розвиток машинобудівного комплексу, цілком залежить від дії тих або інших чинників зовнішнього середовища, з яким підприємства комплексу активно взаємодіють і не роблять прямого впливу на неї. Тому основною особливістю стратегічного формування та реалізації стратегій соціально-економічного розвитку є те, що в системі «національна економіка — галузь — регіон — місто — підприємство» повинна простежуватись цілісність стратегії соціально-економічного розвитку підсистем мікро-, мезо- та макрорівнів, які повинні не суперечити одна одній. Лише за умови взаємоузгодження розробки і впровадження стратегічних планів на всіх ієрархічних рівнях можна забезпечити ефективність функціонування як усієї економічної системи України в цілому, так і на окремих її рівнях.

Аналіз функціонування підприємств машинобудівної галузі показав, що однією з причин кризового стану значної частини підприємств є не ефективне управління. Недостатність управлінського досвіду і посилення конкуренції суттєво ускладнюють виконання завдання щодо забезпечення своєчасності і повноти реалізації стратегії розвитку машинобудівного підприємства. Керівники суб'єктів господарювання потребують методичної допомоги при прийнятті управлінських рішень і, перш за все, при виборі стратегії розвитку

підприємства з урахуванням всіх особливостей господарської та фінансової діяльності.

У ході аналізу чинників формування стратегії розвитку підприємства машинобудівної промисловості, запропоновано використовувати методику оцінки результативності діяльності підприємства за допомогою статичної та динамічної моделі, яка дозволяє враховувати не лише фактичні значення його діяльності, але й оцінити їх роль у забезпеченні ефективності розвитку підприємства, передбачає оцінку функціональних залежностей сукупності чинників. Даний підхід дає можливість одержати аналітичну інформацію про динаміку розвитку, виявити проблемні зони функціонування підприємства та наявні не використані резерви для подолання загроз зовнішнього середовища.

Оскільки оцінка стратегії розвитку підприємства здійснюється одночасно зіставленням результатів статичної і динамічної моделі, необхідно ввести єдину систему оцінювання результатів. Для цього скористаємося умовними оцінками, представленими у табл. 3.1, припустивши, що статична модель характеризується коефіцієнтом стійкості (K_c) розрахованим за формулою, а динамічна модель – коефіцієнтом зростання.

Коефіцієнт зростання оцінюється відповідно до прийнятої динамічної моделі (2.33), як середнє значення темпів приросту об'ємних показників:

$$K_z = \frac{q_{Ra}}{9} = \frac{q_{IP} + q_{OPM} + q_{CATR} + q_{ER} + q_{KM} - q_{K_{3M}} + q_{I_{OG}^B} + q_{IP} - q_R}{9}, \quad (3.1)$$

де q_{Ra} – оцінка приросту рентабельності активів;

q_{IP} – приріст індексу прибутковості;

q_{OPM} – приріст норми операційного прибутку;

q_{CATR} – приріст оборотності оборотних коштів;

q_{ER} – приріст коефіцієнта фінансової незалежності;

q_{KM} – приріст коефіцієнта маневреності власного капіталу;

$q_{K_{3M}}$ – приріст коефіцієнта забезпечення власними обіговими коштами;

$q_{I_{OG}^B}$ – приріст індексу внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства;

q_{I_p} – приріст коефіцієнта інтенсивності використання активів підприємства;

q_R – приріст коефіцієнта ресурсомісткості роботи підприємства.

Таблиця 3.1

Оцінка значення коефіцієнтів стійкості K_c та зростання K_z за статичною і динамічною моделями

Показник	Значення, %	Оціночне значення
Коефіцієнт зростання K_z	0-5	0,01-0,34
	5-10	0,35-0,67
	10-20	0,68-1,00
Коефіцієнт стійкості (K_c), (розрахунок за формулою (2))	0-3	0,01-0,34
	3-6	0,35-0,67
	>6	0,68-1,00

Позитивна зміна коефіцієнту зростання K_z може змінюватися в діапазонах: 1) помірне зростання – від 0 до 5%; 2) активне зростання – від 4 до 10%; 3) агресивне зростання – від 10% і вище.

Негативна зміна коефіцієнту K_z засвідчує про не ефективне управління підприємством, що при відповідній тенденції може призвести до зниження життєздатності підприємства, інколи навіть до банкрутства. Зниження K_z на 0-4% вважається помірним, а більше 4% – активним зниженням.

Перевага використання системи взаємопов'язаних показників стійкості і зростання полягає в забезпеченні збалансованості розвитку підприємства. Пропонований підхід економічної оцінки розвитку підприємства базується на сценарному прогнозуванні, тобто оцінка різних поєднань комбінацій коефіцієнтів зростання і стійкості з побудовою матриці вектору економічного розвитку підприємства, свідчитиме про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства (рис. 3.1).

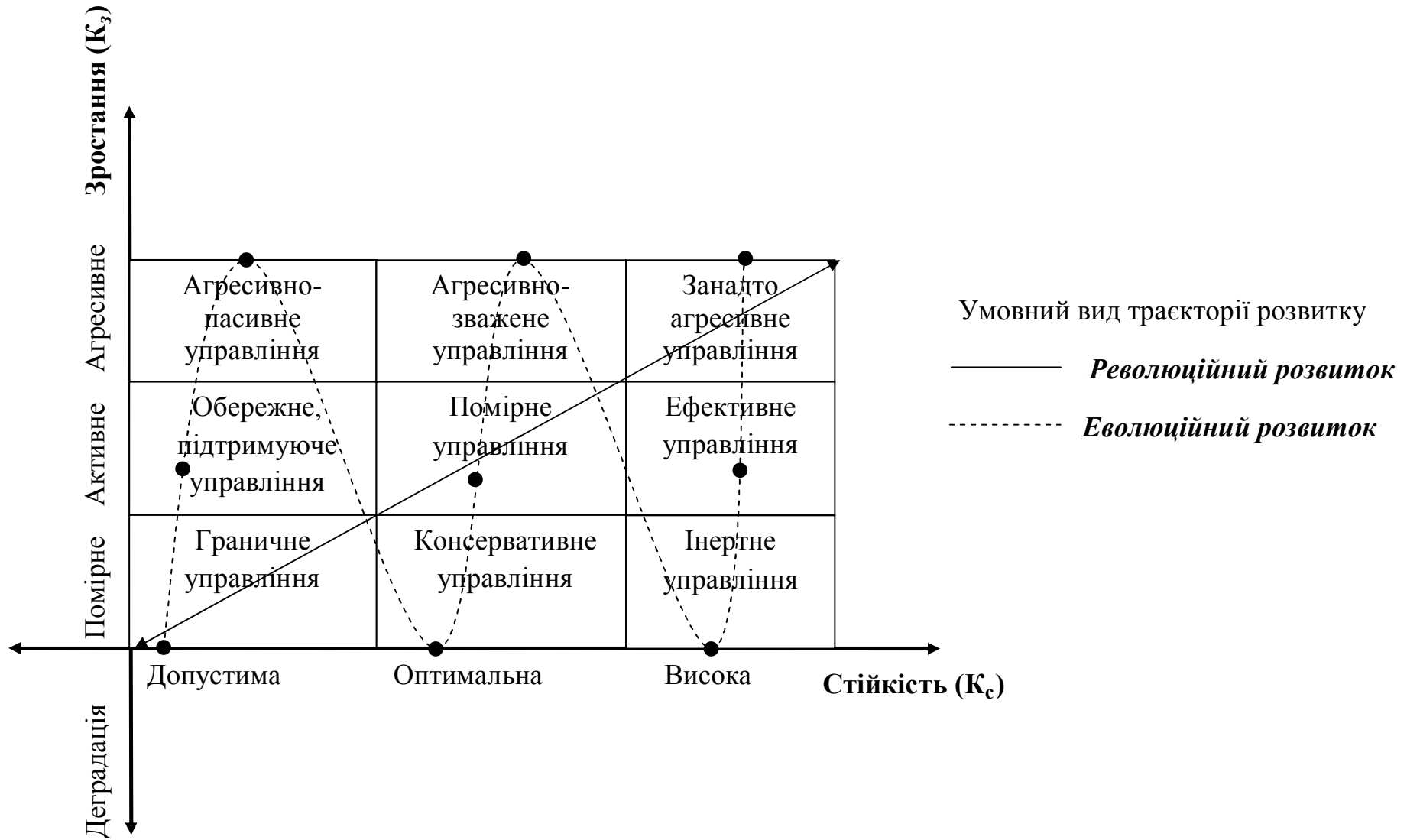

Рис. 3.1. Матриця вектору економічного розвитку підприємства залежно від обраної стратегії [Новакова О.И. та ін., 2004]

Визначивши початковий стан підприємства в матриці, можна припустити варіанти і напрями розвитку, прийняти відповідні рішення і виявити чи відповідає рух підприємства вектору розвитку прогресу (переходу на більш високий ступінь розвитку, деяке поліпшення в процесі розвитку) або ж «рух» підприємств регресивний або дегресивний (кінцевий стан занепаду).

Зміна показників K_c та K_z відповідає або еволюційному або революційному розвитку. Під час розгортання еволюційного процесу відбувається поступове нагромадження кількісних і якісних змін параметрів діяльності підприємства, відповідно до яких обирається один із можливих напрямів розвитку. У результаті цього відбувається якісна зміна стану підприємства, якій відповідає задана стійкість K_c . Перевагою даного типу розвитку є розв'язання одночасно двох задач: зберегти і зміцнити стійкість і поступово нарощувати зростання основних показників, зберігаючи і підтримуючи при цьому заданий вектор розвитку.

Революційний підхід характеризується стрімкоподібними змінами кількісних і якісних параметрів діяльності підприємства. Різка стрибкоподібна зміна траєкторії розвитку підприємства, її переродження, виникнення нової якості характеризується економічним фазовим переходом. При цьому може виявитися, що нова структура дозволяє підприємству перейти на нову траєкторію розвитку, яка відрізняється меншою швидкістю виробництва ентропії. Подібне можливо за рахунок придбання підприємством достатньо великих ресурсів у вигляді інвестицій, кредитів або доходів від продажу товарів, послуг, технологій на нових ринках і т.д., або, навпаки, втрати цих ресурсів. При цьому підприємство набуває різного економічного стану: економічний стан високоприбуткової компанії із зростаючим оборотом; стан низько прибуткової компанії з падаючим оборотом. Оскільки досить швидкий рух, причому в крайнє положення (як верх, так і вниз по матриці), може призвести до несприятливих наслідків. Причиною або початковим положенням, такого революційного руху може бути різкий зріст попиту (але він може так само різко і впасти), зміна політики продажів (ліквідація товарного кредиту і

«чудо́ве поліпшення» стійкості). Як правило, різкі «поліпшення» завжди багаті «різкими погіршеннями», саме в даному випадку і криється революційність.

Кожний з квадратів (рис. 3.1) характеризує певну комбінацію коефіцієнтів стійкості K_c та зростання K_z , що відображає напрямки вектора прогресу або регресу розвитку підприємства в залежності від прийнятої стратегії.

Для розрахунку індексу зростання (K_z) визначимо відповідні значення темпів приросту основних показників (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Розрахункові темпи приросту показників по підприємству ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе»

Показник	Рік							
	2005/2004		2006/2005		2007/2006		2008/2007	
	Темп росту	Темп приросту	Темп росту	Темп приросту	Темп росту	Темп приросту	Темп росту	Темп приросту
IP	0,34854	-0,65146	3,743455	2,743455	0,917483	-0,08252	0	-1
OPM	0,053571	-0,94643	1,422222	0,422222	1,5	0,5	0,552083	-0,44792
SATR	1,082244	0,082244	0,931818	-0,06818	1,010671	0,010671	0,753394	-0,24661
ER	0,946695	-0,0533	1,101351	0,101351	0,912065	-0,08793	0,504484	-0,49552
K_m	1,06506	0,06506	1,187783	0,187783	0,744762	-0,25524	0,324808	-0,67519
$K_{зк}$	0,930362	-0,06964	1,236527	0,236527	0,736077	-0,26392	0,138158	-0,86184
$I_{ог}^B$	0,673103	-0,3269	0,993852	-0,00615	0,995876	-0,00412	0,749482	-0,25052
I_p	1,268428	0,268428	1,01752	0,01752	1,075323	0,075323	1,507336	0,507336
R	0,853904	-0,1461	1,011131	0,011131	1,071597	0,071597	1,128191	0,128191
R_a , фактична розрахунко ва	0,205056	-0,79494	4,958904	3,958904	1,400552	0,400552	-1,10454	-2,10454
	0,218769	-1,34662	5,246132	3,150343	1,284182	0,348507	0	-1,87478

У табл. 3.3 представлені результати розрахунків коефіцієнтів зростання (K_z) і стійкості (K_c) по підприємству ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», а також відповідні їх оціночні значення.

Значення індексу зростання (K_3) і стійкості (K_c) по підприємству ВАТ
«СМНВО ім. М.В. Фрунзе»

Показник	Рік	Значення, %	Оціночне значення
Коефіцієнт зростання K_3	2005	-14,962	-1
	2006	35,0038	1
	2007	3,8723	0,26
	2008	-20,831	-1
Коефіцієнт стійкості (K_c), (розрахунок за ф-лою (2.26))	2005	0,711	0,08
	2006	3,73	0,49
	2007	4,79	0,64
	2008	0	0,01

Зіставлення показників ефективності економічного розвитку по ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» говорить про те, що позитивна динаміка зміни об'ємних показників за 2005-2007 рр. (в межах 5%) не забезпечила достатній запас стійкості для ефективної діяльності підприємства у наступний період (рис. 3.2). Найближчим часом для ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» головними цілями повинні бути: відновлення і підтримка коефіцієнту стійкості (K_c), а також відновлення зростання коефіцієнту (K_3). Відповідно стратегія розвитку на наступні періоди повинна ґрунтуватись на підвищенні прибутковості діяльності підприємства за рахунок збільшення доходів від реалізації продукції підприємства - насосного устаткування, запасних частин, надання сервісних робіт та послуг, розширення існуючих ринків, і виходу на нові ринки збуту насосної продукції.

Для виконання поставлених перед підприємством завдань визначено ряд заходів, які повинні сприяти успішній роботі акціонерного товариства, зокрема: виявлення резервів ефективності функціонування підприємства; вивчення нових ринків збуту своєї продукції, зокрема шляхом участі у тендерах, міжнародних ярмарках та виставках; вивчення основних тенденцій розвитку економіки України та країн СНД; розробка та втілення стратегії

ресурсозбереження, яка передбачає мінімізацію непродуктивних витрат часу, матеріалів та енергетичних ресурсів при виробництві продукції.

Рис. 3.2. Матриця вектору економічного розвитку підприємства ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе»

Обираючи стратегію економічного розвитку підприємства, необхідно визначати її ефективність, шляхом порівняння із стратегією «еталоном», показники якої є найкращими результатами діяльності підприємства. В економічному аналізі, методи що ґрунтуються на підставі порівняння об'єктів дослідження з об'єктом еталоном, мають загальну назву – методи відстаней. Якщо є стандарти, нормативи чи будь-які інші етальонні значення, наприклад, найбільше значення кожного показника за всіма об'єктами, то агрегуючи відношення, можна визначити ступінь відхилення і-го об'єкта від об'єкта-еталона за однією із формул [Приймак В. І., 2009; Єріна А. М., 2001; Фурсов В. А., <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/665514.html>.]:

$$P_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (x_{ij} - 1); P_i = \frac{1}{n} \sqrt{\sum_{j=1}^n (x_{ij} - 1)^2}; P_i = \sqrt{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m k_j (1 - x_{ij})^2}, \quad (3.2)$$

де P_i – комплексна оцінка i -ої стратегії;

j – кількість чинників комплексної оцінки впливу;

k_j – коефіцієнт порівняльної значущості i -го чинника;

i – кількість альтернативних стратегій;

x_{ij} – координати i -ої стратегії в n -мірному просторі.

Координати x_{ij} є величинами відносними, оскільки як база порівняння (еталону) виступає найкраще значення показника:

$$x_{ij} = \frac{a_{ij}}{\max a_{ij}}. \quad (3.3)$$

Щоб виконати порівняльний аналіз всіх об'єктів дослідження, необхідно проранжувати їх за зростанням величини.

У формулі (2.26) досліджувані показники мають різну спрямованість впливу на рентабельність активів, оскільки одні з них при збільшенні показника призводять до поліпшення стану об'єкта дослідження, а інші – до погіршення результатів діяльності підприємства. Потрібно розглянуті формули (3.2) модифікувати на випадок різної спрямованості первинних показників. Так зокрема, якщо стандартизацію показників-стимуляторів виконати за формулою: $u_{ij} = (x_{ij} - x_{j\min}) / (x_{j\max} - x_{j\min})$, а дестимуляторів – за формулою: $u_{ij} = (x_{j\max} - x_{ij}) / (x_{j\max} - x_{j\min})$, то критерій ефективності стратегії можна записати у вигляді :

$$P_i = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n u_{ij}. \quad (3.4)$$

Чим ближче значення P_i до одиниці, тим ближчий об'єкт дослідження до еталона, тобто до такого об'єкта, у якого значення показників-стимуляторів дорівнює максимуму значень цих показників для всіх досліджуваних, а значення показників-дестимуляторів – мінімуму їхніх значень.

Представимо аналіз ефективності стратегії розвитку ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», шляхом порівняння із стратегією «еталоном», показники якої є найкращими результатами діяльності підприємства (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Розрахунок ефективності впровадження стратегії розвитку на ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», шляхом порівняння із стратегією «еталоном», показники якої є найкращими результатами діяльності підприємства

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
X_{IP}	0	0	1,82667	0,63667	2,38333	2,18667	0	1,65567
X_{OPM}	-0,2533	-0,3333	1,06667	-0,2583	-0,2267	-0,1733	-0,245	0,07567
X_{CATR}	0,07143	0,31857	0,14357	0,22	0,15143	0,16143	-0,0721	0,03779
X_{ER}	1,45667	1,09333	0,89667	0,81333	0,96333	0,82	0,08333	0,319
X_{K_m}	0,615	0,525	0,575	0,71	1,125	0,455	-0,865	2,7735
X_R	-0,0593	0,2878	0,28985	0,3936	0,38685	0,34315	0,2579	0,4392
$X_{K_{зк}}$	0	0	0,56053	0,85526	0,92105	0,71316	1	0,94
$X_{I_{ог}^B}$	1	0,67244	0,27134	0,19372	0,1057	0,10458	0,10384	0
X_{I_p}	0	0,0347	0,13734	0,23176	0,34593	0,35539	0,39673	1,00299
P_i	0,3145	0,28872	0,64085	0,42178	0,684	0,55178	0,0733	0,80487

Реалізація стратегії зростання на ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» у 2009 р. мала позитивний вплив на окремі економічні показники виробничо-господарської діяльності, що в кінцевому результаті разом із рештою позитивних змін сприяло збільшенню ефективності діяльності підприємства.

3.2 Оцінка ефективності вибору стратегії розвитку машинобудівних підприємств

Сумська область займає важливе місце в економіці України по випуску різноманітних видів продукції. Основні тенденції економічного розвитку області визначає, насамперед, потенціал промислового виробництва. У загальному обсязі випуску продукції всіх галузей економіки промислова

продукція становить понад 50%. У промисловості щорічно створюється понад 40% загального обсягу валової доданої вартості області. Частка промислово-виробничих основних засобів у їх загальній вартості по області складає 30%. У промислового виробництва зайнято близько третини від усіх працюючих.

Розвинутими галузями промисловості в Сумській області є машинобудування, добувна, виробництво харчових продуктів та напоїв, хімічна та нафтохімічна промисловість, а також металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів.

Представниками машинобудівної галузі являються ВАТ «Сумський завод «Насосенергомаш», ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод». ВАТ «Лебединський машинобудівний дослідно-експериментальний завод «Темп», ВАТ «Нафтопромаш», ВАТ «Ворожбянський машинобудівний завод», ВАТ Роменський завод «Тракторозапчастина» на прикладі яких проведемо апробацію запропонованої методики формування стратегії розвитку.

Сумський завод насосного та енергетичного машинобудування «Насосенергомаш» створений в 1949 р., згідно з наказом Міністра машинобудування і приладобудування № 285 від 01.07.1949 р. Основною ціллю діяльності заводу являється виготовлення насосного обладнання для різних галузей господарства, а саме для: об'єктів теплової та атомної енергетики, зрошення і меліорації, магістральних нафтопроводів, видобутку нафти, водопостачання, комунального господарства, легкової та харчової промисловості, гірничорудної та вугільної промисловості, системи життєзабезпечення і технічних процесів на підприємствах машинобудівної і хімічної промисловості.

Основними конкурентами ВАТ «Сумський завод «Насосенергомаш» є: Україна: ВАТ «Кіровоградський насосний завод «Сахгідромаш» (м. Кіровоград), ВАТ «Южгіромаш» (м. Бердянськ), ВАТ «СМНВО ім. Фрунзе» (м. Суми), ЗАТ «Свіський насосний завод» (Сумська обл., Ямпільський р-н, смт Свіса); Росія: ВАТ «Калужський турбінний завод» (м. Калуга), ВАТ

«Уралгідромаш» (м. Сисерть), ВАТ «Ясногірський машзавод» (м. Ясногірськ), ВАТ «Димитровградхіммаш» (м. Димитровград); підприємства далекого зарубіжжя: KSB AG (Німеччина), ABS Pump Ltd (Німеччина).

Результати діагностики проведеної за допомогою статичної моделі, запропонованої в розділі 2, показали, що розвиток підприємства, що аналізуємо, характеризується нестабільною динамікою (табл. 3.5). Так зокрема в 2004, 2005, 2007, 2009 роках. ВАТ «Насосенергомаш» знаходилось у фазі стабільності, проте в 2006 р. та 2008 р. - в стані виживання. Основними факторами, що перешкоджали стабільному розвитку підприємства є: митні бар'єри, які створюють проблеми у вивезенні продукції, недосконалість податкового законодавства, конкуренція на ринку насосів і її інтенсивний розвиток, наявність застарілого верстатного обладнання та недостатність обігових коштів. Звичайно, неможливо не звернути увагу на вплив світової фінансової кризи на економіку України, а водночас, і на діяльність підприємства, що позначилось на основних результатах діяльності підприємства.

Таблиця 3.5

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «Насосенергомаш»

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
IP	0	0	0,7040	0,6016	0,0255	0,5706	0,3591	0,7000
OPM	0,0005	0,0042	0,1845	0,1523	0,6660	0,1062	0,0603	0,2191
CATR	1,1756	1,3778	1,2298	1,1040	1,5704	1,3468	1,4920	1,4071
ER	0,4721	0,7044	0,6209	0,5825	0,6073	0,5285	0,4334	0,4502
K_m	0,1714	0,3874	0,5000	0,7486	0,6598	0,7724	0,8491	0,8146
$K_{зк}$	0,1329	0,4800	0,4503	0,5660	0,5050	0,5074	0,4645	0,4694
$I_{ог}^B \div 10^4$	8,5506	7,5863	4,4436	3,6416	1,6030	1,6701	1,1541	0,8929
$I_p, \times 10^4$	0,1634	0,1683	0,2654	0,3229	0,5007	0,5526	0,7330	1,0186
R	1,3972	1,2767	1,1792	1,1757	0,8026	0,9228	0,8459	0,9095
$R_a, \%$: фактична	-3,1461	-3,2037	11,0129	7,7932	2,1128	6,5651	2,5604	16,8613
розрахункові	0	0	11,0129	7,7932	2,1128	6,5651	2,5604	16,8613

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Насосенергомаш» (рис. 3.3).

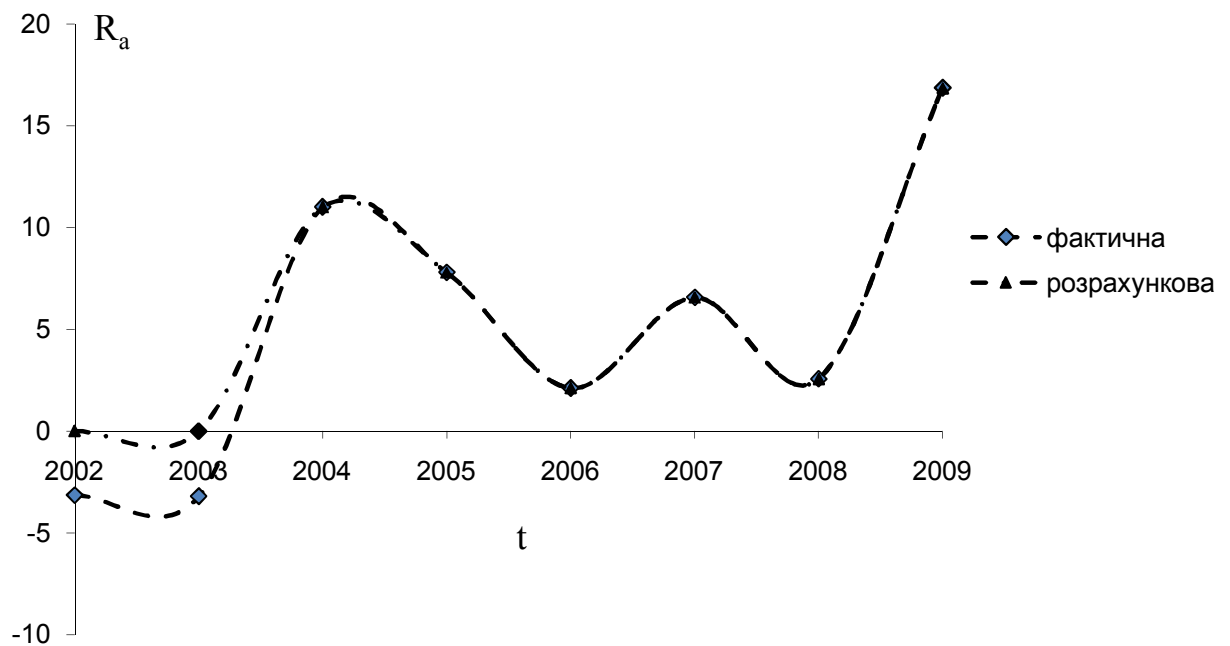

Рис. 3.3. Динаміка фактичної і розрахункової R_a ВАТ «Насосенергомаш» за період 2002-2009 рр.

Факторний аналіз динаміки рентабельності активів (R_a) товариства проводиться на основі нижченаведених даних (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Факторний аналіз рентабельності активів (R_a) підприємства
ВАТ «Насосенергомаш», 2008-2009 рр.

Показник	2008 р.	2009 р.	Зміна (+,-)	
			абсолютна	%
1	2	3	4	5
Чистий прибуток, тис. грн.	5080	51549	46469,00	914,74
Прибуток від операційної діяльності, тис. грн.	14148	73643	59495,00	420,52
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	234547	336141	101594,00	43,31
Оборотні активи, тис. грн.	157199	238885	81686,00	51,96
Поточні зобов'язання, тис. грн.	84174	126761	42587,00	50,59

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4	5
Власний капітал, тис. грн.	85998	137645	51647,00	60,06
Активи, тис. грн.	198408	305723	107315,00	54,09
Індекс прибутковості, ІР	0,36	0,70	0,34	94,95
Норма операційного прибутку, ОРМ	0,06	0,22	0,16	263,20
Оборотність оборотних активів, САТР	1,49	1,41	-0,08	-5,69
Коефіцієнт фінансової незалежності, ER	0,43	0,45	0,02	3,87
Коефіцієнт маневреності власного капіталу, К _М	0,85	0,81	-0,03	-4,07
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, К _{ЗК}	0,46	0,47	0,01	1,04
Індекс (показник) внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства, І _{ОГ} ^В , ÷10 ⁴	1,15	0,89	-0,26	-22,63
Коефіцієнт інтенсивності використання активів підприємства, І _Р , × 10 ⁴	0,73	1,02	0,29	38,97
Коефіцієнт ресурсомісткості роботи підприємства, R	0,85	0,91	0,06	7,52
Рентабельність активів, R _а , %	2,56	16,86	14,30	558,55

Дані табл. 3.6 свідчать, що рентабельність активів (R_а) по досліджуваному підприємству збільшилися на 14,3% за рахунок:

1) збільшення норми операційного прибутку на 0,16 пункти призвело до збільшення R_а на 0,67 пункти:

$$\Delta R_{a_{ОРМ}} = 0,16 * 1,49 * 0,43 * 0,85 * 1,15 * 0,73 * 0,36 / 0,46 * 0,85 = 0,67;$$

2) зменшення оборотності оборотних коштів на 0,08 пункти призвело до зниження R_а на 0,0053 пункти:

$$\Delta R_{a_{САТР}} = -0,08 * 0,22 * 0,43 * 0,85 * 1,15 * 0,73 * 0,36 / 0,46 * 0,85 = - 0,0053;$$

3) збільшення фінансової незалежності на 0,02 пункти призвело до збільшення R_а на 0,0034 пункти:

$$\Delta R_{a_{ER}} = 0,02 * 0,22 * 1,41 * 0,85 * 1,15 * 0,73 * 0,36 / 0,46 * 0,85 = 0,0034;$$

4) зменшення маневреності власного капіталу 0,03 пункти призвело до зменшення R_а на 0,0037 пункти:

$$\Delta R_{a_{K_m}} = -0,03 * 0,22 * 1,41 * 0,45 * 1,15 * 0,73 * 0,36 / 0,46 * 0,85 = - 0,0037;$$

10) збільшення забезпечення власними обіговими коштами на 0,01 пункти призвело до зменшення R_a на 0,0009 пункти:

$$\Delta R_{a_{K_{зк}}} = ((1/0,47) - (1/0,46)) * 0,22 * 1,41 * 0,81 * 0,45 * 1,15 * 0,73 * 0,36 / 0,85 =$$

$$= - 0,0009;$$

11) зменшення внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства на 0,26 пункти призвело до зменшення R_a на 0,0196 пункти:

$$\Delta R_{a_{I_{ор}}} = -0,26 * 0,22 * 1,41 * 0,45 * 0,81 * 0,73 * 0,36 / 0,47 * 0,85 = - 0,0196;$$

12) збільшення інтенсивності використання активів підприємства на 0,29 пункти призвело до збільшення R_a на 0,0261 пункти:

$$\Delta R_{a_{I_p}} = 0,29 * 0,22 * 1,41 * 0,45 * 0,81 * 0,89 * 0,36 / 0,47 * 0,85 = 0,026.$$

13) збільшення ресурсомісткості роботи підприємства на 0,065 пункти призвело до зменшення R_a на 0,0065 пункти:

$$\Delta R_{a_R} = ((1/0,91) - (1/0,85)) * 0,22 * 1,41 * 0,45 * 0,81 * 0,89 * 1,02 * 0,36 / 0,47 =$$

$$= - 0,0065;$$

14) збільшення індексу прибутковості на 0,34 пункти призвело до збільшення R_a на 0,0821 пункти:

$$\Delta R_{a_{IP}} = 0,34 * 0,22 * 1,41 * 0,45 * 0,81 * 0,89 * 1,02 / 0,47 * 0,91 = 0,0821.$$

Загальне зниження рентабельності активів (R_a), а відповідно і стійкості підприємства ВАТ «Насосенергомаш» за факторами складає:

$$0,067 - 0,53 + 0,0034 - 0,03 - 0,0009 - 0,0196 + 0,0261 - 0,0065 + 0,0821 = 0,143.$$

Основними факторами, що призвели до збільшення R_a у 2009 р., а відповідно і коефіцієнтів стійкості K_c та зростання K_z (табл. 3.7) є: збільшення об'ємів продажів у 2009 році в порівнянні з 2008 роком на 43,3 %, що складає 336,1 млн. грн.; отримання прибутку від звичайної діяльності в об'ємі 74,9 млн. грн., у т.ч. чистого прибутку – 51,5 млн. грн.; зниження впливу факторів обмеження на виробничо-господарську діяльність підприємства.

Значення індексу зростання (K_3) і стійкості (K_C) по підприємству ВАТ
«Насосенергомаш»

Показник	Рік	Значення, %	Оціночне значення
Коефіцієнт зростання (K_3)	2005	-2,27	-0,25
	2006	-8,099	-1
	2007	23,41	1
	2008	-6,78	-1
	2009	40,01	1
Коефіцієнт стійкості (K_C)	2005	7,79	0,75
	2006	2,11	0,23
	2007	6,56	0,7
	2008	2,56	0,28
	2009	16,86	1

На рис. 3.4 зображена матриця вектору економічного розвитку ВАТ «Насосенергомаш», яка свідчить про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства.

Рис. 3.4. Матриця вектору економічного розвитку підприємства
ВАТ «Насосенергомаш»

Одночасне нарощування і темпів приросту об'ємних показників, і стійкості у 2009 р. говорить про виражену екстенсивність економічного розвитку підприємства – революційний хід розвитку. Як зазначалося вище, революційному розвитку характерні різкі зміни показників від «поліпшення» до «різкого погіршення». Відповідно, на нашу думку, підприємству ВАТ «Насосенергомаш» на наступні періоди доцільно обирати стратегію стабілізації, яка повинна базуватись на помірно-активному рості об'єму реалізації продукції, не менше 10%, що підтримуватиме стабільність економічних показників, збереженні високого рівня стійкості, скороченні оборотності виробничих запасів, готової продукції, незавершеного виробництва, поліпшенні споживчих властивостей продукції шляхом її модернізації, освоєнні нової продукції, пошуку можливостей поповнення власних оборотних коштів для модернізації виробництва і виготовляємої продукції. На вирішення цих завдань сьогодні спрямовані зусилля правління акціонерного товариства і трудового колективу.

Представимо аналіз ефективності стратегії розвитку ВАТ «Насосенергомаш», шляхом порівняння із стратегією «еталоном», показники якої є найкращими результатами діяльності підприємства (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Розрахунок ефективності впровадження стратегії розвитку на ВАТ «Насосенергомаш», шляхом порівняння із стратегією «еталоном», показники якої є найкращими результатами діяльності підприємства

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	2	3	4	5	6	7	8	9
x_{IP}	0	0	2,34667	2,00533	0,085	1,902	1,197	2,33333
x_{OPM}	-0,3325	-0,3263	-0,0258	-0,0795	0,77667	-0,1563	-0,2328	0,03183
x_{CATR}	0,054	0,19843	0,09271	0,00286	0,336	0,17629	0,28	0,21936
x_{ER}	0,907	1,68133	1,403	1,275	1,35767	1,095	0,778	0,834
x_{K_m}	-0,643	0,437	1	2,243	1,799	2,362	2,7455	2,573
x_R	0	0,20266	0,36663	0,37252	1	0,79785	0,92718	0,82022

$x_{K_{зк}}$	1	0,19857	0,26714	0	0,14085	0,1353	0,23436	0,22304
$x_{I_{ог}^B}$	1	0,87407	0,46368	0,35895	0,09273	0,10149	0,03411	0
x_{I_p}	0	0,00573	0,11927	0,18651	0,39441	0,4551	0,66604	1
R_i	0,22061	0,3635	0,67036	0,70718	0,6647	0,76319	0,73659	0,89275

Реалізація стратегії зростання на ВАТ «Насосенергомаш» у 2009 р. мала позитивний вплив на окремі економічні показники виробничо-господарської діяльності, що в кінцевому результаті разом із рештою позитивних змін сприяло збільшенню ефективності діяльності підприємства.

ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» було створено в процесі приватизації шляхом перетворення орендного підприємства «Роменський завод «Тракторозапчастина» у відкрите акціонерне товариство, згідно наказу Регіонального відділення Фонду державного майна України по Сумській області № 314 від 07.03.1996 року. Основною продукцією є тяги рульові та шарніри уніфіковані, які через свою уніфікацію застосовуються у механізм рульового управління до всіх колісних тракторів та комбайнів тяговим зусиллям 0,6-3,0 т.с. Маючи у своєму закладі унікальне обладнання підприємство освоїло виготовлення деталей до автомобілів. Основними ринками збуту є Україна.

За запропонованою методикою проведемо аналіз показників діяльності ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» (додаток К, табл. К. 1).

Результати обчислення R_a і його складових: коефіцієнтів IP , OPM , $CA TR$, ER , K_m , $K_{зк}$, $I_{ог}^B$, I_p , та R наведено в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «Роменський завод
«Тракторозапчастина»

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
IP	0,0000	0,6210	0,1888	0,3606	0,5237	0,0000	2,8013	0,6003
OPM	0,0005	0,0476	0,0101	0,0407	0,0665	0,2004	0,0165	0,1066

CATR	1,1756	2,1242	2,1033	2,8717	3,5439	4,7336	4,5122	3,6442
ER	0,4721	0,4817	0,3050	0,3228	0,3697	0,2529	0,3702	0,5298
K_m	0,1714	0,1644	-0,0776	-0,1927	-0,1504	-1,5192	-0,2148	-0,0194
$K_{зк}$	0,1329	0,1326	-0,0382	-0,1161	-0,1176	-1,0593	-0,1862	-0,0275
$I_{ог}^B \div 10^4$	0,8551	1,5740	1,2518	1,1039	1,0766	0,8795	0,8897	1,4303
$I_p, \times 10^4$	1,6340	0,5005	0,6133	0,5888	0,5542	0,6621	0,5832	0,5149
R	1,3972	0,7878	0,7677	0,6499	0,5967	0,5823	0,5189	0,7364
$R_a, \%$: фактична	-3,1461	3,7532	0,2495	2,2579	5,8410	-1,8832	8,9103	8,6911
розрахункова	0,0000	3,7532	0,2495	2,2579	5,8410	0,0000	8,9103	8,6911

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» (рис. 3.5).

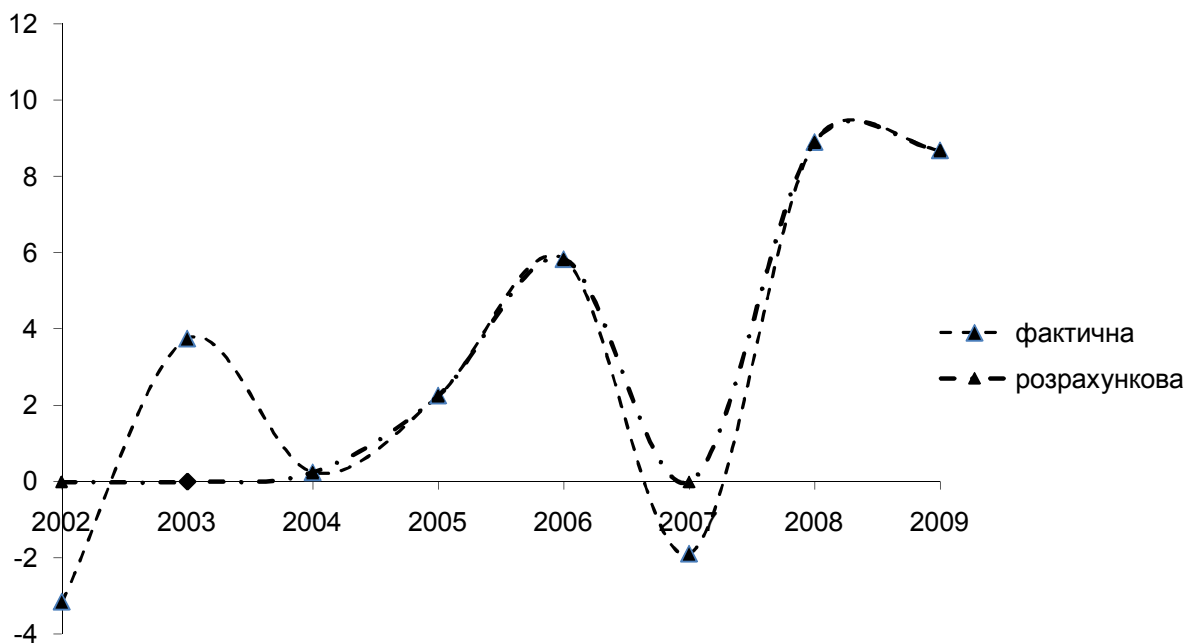

Рис. 3.5. Динаміка фактичної і розрахункової R_a ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» у 2002-2009 рр.

Факторний аналіз динаміки рентабельності активів (R_a) товариства проводиться на основі нижченаведених даних (табл. 3.10).

Факторний аналіз рентабельності активів (R_a) підприємства
 ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина», 2008-2009 рр.

Показник	2008 р.	2009 р.	Зміна (+,-)	
			абсолютна	%
Чистий прибуток, тис. грн.	5080	51549	46469,00	914,74
Прибуток від операційної діяльності, тис. грн.	14148	73643	59495,00	420,52
Чистий дохід від реалізації продукції, тис. грн.	234547	336141	101594,00	43,31
Оборотні активи, тис. грн.	157199	238885	81686,00	51,96
Поточні зобов'язання, тис. грн.	84174	126761	42587,00	50,59
Власний капітал, тис. грн.	85998	137645	51647,00	60,06
Активи, тис. грн.	198408	305723	107315,00	54,09
Індекс прибутковості, ІР	2,80	0,60	-2,20	-78,5
Норма операційного прибутку, ОРМ	0,02	0,11	0,09	546,06
Оборотність оборотних активів, САТР	4,51	3,64	-0,87	-19,24
Коефіцієнт фінансової незалежності, ЕР	0,37	0,53	0,16	43,10
Коефіцієнт маневреності власного капіталу, K_M	-0,21	-0,02	-0,23	-107,8
Коефіцієнт забезпечення власними обіговими коштами, $K_{ЗК}$	-0,19	-0,03	-0,22	-118,17
Індекс (показник) внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства, $I_{ОГ}^B \div 10^4$	0,89	1,43	0,54	60,77
Коефіцієнт інтенсивності використання активів підприємства, $I_P \times 10^4$	0,58	0,51	-0,07	-11,71
Коефіцієнт ресурсомісткості роботи підприємства, R	0,52	0,74	0,22	41,94
Рентабельність активів, $R_a, \%$	8,91	8,69	-0,22	-2,46

Дані табл. 3.9 свідчать, що рентабельність активів (R_a) по досліджуваному підприємству зменшилася на 2,46% за рахунок:

1) збільшення норми операційного прибутку на 0,09 пункти призвело до збільшення R_a на 0,49 пункти:

$$\Delta R_{a_{OPM}} = 0,09 * 4,51 * 0,37 * (-0,21) * 0,89 * 0,58 * 2,8 / (-0,19 * 0,52) = 0,49;$$

2) зменшення оборотності оборотних коштів на 0,87 пункти призвело до зниження R_a на 0,11 пунктів:

$$\Delta R_{a_{CATR}} = -0,087 * 0,11 * 0,37 * (-0,21) * 0,89 * 0,58 * 2,8 / (-0,19 * 0,52) = -0,11;$$

3) збільшення фінансової незалежності на 0,16 пункти призвело до збільшення R_a на 0,2 пункти:

$$\Delta R_{a_{ER}} = 0,16 * 0,11 * 3,64 * (-0,21) * 0,89 * 0,58 * 2,81 / (-0,19 * 0,52) = 0,2;$$

4) зменшення маневреності власного капіталу 0,23 пункти призвело до зменшення R_a на 0,61 пункти:

$$\Delta R_{a_{Km}} = -0,23 * 0,11 * 3,64 * 0,53 * 0,89 * 0,58 * 2,81 / (-0,19 * 0,52) = -0,61;$$

5) зменшення забезпечення власними обіговими коштами на 0,01 пункти призвело до збільшення R_a на 0,35 пункти:

$$\Delta R_{a_{K_{зк}}} = ((-1/0,3) - (-1/0,19)) * 0,11 * 3,64 * 0,53 * (-0,02) * 0,89 * 0,58 * 2,8 / 0,52 = 0,35;$$

6) збільшення внутрішніх обмежень виробничої діяльності підприємства на 0,54 пункти призвело до збільшення R_a на 0,25 пункти:

$$\Delta R_{a_{I_{ог}}} = -0,54 * 0,11 * 3,64 * 0,53 * (-0,02) * 0,58 * 2,8 / (-0,03 * 0,52) = 0,25;$$

7) зменшення інтенсивності використання активів підприємства на 0,07 пункти призвело до зменшення R_a на 0,08 пункти:

$$\Delta R_{a_{I_p}} = -0,07 * 0,11 * 3,64 * 0,53 * (-0,02) * 1,43 * 2,8 / (-0,03 * 0,52) = -0,08.$$

8) збільшення ресурсомісткості роботи підприємства на 0,22 пункти призвело до зменшення R_a на 0,17 пункти:

$$\Delta R_{a_R} = ((1/0,74) - (1/0,52)) * 0,11 * 3,64 * 0,53 * (-0,02) * 2,8 * 0,51 * 1,43 / (-0,03) = -0,17;$$

9) зменшення індексу прибутковості на 2,2 пункти призвело до збільшення R_a на 0,32 пункти:

$$\Delta R_{aIP} = -22 * 0,11 * 3,64 * 0,53 * (-0,02) * 2,8 * 1,43 * 0,51 / (-0,03 * 0,74) = -0,32.$$

Загальне зниження рентабельності активів (R_a), а відповідно і стійкості підприємства ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» за факторами складає:

$$-0,32 + 0,49 - 0,11 + 0,2 - 0,61 + 0,35 + 0,25 - 0,08 - 0,17 = -0,0022.$$

Основними факторами, що призвели до зменшення R_a у 2009 р., а відповідно і коефіцієнтів стійкості K_c та зростання K_z є: значне перевищення поточних зобов'язань над оборотними активами підприємства; збільшення впливу факторів обмеження на виробничо-господарську діяльність підприємства.

На рис. 3.6 зображена матриця вектору економічного розвитку ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина», яка свідчить про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства.

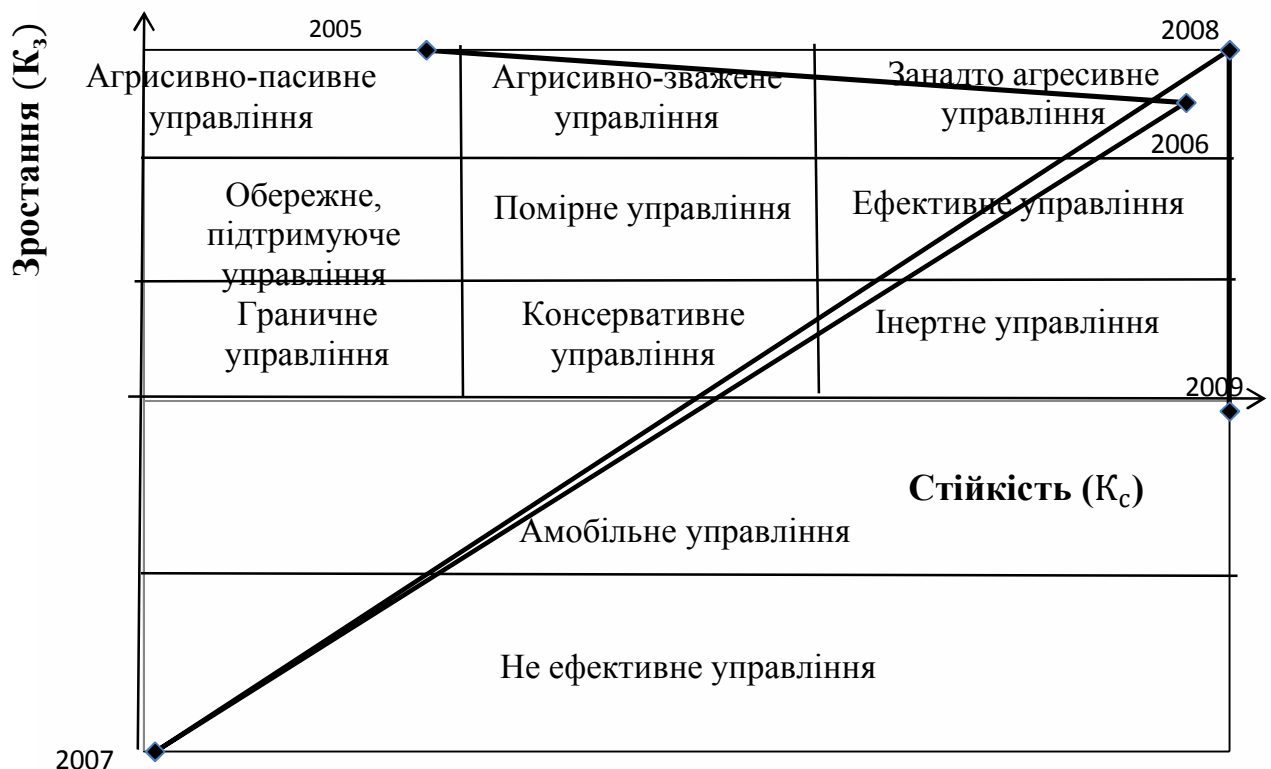

Рис. 3.6. Матриця вектору економічного розвитку підприємства ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина»

На нашу думку, підприємству ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина» на наступні періоди доцільно обирати стратегію

стабілізації, яка повинна базуватись на активному рості об'єму реалізації продукції, що підтримуватиме стабільність економічних показників, збереженні високого рівня стійкості.

ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» спеціалізується на виробництві технологічного обладнання та запасних частин до нього для підприємств цукрової, спиртової, крохмалопаточної промисловості, товарів народного споживання та будматеріалів. Проведемо аналіз показників діяльності ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» (додаток К, табл К.2).

Результати обчислення R_a і його складових: коефіцієнтів IP , OPM , $CATR$, ER , K_m , $K_{зк}$, $I_{ог}^B$, I_p , та R наведено в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод»

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
IP	0,4639	0,0000	0,0643	0,4371	0,3896	0,5984	0,0000	0,0000
OPM	0,0880	0,0025	0,0521	0,0609	0,0529	0,1167	0,0000	0,0000
$CATR$	0,4139	0,6985	1,1197	1,3041	1,8290	2,2471	1,6023	0,9612
ER	0,8027	0,8183	0,7540	0,6992	0,6537	0,5920	0,3720	0,1236
K_m	0,6556	0,7717	0,4078	0,4553	0,3744	0,7769	0,9862	1,2891
$K_{зк}$	0,7273	0,9718	0,5556	0,5141	0,4141	0,7920	0,5716	0,2348
$I_{ог}^B, \div 10^4$	402,403	181,072	85,8892	45,7674	24,0795	12,9592	20,322	50,9364
$I_p, \times 10^4$	0,0083	0,0122	0,0188	0,0271	0,0384	0,0591	0,0478	0,0301
R	3,3394	2,2032	1,6136	1,2385	0,9250	0,7663	0,9723	1,5340
$R_a, \%$:								
фактична	1,2221	-1,1589	0,2074	2,1482	2,2271	9,1119	-10,76	-22,005
розрахункова	1,2221	0	0,2074	2,1482	2,2271	9,1119	0	0

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» (рис. 3.7).

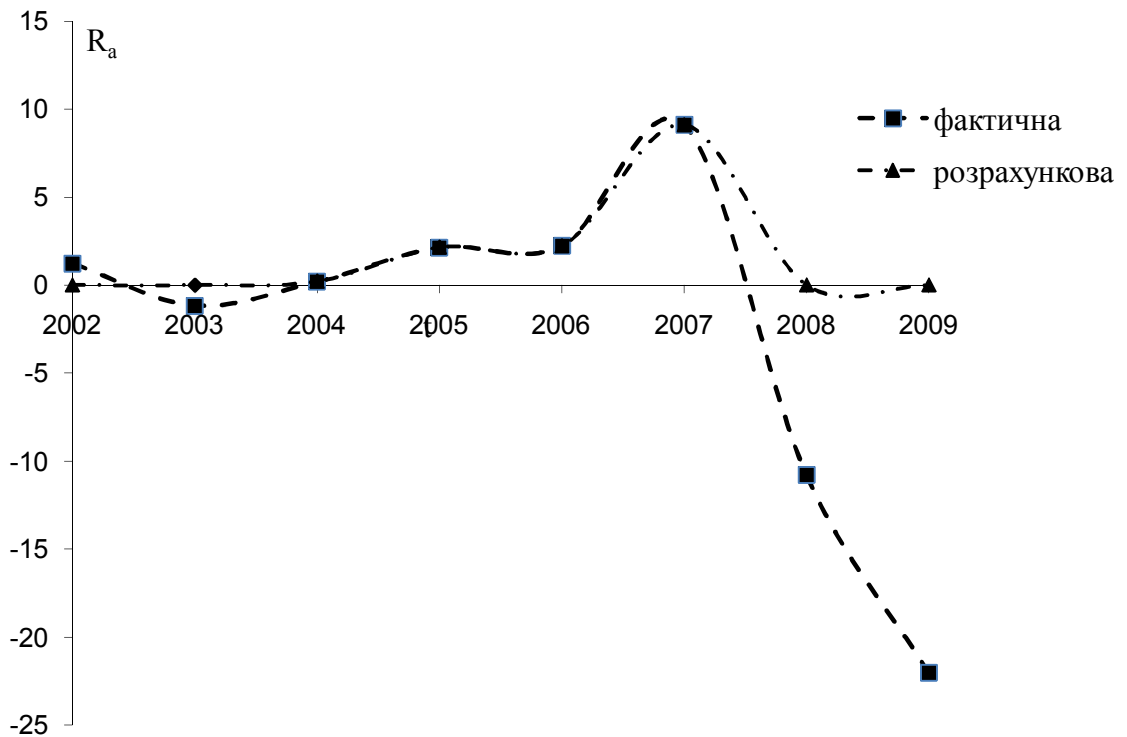

Рис. 3.7 Динаміка фактичної і розрахункової R_a ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» за період 2002-2009 рр.

Порівнюючи отримані дані з орієнтовними значеннями показників, приведених в таблиці 2.14, можна зробити висновок, що в 2007 р. ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» знаходилось у фазі стійкого зростання, а в 2008-2009 рр. - в стані банкрутства. Основними факторами, що негативно вплинули на діяльність товариства є: високий ступінь зносу основних засобів, який на кінець 2009 р. складав 72,07 %, в тому числі: - будинки, споруди та передавальні пристрої - 78,46 %, машини та обладнання - 71,00 %, транспортні засоби - 54,74 %, інші основні засоби - 82,61%; зменшення кількості замовлень від підприємств цукрової, спиртової, крохмалопаточної промисловості, в зв'язку зі значним зменшенням кількості працюючих заводів, що відповідно позначилося і на об'ємах реалізації продукції; відсутність оборотних коштів; непогашення дебіторської заборгованості; високі ціни на запчастини та на паливо; відсутність передових технологій; недостатня кількість кваліфікованих молодих фахівців. Викладені проблеми свідчать про

високий ступінь залежності діяльності підприємства від зовнішніх та внутрішніх факторів обмеження.

Негативна тенденція динаміки зміни основних показників діяльності підприємства відповідно позначилась на зміні коефіцієнтів стійкості K_c та зростання K_z (табл. 3.12)

Таблиця 3.12

Значення індексу зростання (K_z) і стійкості (K_c) по підприємству ВАТ
«Тростянецький машинобудівний завод»

Показник	Рік	Значення, %	Оціночне значення
Коефіцієнт зростання (K_z)	2005	71,76	1
	2006	0,41	0,03
	2007	34,35	1
	2008	-11,11	-1
	2009	-11,6	-1
Коефіцієнт стійкості (K_c)	2005	2,1482	0,24
	2006	2,2271	0,25
	2007	9,1119	1
	2008	0,0000	0,01
	2009	0,0000	0,01

На рис. 3.8 зображена матриця вектору економічного розвитку ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод», яка свідчить про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства.

На нашу думку, для ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод» стратегія розвитку повинна опиратися на активний ріст об'єму реалізації з примусовою зміною дебіторської і кредиторської заборгованості, реалізацію проекту ресурсозбереження, що буде підтримувати стабільність усіх економічних показників.

Рис. 3.8. Матриця вектору економічного розвитку підприємства ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод»

За аналогічною схемою проведемо аналіз показників діяльності ВАТ «Нафтопромаш» (додаток К, табл. К.3). Основною метою діяльності ВАТ «Нафтопромаш» є вироблення нафтопромислового та бурового устаткування, лінійно-кабельних виробів для телефонного зв'язку, технологічного обладнання для переробки сільськогосподарської продукції.

Результати обчислення R_a і його складових: коефіцієнтів IP , OPM , $CAIR$, ER , K_m , $K_{зк}$, $I_{ог}^B$, I_p , та R наведено у табл. 3.13.

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Нафтопромаш» (рис. 3.9).

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «Нафтопромаш»

Показник	Рік							
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
IP	0,6813	0,0073	0,0259	1,5066	0	0	0	0
OPM	0,1043	0,0302	0,0221	0,0392	0	0	0	0
CATR	2,0310	2,8026	0,2084	0,1829	2,7941	1,6341	3,3064	1,7612
ER	0,5724	0,6071	0,6209	0,5825	0,7222	0,6482	0,4418	0,2983
K_m	-0,0976	-0,1314	0,5000	0,7486	-0,0181	0,0201	-0,4454	-1,1968
$K_{зк}$	-0,1777	-0,2877	0,4503	0,5660	-0,0495	0,0392	-0,7353	-1,4719
$I_{ог}^B, \div 10^4$	20,1935	15,5769	75,1930	62,1794	19,2093	33,0871	12,781	61,1124
$I_p, \times 10^4$	0,0776	0,0826	0,0926	0,1141	0,0706	0,0557	0,0884	0,0383
R	1,5661	1,2867	6,9602	7,0958	1,3562	1,8443	1,1301	2,3410
$R_a, \%$: фактична	4,54	0,02	0,01	0,8	-10,2	-4,9	-22,5	-19,4
розрахункова	4,5358	0,0172	0,0082	0,8324	0	0	0	0

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Нафтопромаш» (рис. 3.9).

Розраховані показники, що свідчать про збиткову діяльність товариства в 2006-2009 роках вказують на відчутні і суттєві негативні тенденції розвитку підприємства протягом майже всього досліджуваного періоду, що характеризує фінансово-економічний стан підприємства як не стабільний. Основними проблемами, які впливають на діяльність підприємства є: високий ступінь зносу основних засобів, який склав у 2009 р. 72,4%; значний вплив внутрішніх факторів обмеження; зниження інтенсивності використання ресурсів і підвищення показника ресурсомісткості роботи підприємства переважно через відчутне скорочення обсягів реалізованої продукції та незмінні обсяги активів; нестабільність цін на матеріальні ресурси; значний рівень штрафних санкцій за несвоєчасні розрахунки з бюджетом та соціальними фондами, так зокрема у 2009 році штрафних санкції нараховано на суму 125,7 тис. грн.; високий рівень невиконання контрактів підприємства, майже 1600 тис. грн. у 2009 р.

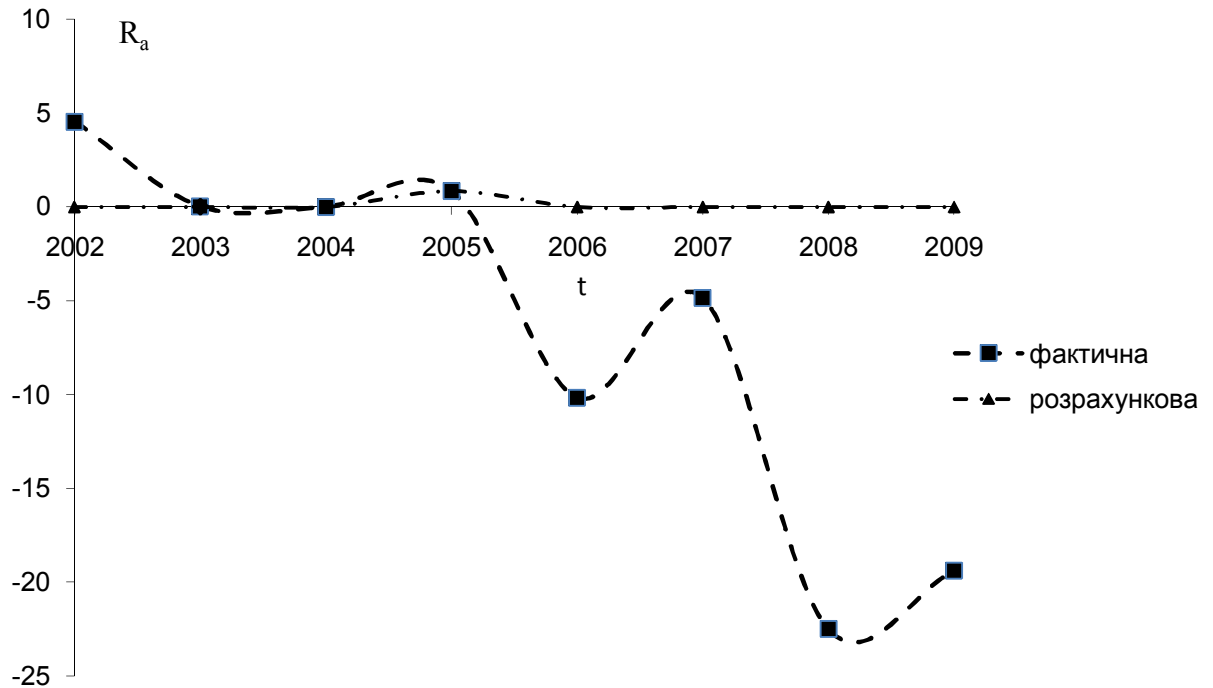

Рис. 3.9. Динаміка фактичної і розрахункової R_a ВАТ «Нафтопромаш» за період 2002-2009 рр.

На рис. 3.10 зображена матриця вектору економічного розвитку ВАТ «Нафтопромаш» яка свідчить про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства.

Для ВАТ «Нафтопромаш» основною проблемою, що вимагає вирішення, безумовно, являється формування хоч би прийнятної стійкості, оскільки це підприємство знаходиться в стані кризи і по суті знаходиться в квадраті матриці «останній шанс», з цього квадрата можна вийти за певних умов і зусиль. Найближчим часом для ВАТ «Нафтопромаш» значимими завданнями мають бути: відновлення і підтримка стійкості; збільшення обсягів виробництва, зниження собівартості продукції, впровадження нових технологій та випуск нових видів продукції, підвищення рентабельності та рівня якості продукції, освоєння нових ринків збуту. Відповідно до вище наведеного, підприємство може обрати або стратегію зростання або стратегію банкрутства, як останній засіб. Впровадження стратегії зростання відповідає революційному

розвитку, який можливий лише за наступних умов: поліпшення фінансового стану; придбання (виготовлення) основних засобів; придбання (створення) нематеріальних активів (програмного забезпечення); розробка заходів по удосконаленню системи управління у відповідності з вимогами міжнародних стандартів; запровадження автоматичної системи контролю і обліку основних показників діяльності підприємства.

Рис. 3.10. Матриця вектору економічного розвитку підприємства
ВАТ «Нафтопромаш»

За запропонованою методикою проведемо аналіз показників діяльності ВАТ «Лебединський машинобудівний дослідно-експериментальний завод «Темп» (додаток К, табл. К. 4). Основними видами діяльності «Лебединський МБДЕ завод «Темп» являється виробництво залізних і трамвайних локомотивів

та рухомого складу, виробництво вакуумних насосів і агрегатів, різноманітних металевих виробів.

Результати обчислення R_a і його складових: коефіцієнтів IP , OPM , $CATR$, ER , K_m , $K_{зк}$, $I_{ог}^B$, I_p , та R наведено в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Розрахункові показники по підприємству ВАТ «Лебединський МБДЕ
завод «Темп»

Показник	Рік						
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
IP	0,6299	0,7328	0,9065	0,7127	0,8533	0,0000	0,0000
OPM	0,0433	0,0461	0,1391	0,0749	0,0409	0,0000	0,0000
$CATR$	1,5341	1,4003	1,3959	1,6375	2,5059	1,6135	0,9534
ER	0,9627	0,9355	0,8163	0,8429	0,1718	0,1056	0,0580
K_m	0,3988	0,4070	0,4579	0,4907	2,3101	1,7277	0,9062
$K_{зк}$	0,9115	0,8552	0,6704	0,7247	0,8494	0,3159	0,0986
$I_{ог}^B \cdot 10^4$	384,0834	392,0145	193,1006	126,2254	76,8664	82,4943	335,1652
$I_p \cdot 10^4$	0,0040	0,0041	0,0067	0,0085	0,0111	0,0130	0,0059
R	1,5475	1,6041	1,2850	1,0701	0,8540	1,0734	1,9684
R_a , %:							
фактична	1,7643	2,1079	9,8131	4,9890	4,0844	-0,7694	-18,0054
розрахунков	1,7643	2,1079	9,8131	4,9890	4,0844	0,0000	0,0000

З метою виявлення основних тенденцій у зміні коефіцієнта R_a наведемо результати графічного моделювання R_a для ВАТ «Лебединський МБДЕ завод «Темп» (рис. 3.11).

Наявність кризових явищ у фінансово-економічній сфері та реальному секторі економіки України в цілому, та Сумському регіону, зокрема, негативно вплинули на діяльність ВАТ «Лебединський МБДЕ заводу «Темп». Аналіз динаміки змін показників статичної моделі в досліджуваний період характеризується досить нестабільною динамікою, так зокрема порівняння результатів дослідження за показниками індексу внутрішніх обмежень і рентабельності активів свідчить про негативні тенденції дії факторів обмеження на виробничо-господарську діяльність ВАТ «Лебединський МБДЕ заводу «Темп».

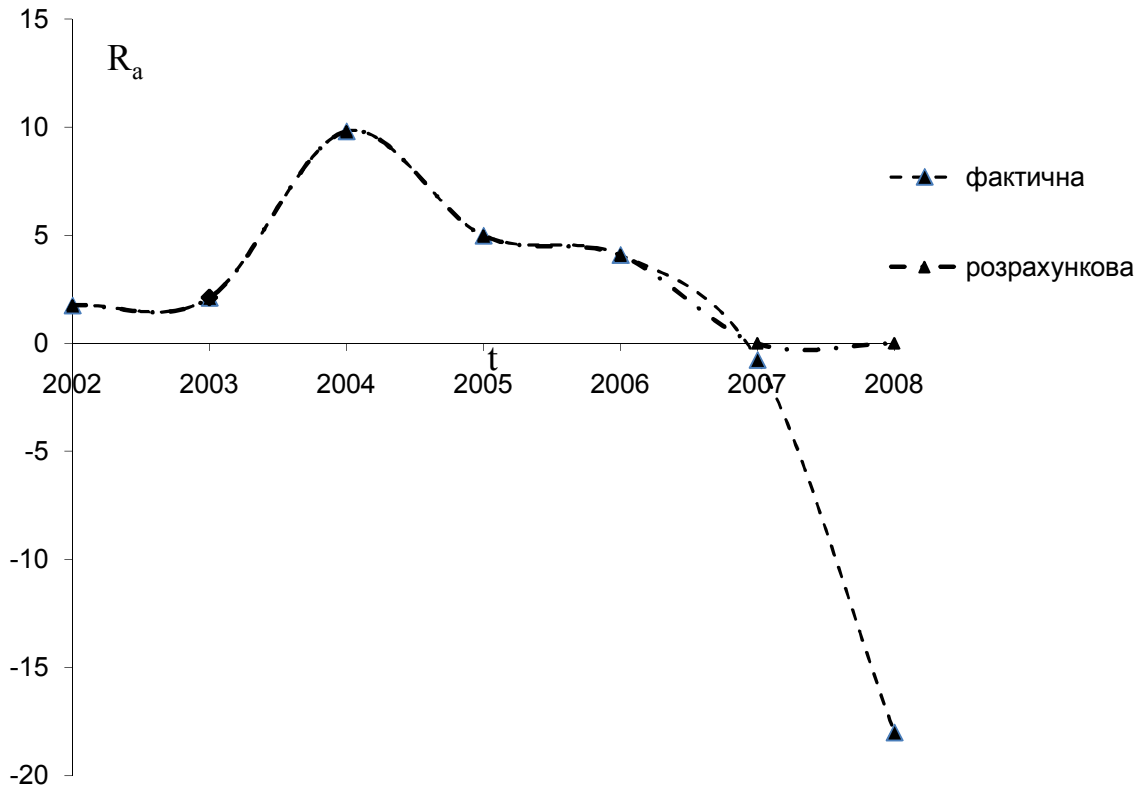

Рис. 3.11. Динаміка фактичної і розрахункової R_a ВАТ «Лебединський МБДЕ завод «Темп» за період 2002-2009 рр.

Істотними проблемами, які негативно вплинули на ефективність діяльності підприємства у 2008-2009 рр. є: недостатня стійкість; нестабільність росту реалізації; екстенсивність економічного розвитку; недостатність обігових коштів на технологічне переобладнання парку, який має суттєвий моральний і фізичний знос, так зокрема загальна ступінь зносу основних засобів на кінець звітного періоду складає 56,5%, в тому числі будинки, споруди та передавальні пристрої - 59,5%, машини та обладнання - 52,8%, транспортні засоби - 62,2%; несвоєчасна оплата замовників, що призводить до збільшення виробничого циклу.

На рис.3.12 зображена матриця вектору економічного розвитку ВАТ «Лебединський МБДЕ завод «Темп», яка свідчить про управлінські дії, що визначають стратегію економічного розвитку підприємства.

Аналізуючи рис.3.12 можна відзначити чітку дегресійну тенденцію розвитку підприємства, що свідчить про не ефективні управлінські дії та обрані стратегії розвитку підприємства. Для ВАТ «Лебединський МБДЕ завод «Темп» на наступні періоди необхідним є розроблення стратегії розвитку, яка б вирішувала основну проблему ефективності діяльності підприємства: одночасне утримання і зміцнення стійкості і росту, а також збільшення реалізації продукції.

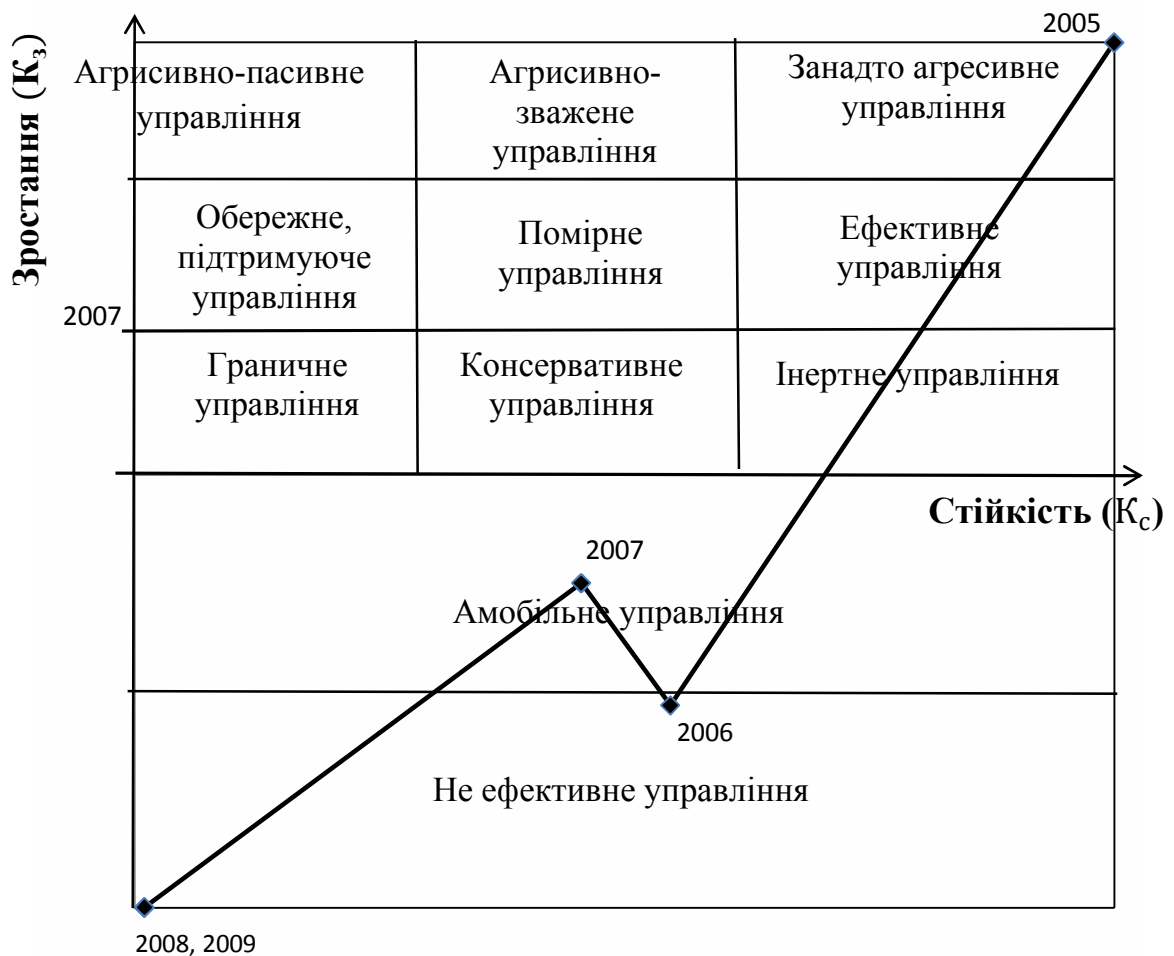

Рис. 3.12. Матриця вектору економічного розвитку підприємства
ВАТ «Лебединський МБДЕ завод «Темп»

З метою узагальнення та порівняння проведених розрахунків для провідних підприємств машинобудівної галузі Сумської області представимо результати фінансово-економічної діяльності в табл. 3.15.

Фінансово-економічні результати досліджуваних машинобудівних підприємств у 2003-2009 роках

Показник		ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе»	ВАТ «Насосенергомаш»	ВАТ «Лєбединський машинобудівний дослідно-експериментальний завод «Темп»	ВАТ «Нафтопромаш»	ВАТ Роменський завод «Тракторозапчастина»	ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод»
Чистий дохід, тис. грн.	2003	1036850	62269	2699,4	14042,3	15016	1825,1
	2004	1273919	92881	2741,6	15763	24533	2630,1
	2005	1615874	103313	14458,5	17117,8	29438	3788,6
	2006	1543003	150202	5510,6	10589,8	33254	5378,2
	2007	1632026	171294	7221,7	7803,6	46349,8	7687,5
	2008	2460011	234547	8718	12379	46656	6220
	2009	3308280	336141	4111	5363	46340	3614
Чистий прибуток, тис. грн.	2003	-91397	-2547	73,7	3,1	444	-46,6
	2004	58517	12062	92,7	9	47	8,8
	2005	13865	9466	562,2	1011	432	100,8
	2006	70616	2547	294,2	-1460,6	1159	110,8
	2007	102449	10378	251,9	-698,9	-508,3	536,8
	2008	-162547	5080	-72	-3148	2157	-651
	2009	403226	51549	-1457	-2436	2966	-1220
Активи, тис. грн.	2003	1476840	79501	4177,2	18067,9	11830	4021
	2004	1809393	109526	4397,8	109526	18835	4243,8
	2005	1959742	121465	5729,1	121465	19133	4692,3
	2006	1892117	120550	5897	14361,4	19842,6	4975
	2007	2144568	158078	6167,4	14392	26991	5891,2
	2008	3655547	198408	9358	13990	24208	6048
	2009	3710597	305723	8092	12555	34127	5544
Рентабельність активів, %	2003	-6,19	-3,2037	1,7643	0,0172	3,7532	-1,1589
	2004	3,56	11,0129	2,1079	0,0082	0,2495	0,2074
	2005	0,73	7,7932	9,8131	0,8324	2,2579	2,1482
	2006	3,62	2,1128	4,989	-10,1703	5,8410	2,2271
	2007	5,07	6,5651	4,0844	-4,8562	-1,8832	9,1119
	2008	-5,6	2,5604	-0,7694	-22,5	8,9103	-10,7369
	2009	10,8676	16,8613	-18,0054	-19,4	8,6911	-22,0058

Проведений аналіз дає уявлення про порівняльну оцінку ефективності вибору стратегії розвитку на аналізованих підприємствах, відповідно до показників їх виробничо-господарської діяльності протягом 2002-2009 рр. Однією із вагомих причин ускладнення ситуації для більшості вітчизняних підприємств, у тому числі і машинобудівних, є вплив на діяльність підприємств

нестабільної ситуації в країні, пов'язаною зі світовою фінансовою кризою, що призвела до економічної нестабільності, низької платоспроможності замовників, значного податкового навантаження. Внаслідок чого, виникають валютні, соціальні та інші ризики. Тому для більшості вітчизняних підприємств необхідно розробляти кілька сценаріїв розвитку подій і відслідковувати індикатори раннього попередження, щоб зробити висновок про тенденції змін і прийняти рішення про вибір стратегічної позиції та дій.

3.3 Механізм удосконалення реалізації стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі

Зростання конкуренції серед підприємств машинобудівної галузі, а також динамізм, обумовлений впливом зовнішніх та внутрішніх факторів обмежень, об'єктивно вимагає від останніх формування уміння розробляти і реалізовувати стратегію розвитку, таким чином, щоб ефективно й адекватно реагувати на зміну суспільно-політичних, соціально-економічних та інших умов. Аналіз результатів функціонування підприємств машинобудівної галузі Сумської області показав, що однією з причин незадовільного стану значної частини підприємств є не ефективна реалізація стратегії розвитку. Керівники суб'єктів господарювання потребують методичної допомоги при прийнятті управлінських рішень і, перш за все, при виборі стратегічних напрямків діяльності підприємств із урахуванням всіх особливостей господарської та фінансової діяльності.

Бар'єрами розробки та реалізації стратегій розвитку машинобудівних підприємств є: труднощі у досягненні консенсусу стосовно цілей підприємства та зовнішнього середовища функціонування; нестача часу та ресурсів; бажання швидко отримати результат за короткий час, а не чекати результатів довгострокових рішень, що може бути важливішим; труднощі з проведенням стратегічного аналізу й ефективним використанням його результатів;

складність визначення індикаторів, які б відображали якість розробленої стратегії та ефективність її реалізації.

З метою покращення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємств та практичної реалізації науково-методичних напрацювань, нами розроблено і запропоновано до впровадження практичні заходи щодо вдосконалення реалізації стратегій розвитку підприємств ВАТ «Червоний металіст», ТОВ «Турбомаш», ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», СУБП «Укртехносинтез» у формі ТОВ.

Для підвищення результативності, об'єктивності та репрезентативності представимо поетапно структурно-логічну схему механізму реалізації стратегії розвитку машинобудівних підприємств, що враховує основні етапи його формування і включає зміст і порядок робіт дотримуючись чітко визначеного алгоритму, основні етапи якого наведені на рис. 3.13.

Як видно з рис. 3.13, механізм реалізації стратегії розвитку за своєю сутністю повинний бути заснованим на повторюваних циклах аналізу прийняття рішень, плануванні та впровадженні завдань із конкретними цілями та визначеним терміном їх вирішення; містити постійний моніторинг та оцінку досягнення цілей за змістом стратегії та обраними заходами; сприяти координації дій виконавців стратегії із застосуванням моніторингу, аналізу джерел фінансування заходів.

Ефективність даних заходів можна підвищити в тому випадку, якщо передбачити в структурі управління відповідні служби. Доцільно зауважити, якщо розробка стратегії, насамперед – підприємницька діяльність, та її реалізація - внутрішня адміністративна діяльність, ефективність якої дозволяє виробничим системам продуктивно й доцільно розподіляти й направляти ресурси, зусилля працівників на досягнення поставлених цілей. А для того, щоб машинобудівне підприємство мало можливість успішно реалізовувати розроблену стратегію, необхідно побудувати процес її впровадження в практичну діяльність таким чином, щоб система могла вчасно реагувати на зміни показників зовнішнього й внутрішнього середовища.

На нашу думку процес реалізації стратегії розвитку, необхідно виконувати за двома рівнями управління:

1) розробка загальної концепції розвитку підприємства. На цьому рівні основними функціями управління являються :

– дослідження, аналіз і оцінка факторів, що впливають на траєкторію розвитку підприємства;

– підготовка аналітичної інформації для розрахунку ключових показників діяльності підприємстві, котра має відповідати ряду вимог: бути об'єктивною, достовірною, будуватися на плановій основі, забезпечувати дієвість та ефективність аналітичного процесу;

– оцінка потенціалу підприємства, яка дозволяє виділити сильні та слабкі сторони суб'єкта господарювання, розглянути його сильні сторони як можливість розвитку підприємства в бажаному напрямку і розробити заходи по усуненню недоліків в організації його роботи по напрямках, що є слабкими сторонами діяльності підприємства;

– довгострокове прогнозування ключових економічних показників діяльності підприємства, завдяки якій керівництво підприємства зможе визначити тенденції змін показників і ступінь досягнення поставлених стратегічних цілей;

2) деталізація загальної концепції розвитку. На цьому рівні основними функціями управління ДСР являються:

– розробка, погодженість і затвердження програми та графіка реалізації стратегії розвитку;

– формування і мобілізація ресурсів;

– чіткий розподіл обов'язків між окремими виконавцями;

– мотивація виконання планів у встановлені терміни, належної якості з наміченими витратами.

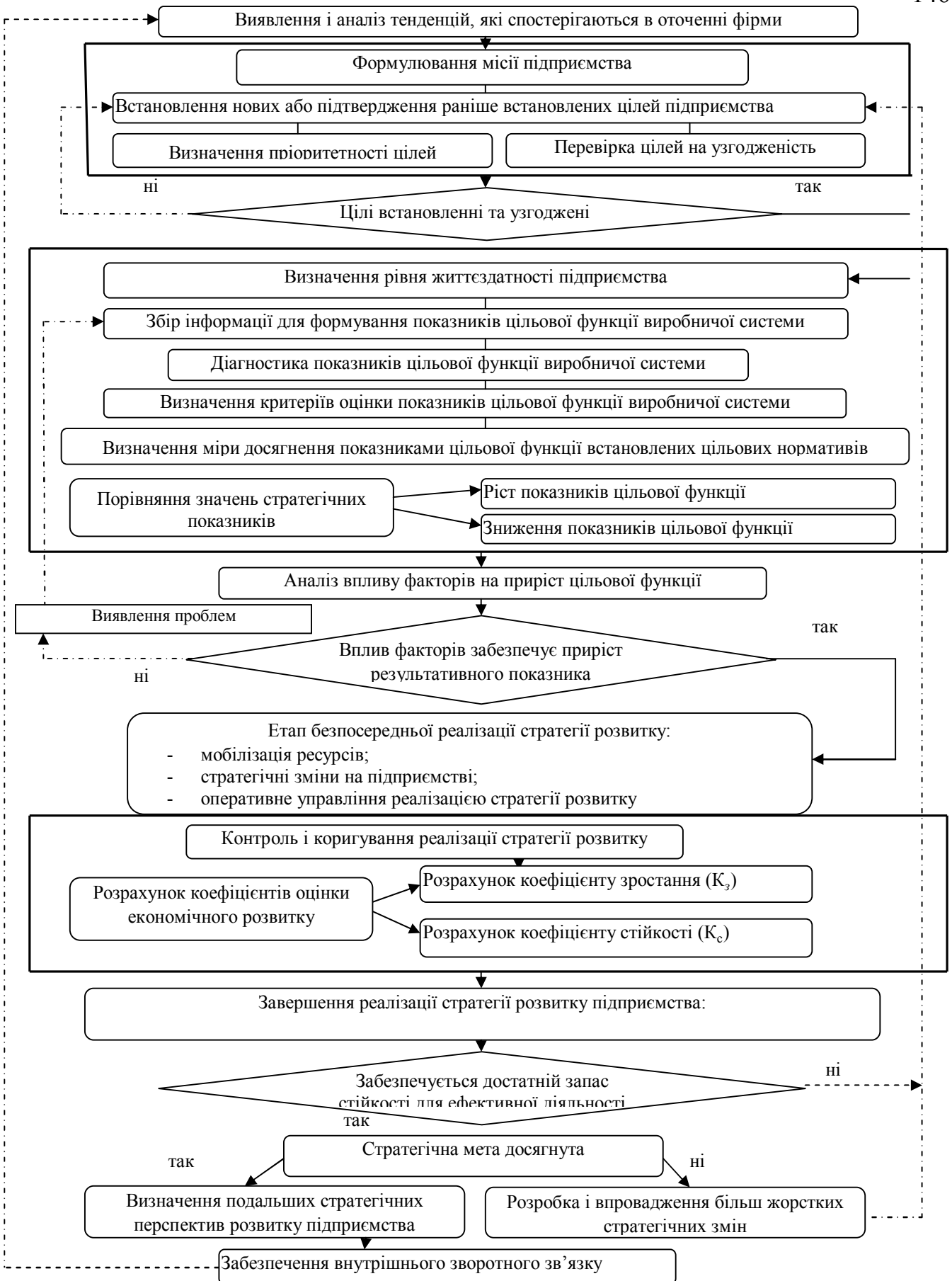

Рис. 3.12 Структурно-логічна схема механізму реалізації стратегії розвитку підприємства

При реалізації стратегії розвитку важливе значення має поточний моніторинг основних показників діяльності підприємства. Проведення даного етапу виглядає таким чином: у апарат управління постійно поступають дані завдяки яким можна своєчасно і у повному обсязі визначити значення відстежуваних показників, а також тенденції їх розвитку на подальшу перспективу з ціллю здійснення своєчасних управлінських коригуючих дій, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних цілей, отримана інформація порівнюється з цільовими показниками, відповідно до яких можливі ситуації: реальний стан краще бажаного, реальний стан відповідає бажаному, реальний стан гірше бажаного і реальний стан показників досяг свого критичного рівня. Якщо розбіжностей не виявляється, то управлінські рішення приймаються в послідовності, передбачені стратегічним планом. Якщо виникають розбіжності між плановими і фактичними показниками діяльності підприємства, необхідно здійснити позапланові дії. Так зокрема, у випадку, коли реальний стан показників краще бажаного, можна збільшити бажане значення параметра, але тільки при умові, що це не буде суперечити цілям підприємства. Якщо ж реальний стан параметра нижче його бажаного стану, необхідно виявити причину цього відхилення і, якщо потрібно, провести коригування в поведінці підприємства. Це коригування може стосуватися як засобів досягнення цілей, так і самих цілей.

Не менш важливим питанням, що можна віднести і до причин не ефективності стратегії розвитку, і як окремий етап дослідження стратегії діяльності підприємства, є прогнозування основних показників діяльності підприємства. Завдяки функції прогнозування керівництво підприємства зможе визначити тенденції зміни параметрів діяльності підприємства і міру досягнення поставлених цілей. Для кожного чинника статичної моделі 2.26 проводиться аналітичне вирівнювання часових рядів за період 2002-2009 рр. шляхом використання однієї з функцій: $y(t)=a_0+a_1t$; $y(t)=a_0+a_1t+a_2t^2$; $y(t) = a_0 + e^{a_1t}$; $y(t)=a_0+a_1/t$; $y(t)=1/(a_0+a_1t)$; $y(t)=a_0+a_1\ln(t)$ яка якнайкраще узгоджується з експериментальними даними. Це дозволяє проводити аналіз

економічних даних в динаміці, виявляти і характеризувати основні тенденції розвитку процесу, та дає можливість представити його зміни в часі.

Саме на етапі реалізації стратегії розвитку виникають найбільші труднощі, які, зрештою, призводять до неможливості практиеского впровадження запропонованих змін.

Варто зазначити, що при реалізації стратегії розвитку підприємства існує необхідність дотримання диверсифікаційної гнучкості, яка полягає у періодичній зміні пріоритетів стратегічних напрямків залежно від змін зовнішнього та внутрішнього середовища розвитку підприємства. Тобто, доцільним є періодичне коригування стратегічних напрямів розвитку, їх уточнення чи трансформація.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

В трьому розділі дисертаційного дослідження розроблено науково-методичний підхід до оцінки ефективності впровадження стратегії розвитку підприємства, наведені рекомендації щодо вибору стратегії розвитку з урахуванням результатів діагностики стану підприємства для підвищення ефективності управління машинобудівним підприємством; обґрунтовано основні етапи процесу формування і реалізації стратегії розвитку підприємства.

Для всебічного контролю реалізації та оцінки ефективності впровадження стратегії розвитку підприємства запропоновано використовувати науково-методичний підхід, що базується на сценарному прогнозуванні, в основі якого лежить побудова матриці вектору економічного розвитку підприємства, який дозволяє отримати цілісну картину процесу реалізації відповідної стратегії розвитку.

На основі проведено аналізу, обґрунтовано доцільність використання системи взаємопов'язаних показників стійкості і зростання. ВМоніторинг і коректировка яких полягає в забезпеченні збалансованості розвитку підприємства.

З метою апробації оцінки ефективності вибору стратегії розвитку нами проведено практичні розрахунки коефіцієнтів запропонованої у другому розділі статичної та динамічної моделі, та побудовані матриці вектору економічного розвитку підприємства на основі показників стійкості і зростання для підприємств машинобудівної галузі Сумської області.

З метою покращення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємств та практичної реалізації науково-методичних напрацювань, нами розроблено і запропоновано до впровадження практичні заходи щодо вдосконалення реалізації стратегій розвитку підприємств ВАТ «Червоний металіст», ТОВ «Турбомаш», ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе», СУБП «Укртехносинтез» у формі ТОВ.

Прикладні дослідження свідчать, що розроблені у дисертації концептуальні основи формування стратегії розвитку підприємства є універсальними і можуть застосовуватися у виробничо-господарській діяльності підприємств машинобудівної галузі.

Основні результати розділу опубліковані автором у роботах [.....]

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційної роботи є вирішення наукової проблеми, яка полягає в узагальненні теоретичних основ і розробленні науково-методичних підходів до формування стратегії розвитку підприємства.

Результати дослідження є підставою для таких висновків.

1. Систематизація та зіставлення підходів до визначення понять «розвиток», «розвиток підприємства», «стратегія», дали можливість запропонувати авторське трактування поняття «стратегія розвитку», яку слід розглядати в якості метастратегії суб'єкта господарювання, суть якої полягає в описі його поведінки на рівні динамічного процесу зміни стратегій і яка дозволяє забезпечити ефективність діяльності підприємства, в умовах обмеженості ресурсів і динамічно змінного зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування підприємства.

2. На основі узагальнення наукових джерел визначені основні традиційні елементи процесу формування стратегії розвитку, що можна представити у вигляді логічного ланцюжка який складається з наступних блоків: 1) формування стратегічного бачення і місії організації; 2) комплексний аналіз зовнішньої і внутрішньої середовища підприємства; 3) постановка цілей розвитку підприємства; 4) розробка альтернативних стратегій з урахуванням обмежень; 5) вибір стратегії розвитку; 6) впровадження і реалізація стратегії; 7) оцінка роботи, вивчення нових тенденцій і здійснення коригуючи дій.

3. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується суперечливими тенденціями. Не дивлячись на позитивні щорічні темпи приросту реального ВВП, які спостерігаються в Україні з 2000 р., економічне зростання відбувається на тлі структурних і регіональних диспропорцій реалізації ресурсного потенціалу країни. У результаті дослідження амплітуди коливання ВРП виявлено, що оптимальні межі нестійкості соціально-економічної системи України перевищені приблизно в два рази за рахунок регресивної тенденції переходу регіонів України від типу «благополучні» в

2000-2003 рр. до типу «менш благополучні» в 2004-2008 рр.

4. Проаналізовано сучасний стан, тенденції динаміки показників, що комплексно характеризують розвиток підприємств промисловості, у тому числі машинобудування України. Дослідження показали, що існують обґрунтовані причини нединамічного розвитку для промисловості та її машинобудівної галузі, зокрема: недостатній рівень забезпеченості суб'єктів господарювання методичними рекомендаціями щодо діагностики та прогнозування розвитку зовнішнього середовища функціонування, недосконалість розроблених методологічних засад по вибору стратегії розвитку підприємств, діагностики та контролю системи показників, які б відображали хід реалізації стратегії розвитку й дозволяли б оцінити ефективність її впровадження, а також відсутністю необхідних фінансових, трудових і матеріальних ресурсів. У зв'язку з цим відмічена необхідність стимулювання розвитку промисловості в цілому і машинобудівного комплексу країни зокрема шляхом підтримки підприємств галузі в бажаному ефективному стані, шляхом відповідного управління розвитком виробничо-економічних систем.

5. Проведений аналіз розвитку машинобудівної галузі України показав, що на даному етапі досить гострою проблемою для сучасних машинобудівних підприємств є не просто невизначеність і нестабільність середовища функціонування та наявність ризиків, як таких, а недостатній рівень забезпеченості суб'єктів господарювання методичними рекомендаціями щодо діагностики та прогнозування розвитку зовнішнього середовища функціонування підприємства від однієї точки біфуркації до іншої, що дозволить вчасно запустити в хід певні механізми захисту або розвитку підприємства. Цим аргументовано актуальність розробки «холістичної» економіко-математичної моделі, що визначає ключові параметри рівноваги зовнішнього середовища функціонування підприємства і дозволяє уникнути суперечності між детальним описом усіх макро- і мікроекономічних процесів і структурно параметричною розмірністю моделі.

6. Одним із необхідних етапів для досягнення успіху і створення

конкурентних переваг організацій, що функціонують в різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства є процес установки і визначення системи цілей на підприємстві. Не дивлячись на важливість та актуальність, питання формування цілей досить мало вивчені. Вирішення проблеми формування блоку цілей на підприємстві пропонується в двох напрямках: встановлення пріоритетності та узгодженості цілей підприємства.

7. Діагностика стану підприємства є інформаційним базисом формування і вибору стратегії розвитку підприємства, що безпосередньо впливає на поведінку системи в зовнішньому середовищі функціонування, що динамічно змінюється. Для вирішення задач діагностики ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства розроблено статичну і динамічну моделі діагностики, використання яких дозволить знизити витрати на діагностику і ефективно організувати процес відстеження розвитку підприємства, якісно розрізняти ситуації, визначати джерела виникнення проблемних ситуацій і виявляти основні тенденції їх розвитку. Діагностика ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства являє собою ієрархічну сукупність простору станів, що включає чотири рівні: стійке зростання; стабілізація; виживання; банкрутство

8. З метою вибору стратегії розвитку автором на основі аналізу і узагальнення поглядів вітчизняних і зарубіжних учених і практиків на дослідження структури стратегії і послідовності їх формування запропоновано всю різноманітність стратегій розвитку підприємства звести до чотирьох основних типів: 1) стратегія зростання, формулу якої можна представити в наступному вигляді: $S=f(IP\uparrow, OPM\uparrow, CATR\uparrow, ER\uparrow, K_m\uparrow, K_{зк}\downarrow, I_{ог}^B\downarrow, I_p\uparrow, R\downarrow, R_a\uparrow)$; 2) стратегія стабільності: $S=f(IP, OPM, CATR\uparrow, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a\uparrow)$; 3) стратегія скорочення: $S=f(IP, OPM, CATR, ER, K_m, K_{зк}, I_{ог}^B, I_p, R, R_a\downarrow)$; 4) стратегія банкрутства: $S=f(IP\downarrow, OPM\downarrow, CATR\downarrow, ER\downarrow, K_m\downarrow, K_{зк}\uparrow, I_{ог}^B\uparrow, I_p\downarrow, R\uparrow, R_a\downarrow)$., яким відповідають відповідні значення статичної та динамічної моделі.

9. У дисертації розроблений науково-методичний підхід до оцінки

ефективності впровадження стратегії розвитку підприємства, який базується на сценарному прогнозуванні поєднань різних комбінацій коефіцієнтів зростання і стійкості підприємства, що дозволяє отримати цілісну картину процесу реалізації відповідної стратегії розвитку підприємства.

ДОДАТКИ ДОДАТОК А

Аналіз трактування категорії «розвиток»

Таблиця А.1

Визначення розвитку, як філософської категорії

Автор	Визначення поняття розвиток
Аристотель [Лосев А.Ф., 2005]	Певний принцип, згідно з яким сутність явища є елементом, що є необхідним в системі цілого
Б.Г. Юдін [Под ред. И.Т. Фролова. 2001.]	Розвиток – закономірне, направлено якісна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів. Одночасна наявність цих властивостей відрізняє розвиток від інших змін.
Азрилиян А. Н. [Под ред. А. Н. Азрилияна, 1997]	Процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інше, досконаліше; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого
Гвішиані Д.М., [Ю. А. Пуятин, А. И. Пушкарь, А. Н. Тридед, 1999.]	Розглядає розвиток як систему протиріч, систему якісно різних етапів, систему оборотних і необоротних процесів, систему поступального росту й внутрішньої цілісності розвитку
Дяків Р. С. [за ред. Р. С. Дяківа., 2000]	Процес руху від нижчого до вищого (до великих досягнень); зміна матерії і свідомості, внаслідок чого відбувається зміна якості предмету, явища, діяльності, перехід до нового, прогресивного
Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. [Ожегов С.И.,1998]	Процес закономірної зміни, переходу від одного стану в інше, досконаліше; перехід від старого якісного стану в новий, від простого до складного, від нижчого до вищого
Кононенко І.В. [Кононенко І.В.,2001]	Розвиток – це незворотна, направлена, закономірна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів, що здійснюються протягом часу
Кузьменко Л.М. [Л.М. Кузьменко,2004]	Розвиток є зміною, що характеризується безповоротністю і якісними перетвореннями, які призводять до виникнення нового стану
С. В. Мочерний [Мочерний С. В., 2001]	Розвиток - незворотні, спрямовані закономірні (якісно-сутнісні) зміни матеріальних систем, зміст і зумовленість яких характеризується дією основних законів діалектики, що не виходить за межі глибинної внутрішньої сутності такої системи.
В.И. Слободчиков, Е.М. Исаев [М. Миронова, 2005]	Розвиток – універсальна властивість матерії і свідомості, що виявляється в необоротній, направлений і закономірній їх зміні, загальний принцип пояснення історії природи, суспільства і пізнання. В результаті розвитку виникає новий якісний стан об'єкту – його складу або структури
Смирнов Е.А. [Смирнов Е. А., 2000]	Розвиток - незворотні, спрямовані, закономірні зміни матерії та свідомості
Фролова І.Т. [Под ред. И.Т. Фролова.,1991];	Розвиток - закономірна, спрямована якісна зміна матеріальних і ідеальних об'єктів
Л.Г. Мельник, Л. Хенс [Под ред. Л. Г. Мельника, Л. Хенса,2007]	Розвиток розглядається як незворотна, спрямована і закономірна зміна матеріальних об'єктів

Продовження додатку А

Таблиця А.2

Систематизація розвитку за Погореловим Ю.С. [Погорелов Ю.С., 2006]

Критерій систематизації	Види розвитку	Характер критерію
Характер змін	Екстенсивний (еволюційний) та інтенсивний (трансформістський)	Загальний
Джерело або першопричина розвитку	Екзогенний та ендегенний	Загальний
Масштаб та складність об'єкта	Індивідуальний та загальний	Загальний
Форма	Прямолінійний, драбинно-поступальний, ламаний, хвилеподібний, спіралеподібний	Загальний
Представлення суб'єкту розвитку	Прожективний, непрожективний	Спеціальний (тільки за умов виділення суб'єкта розвитку)
Виділення вектору розвитку	Векторний, квазі-хаотичний	Спеціальний (розвиток підприємства)
Кількість виділених векторів	Одновекторний, багатовекторний, фронтальний	Спеціальний (розвиток підприємства)
Комплексність змін	Однопроектний, односферний, багатосферний та холічний	Спеціальний (розвиток підприємства)
Кількісна характеристика змін	Прогресія, дегресія, пульсація та незмінність	Спеціальний (розвиток підприємства)

ДОДАТОК Б

Узагальнення поглядів різних учених на визначення стратегії і їх видів

Таблиця Б.1

Аналіз основних поглядів вчених на поняття і види базових стратегій

Моделі	Поняття стратегії	Види стратегій
1	2	3
І. Ансофф [Ансофф І., 1989.]	Стратегія – це набір правил для ухвалення рішень, якими організація керується у своїй діяльності	1. Способи забезпечення росту; 2. Ринкова диференціація; 3. Продуктова диференціація
М. Портер [Портер Е.М., 2005]	Стратегія являє собою створення унікальної і цінної позиції, за допомогою різноманітних дій	1. Стратегія лідерства в мінімізації витрат виробництва; 2. Стратегії спеціалізації у виробництві продукції; 3. Стратегія фокусування на певному сегменті ринку і концентрація зусиль на ефективному його освоєнні
А. А. Томпсон, А. Дж.Стрікланд [Томпсон А.А., 2006]	Стратегія - це план управління фірмою, спрямований на зміцнення її позицій, задоволення потреб і досягнення поставлених цілей	1. Стратегія лідерства по витратах; 2. Стратегія широкої диференціації; 3. Стратегія оптимальних витрат; 4. Сфокусована (нішева) стратегія на базі низьких витрат; 5. Сфокусована (нішева) стратегія на базі диференціації продукції
Котлер, Армстронг, Сондерс, Вонг [Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг, 2003]	Стратегія компанії - це системний підхід до рішення проблем її розвитку і функціонування, що забезпечує збалансованість діяльності компанії	1. Інтенсивне зростання; 2. Інтеграційне зростання; 3. Диверсифікаційне зростання
О. С. Віханський [Виханский О. С., 1998]	Стратегія - цей довгостроковий якісно направлений напрям розвитку організації, що стосується сфери, засобів і форми її діяльності, системи взаємовідносин усередині організації, а також позиції організації у навколишньому середовищі, що приводять організацію до її цілей	1. Стратегії концентрованого зросту; 2. Стратегії інтегрованого зросту; 3. Стратегії диверсифікованого зросту; 4. Стратегії скорочення
А.Т. Зуб [Зуб А. Т., 2002]	Стратегія - узагальнююча модель дій, необхідних для досягнення поставлених довгострокових цілей, шляхом координації і розподілу ресурсів компанії	1. Стратегії лідерства за витратами; 2. Стратегії фокусування; 3. Стратегії індивідуалізації

Продовження додатку Б

Продовження табл. Б.1

Л.Г. Зайцев, М.І. Соколова [Зайцев Л. Г., 2002]	Стратегія - це комбінація запланованих дій і швидких рішень з адаптації фірми до нової ситуації, до нових можливостей отримання конкурентних переваг і нових загроз послаблення її конкурентних позицій	1. Стратегії росту 2. Стратегії розвитку 3. Стратегії скорочення
В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко [Василенко В. О., 2003]	Стратегія є концепцією інтегрального підходу до діяльності підприємства, і є таким поєднанням ресурсів і навичок організації, з одного боку, можливостей і ризиків, що надходять з зовнішнього середовища, з іншого, діючих в сьогоденні і майбутньому, при яких організація сподівається досягти своєї основної мети	1. Стратегії диференціації; 2. Стратегії лідерства по витратах; 3. Стратегії фокусування
О. І. Буравлев, Г. І. Горчица, В. Ю. Саламатов, І. О. Степановська [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А., 2008]	Стратегія - це напрям і спосіб дії керівництва компанії по досягненню поставлених цілей	1. Стратегії росту; 2. Стратегії стабільності; 3. Стратегії виживання
Б. М. Мізюк [Мізюк Б.М., 2007]	Стратегія - це генеральний напрям діяльності фірми, який повинен привести до поставленої мети	1. Стратегії концентрованого росту; 2. Стратегії, пов'язані з розширенням фірми, за рахунок створення нових структур 3. Стратегія диверсифікованого росту; 4. Стратегії скорочення
Н. К. Смирнова, А. В. Фомина [Смирнова Н.К., Фомина А.В. http://www.elobook.com]	Стратегія - це модель взаємодії усіх ресурсів, що дозволяє організації найліпшим чином виконати її місію і добитися стійких конкурентних переваг	1. Стратегія лідерства по витратах; 2. Стратегія диференціювання; 3. Стратегія фокусування
Л.Г. Мельник [Мельник Л.Г., 2004]	Стратегія підприємства - довгострокові, найбільш принципові, важливі настанови, плани, наміри керівництва підприємств щодо виробництва, доходів і витрат, капіталовкладень, цін, соціального захисту	За видом господарської діяльності : 1. Виробничі стратегії; 2. Стратегії конкуренції; 3. Стратегії маркетингу; 4. Стратегії збуту; 5. Стратегії ціноутворення

ДОДАТОК В

Динаміка темпів зростання та приросту ВВП у % за 1990-2008 рр.

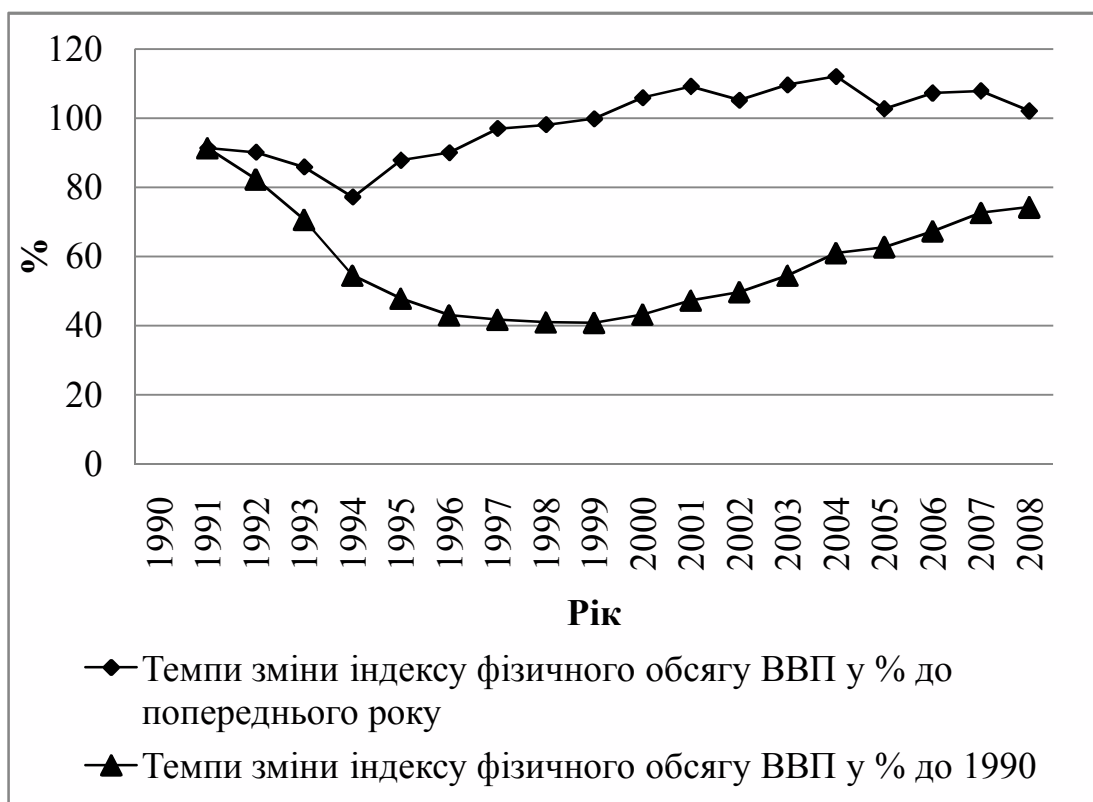

Рис. В.1. Динаміка темпів зростання ВВП у % за 1990-2008 рр.

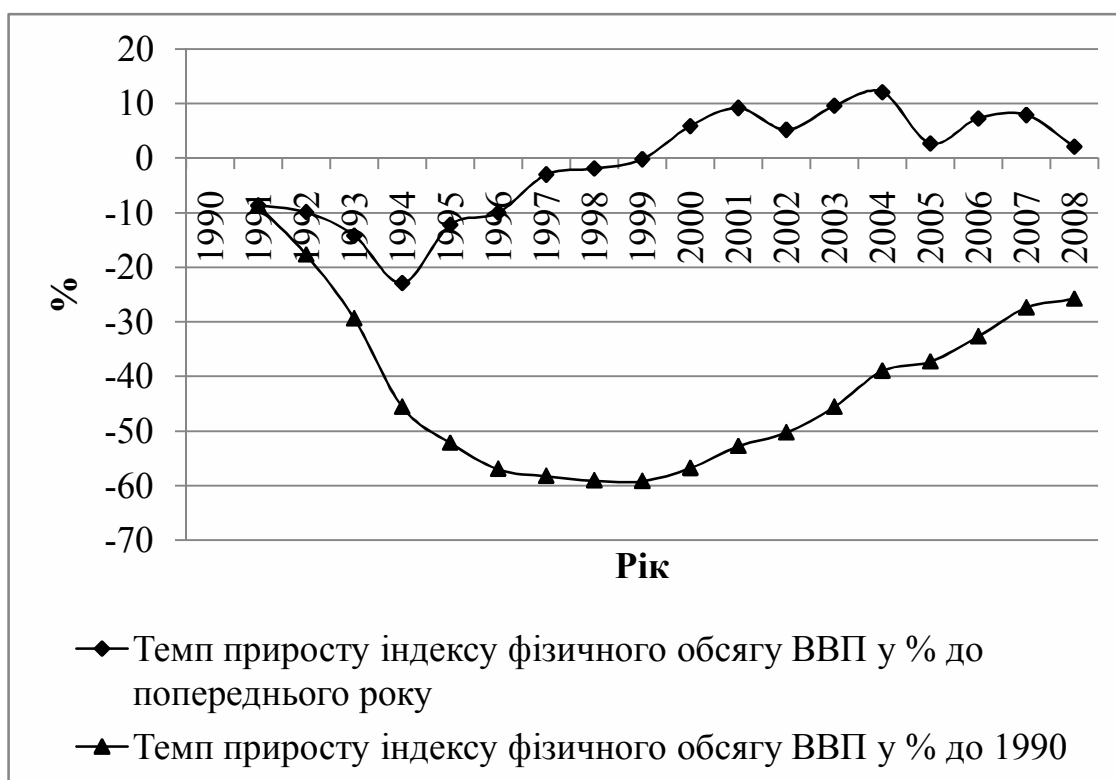

Рис. В.2. Динаміка темпів приросту ВВП у % за 1990-2008 рр.

ДОДАТОК Д

Динаміки розвитку промислового комплексу України, 1991-2001 рр.

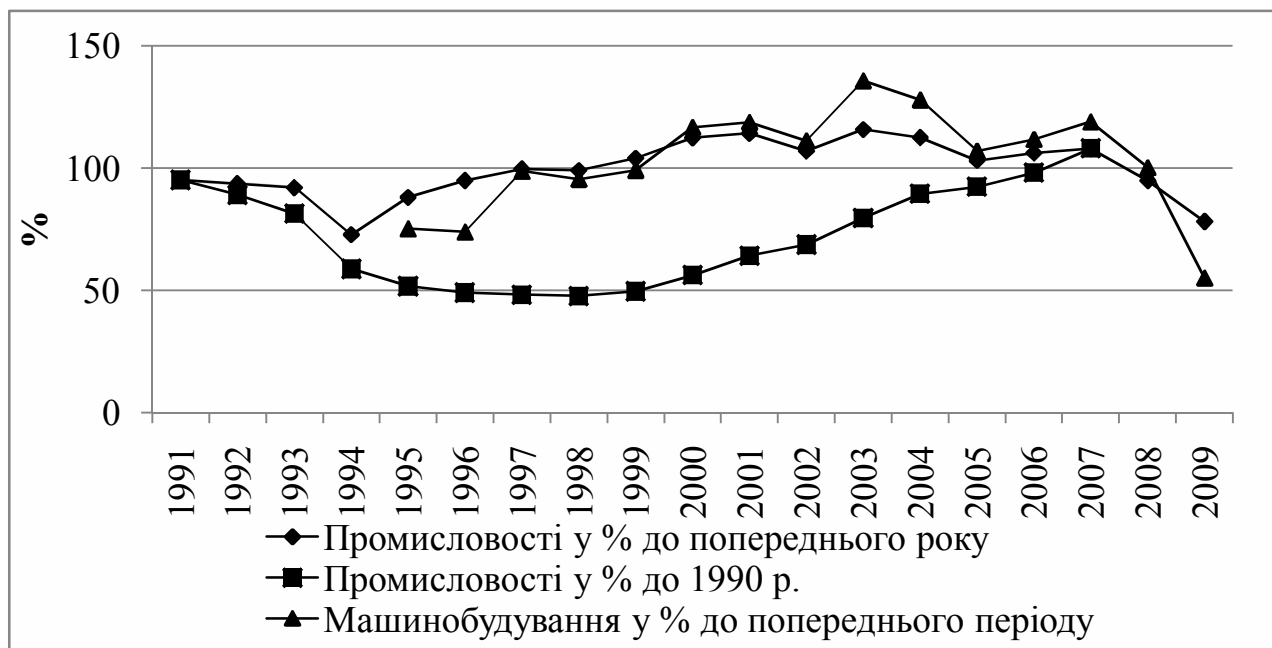

Рис. Д.1. Динаміка зміни індексу обсягу продукції промисловості

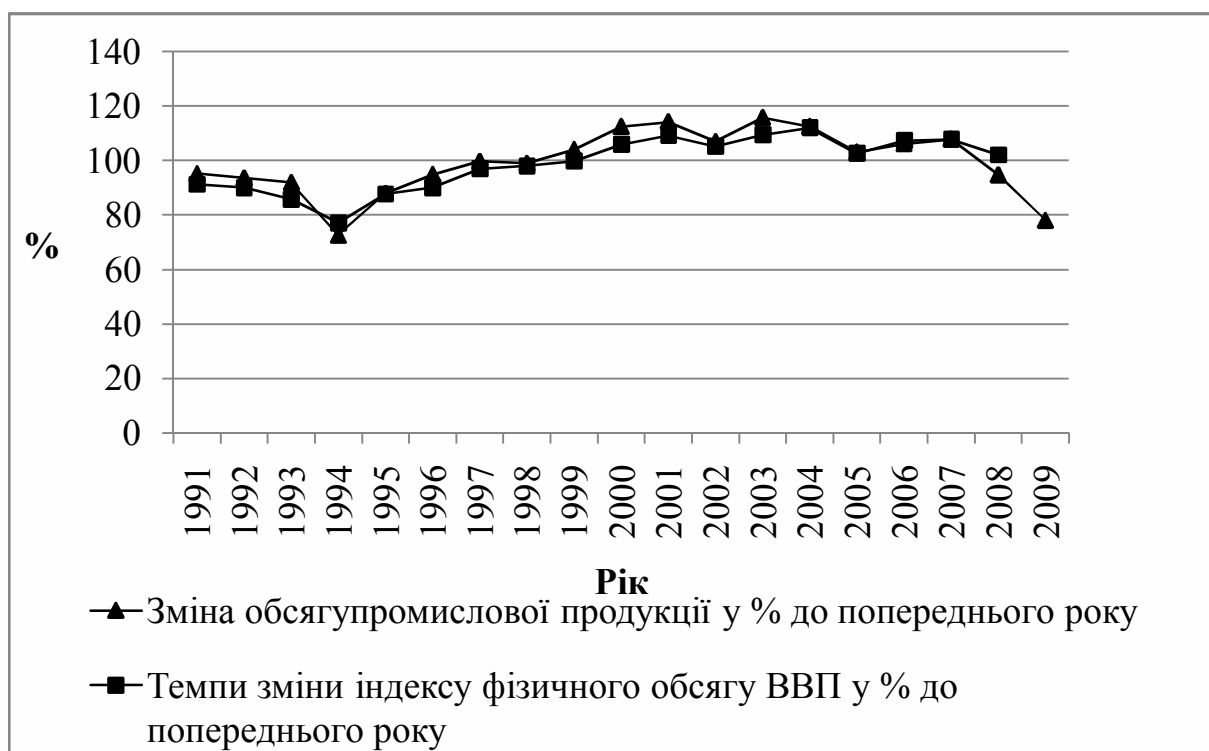

Рис. Д.2. Динаміка змін обсягу промислової продукції та індексу фізичного обсягу ВВП

ДОДАТОК Е

Динаміка показників, які комплексно характеризують розвиток
машинобудівної галузі України та Сумської області

Таблиця Е.1

Динаміка показників, які комплексно характеризують розвиток машинобудівної
галузі України [Статистичні данні промисловості України: <http://www.ukrstat.gov.ua>]

Показник	Рік						
	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Обсяг реалізованої промислової продукції, млн. грн.	21523,1	35133,1	53569,3	59668,1	68730,6	98339,9	121780,4
Індекс промислової продукції	118,8	135,8	128	107,1	111,8	119,0	100,3
Кількість підприємств	10345	11150	11267	11448	11097	11073	
Середньорічна кількість робочих тис. чіл.	958	810	793	773	740	710	
Ступінь зносу основних фондів %	57,1	61,4	58,5	62	63,2	68,9	
Наявність основних фондів на кінець року, млн. грн.	50590	54233	50544	58488	62285	89678	
Індекс заробітної плати	144,0	128,3	128,9	128,1	129,2	131,0	128,8

Динаміка показників розвитку машинобудівної галузі Сумської області

№	Показник	Рік						
		2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
1	Темпи росту виробництва, % до попереднього року	141,2	111,6	123,5	103,9	106,8	122,8	86,5
2	Збиткові підприємства до оподаткування, у % до загальної кількості підприємств	39,4	33,2	28,8	34,2	24,3	32,5	33,5
3	Рентабельність операційної діяльності	-2,9	4,0	2,6	3,4	4,6	2,5	1,1
4	Ступінь зносу основних засобів підприємств, %	48,3	53,0	54,9	58,4	59,1	58,1	-
5	Середньорічна кількість найманих працівників, тис. осіб	42,8	42,0	40,9	37,8	35,6	33,2	-

ДОДАТОК 3

Визначення пріоритетності цілей на підприємствах машинобудівної галузі Сумської області

Таблиця 3.1

Визначення глобальних пріоритетів що визначають силу впливу елементів нижнього рівня на цілі підприємства

Глобальні пріоритети рівнів 1-2

		Продукція, послуги	Процес виробництва	Поведінка в конкурентному середовищі	Ресурси	Прибуток	Управління	Право власності
		1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	1.7
Споживачі	2.1	0,549	0,036	0,041	0,043	0,358	0,032	0,02
Постачальники	2.2	0,103	0,190	0,418	0,592	0,177	0,304	0,01
Кредитори	2.3	0,09	0,123	0,325	0,421	0,165	0,301	0,121
Акціонери (власники)	2.4	0,100	0,226	0,2055	0,112	0,078	0,304	0,235
Менеджери	2.5	0,171	0,228	0,205	0,002	0,278	0,117	0,051
Трудовий колектив	2.6	0,055	0,102	0,046	0,112	0,054	0,117	0,032
Представники державної та муніципальної влади	2.7	0,055	0,213	0,08	0,077	0,150	0,117	0,856
Соціальні і суспільні групи	2.8	0,052	0,256	0,032	0,023	0,001	0,021	0,001
Ділери-розповсюджувачі	2.9	0,005	0,100	0,124	0,003	0,056	0,046	0,01

Глобальні пріоритети рівнів 2-3

		Споживачі	Постачальники	Кредитори	Акціонери (власники)	Менеджери	Трудовий колектив	Представники державної та муніципальної влади	Соціальні і суспільні групи	Ділери-розповсюджувачі
		2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8	2.9
Економічні	3.1	0,189	0,08	0,06	0,076	0,163	0,149	0,103	0,03	0,115
Виробничі	3.2	0,379	0,48	0,37	0,478	0,520	0,315	0,265	0,125	0,489
Маркетингові	3.3	0,279	0,09	0,07	0,262	0,077	0,278	0,456	0,056	0,126
Організаційно-управлінські	3.4	0,079	0,27	0,25	0,145	0,185	0,218	0,111	0,012	0,034
Науково-технічні	3.5	0,079	0,04	0,03	0,037	0,047	0,0388	0,628	0,025	0,079
Кадрові	3.6	0,22	0,03	0,02	0,085	0,07	0,081	0,072	0,046	0,076
Соціальні	3.7	0,32	0,00	0,00	0,034	0,038	0,038	0,346	0,027	0,0321
Екологічні	3.8	0,12	0,0	0,0	0,021	0,02	0,022	0,021	0,124	0,021
Суб'єктивні цілі власника і менеджера	3.9	0,00	0,0	0,0	0,044	0,01	0,016	0,014	0,001	0,015

Визначення пріоритних цілей підприємства

Рівень моделі	Порядкові номери елементів рівня								
	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7	3.8	3.9
Функціональні області	0,1581	0,4758	0,1273	0,036	0,08	0,0742	0,0333	0,0235	0,001
Соціальні групи	0,1481	0,4732	0,1273	0,036	0,08	0,0821	0,0333	0,023	0,001
Критерії	0,1531	0,4745	0,1273	0,036	0,08	0,0782	0,0333	0,0233	0,001

ДОДАТОК К

Вихідні дані для аналізу господарської діяльності
підприємств машинобудівної галузі

Таблиця К. 1

Вихідні дані аналізу діяльності ВАТ «Роменський завод «Тракторозапчастина»

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Оборотні активи, тис. грн.	55595	7069	11664	10251	9383,5	9791,7	10340	12716
Активи, тис. грн.	91319	11830	18835	19133	19842,6	26991	24208	34127
Власний капітал, тис. грн.	43113	5698	5745	6177	7335,6	6827,3	8962	18080
Поточні зобов'язання, тис. грн.	48206	6132	12110	11441	10487	20163,7	12265	13066
Чистий дохід, тис. грн.	65360	15016	24533	29438	33254	46349,8	46656	46340
Фін.результати від опер.діял, тис. грн..	31	715	249	1198	2213	9287	770	4941
Чистий прибуток, тис. грн.	-2873	444	47	432	1159	-508,3	2157	2966
Середній період виробничого циклу, дн	4	3	4	5	6	7	8	9

Таблиця К. 2

Вихідні дані аналізу діяльності ВАТ «Тростянецький машинобудівний завод»

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Оборотні активи, тис. грн.	3007,7	2613	2348,9	2905,1	2940,5	3421	3882	3760
Активи, тис. грн.	4156,9	4021	4243,8	4692,3	4975	5891,2	6048	5544
Власний капітал, тис. грн.	3336,7	3290,2	3200	3280,8	3252,1	3487,7	2250	685
Поточні зобов'язання, тис. грн.	820,2	73,8	1043,8	1411,5	1722,9	711,5	1663	2877
Чистий дохід, тис. грн.	1244,8	1825,1	2630,1	3788,6	5378,2	7687,5	6220	3614
Фін.результати від опер.діял, тис. грн..	109,5	4,5	136,9	230,6	284,4	897	-265	-702
Чистий прибуток, тис. грн.	50,8	-46,6	8,8	100,8	110,8	536,8	-651	-1220
Середній період виробничого циклу, дн	15	15	14	14	14	13	13	12

Вихідні дані аналізу діяльності ВАТ «Нафтопромаш»

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Оборотні активи, тис. грн.	6491,3	5010,4	75525	93578	3790,1	4775,6	3744	3045
Активи, тис. грн.	20647	18067,9	109526	121465	14361,4	14392	13990	12555
Власний капітал, тис. грн.	11817,6	10968,7	68007	70751	10371,5	9329,4	6181	3745
Поточні зобов'язання, тис. грн.	7644,6	6451,8	41519	40614	3977,6	4588,3	6497	7527
Чистий дохід, тис. грн.	13184	14042,3	15736	17117,8	10589,8	7803,6	12379	5363
Фін.результати від опер. діял, тис. грн..	1374,6	424,7	348	671,1	-2049,3	-2440,9	-2951	-1954
Чистий прибуток, тис. грн.	936,5	3,1	9	1011,1	-1460,6	-698,9	-3148	-2436
Середній період виробничого циклу, дн	17	17	17	15	15	14	14	14

Таблиця К. 4

Вихідні дані аналізу діяльності ВАТ «Лебединський машинобудівний дослідно-експериментальний завод «Темп»

Показник	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Оборотні активи, тис. грн.	1759,600	1957,900	3193,900	3365,300	2881,900	5403,000	4312,00
Активи, тис. грн.	4177,200	4397,800	5729,100	5897,000	6167,400	9358,000	8092,0
Власний капітал, тис. грн.	4021,500	4114,200	4676,400	4970,600	1059,700	988,000	469,000
Поточні зобов'язання, тис. грн.	155,700	283,600	1052,700	926,400	433,900	3696,000	3887,00
Чистий дохід, тис. грн.	2699,400	2741,600	4458,500	5510,600	7221,700	8718,000	4111,00 0
Фін.результати від опер. діял, тис. грн..	117,000	126,500	620,200	412,800	295,200	-49,000	-1847,0
Чистий прибуток, тис. грн.	73,700	92,700	562,200	294,200	251,900	-72,000	-1457,0
Середній період виробничого циклу, дн	67	67	67	65	65	67	70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аакер Д. Стратегическое рыночное управление [Текст] / Аакер Д.; пер. с англ. под ред. С. Г. Божук. — СПб.: Питер, 2007. — 496 с
2. Акофф Р.Л. Системы, организации и междисциплинарные исследования [Текст] / Р. Л. Акофф // Системные исследования. Ежегодник, 1969. — С.143-164, с.145
3. Алексеев П.В. Философия: учебник [Текст] / П. В. Алексеев, А. В. Панин. — [3-е изд., перераб. и доп.]. — М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. — 608с.
4. Алимов О.М., Ємченко В.М., Микитенко В.В. Українська модель промислового зростання: теоретичні засади створення та економічний механізм реалізації // Фундаментальні орієнтири науки (Фон). — Київ: Видавничий дім «Академперіодика», 2005. — С 290-309
5. Анисимова А. В. Особенности управления развитием экономических систем [Текст] / А. В. Анисимова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. — 2007. — №32. — С. 44-50, с.46
6. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф; Пер. с англ. — М.: Экономика, 1989. — 563 с
7. Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика: навч. посіб. [Текст] / О. Я. Базілінська — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 328 с., С. 206
8. Бартишевська Ю. М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи / Ю. М. Бартишевська // Європейський вектор економічного розвитку, 2010. - № 1(8). — С. 19-25, с. 23
9. Бартишевська Ю.М. Розвиток машинобудування України: стан, проблеми, перспективи [Текст] //Європейський вектор економічного розвитку. — 2010. - №1(8).- С. 19-25, с. 21
10. Богатирьов І. О. Управління розвитком підприємства (за матеріалами малих підприємств меблевої промисловості України): Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.06.01 / Європейський ун-т фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу. — К., 2004. — 22 с., с. 6–7 Запасна Л.С. Економічна

сутність розвитку підприємства [Текст] / Л.С. Запасна // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — №96. — С. 33-37, с.36

11. Большой экономический словарь [Текст] / под. ред. А. Н. Азрилияна. — М.: Институт новой экономики, 2004. — 1088с, с.962

12. Большой энциклопедический словарь: 19000 терминов [Текст] / Под ред. А. Н. Азрилияна. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Ин-т новой экономики, 1997. — 856 с., с542

13. Бормотова М.В. Теоретические проблемы толкования сущности социально-экономической системы как категории [Текст] / М. В. Бормотова, С. К. Золотарев // Економіка розвитку. — 2004. - №3. — С.35-38

14. Босенко В.А. Всеобщая теория развития [Текст] / В. А. Босенко. — К.: Екс Об, 2001. — 468с., 311 с.

15. Бурков В. Н. Модели и методы управления организационными системами [Текст] / В. Н. Бурков, В. А. Ириков. — М.: Наука, 1994. - 270с., с.173

16. Быстрой Г.П. Методы синергетики в анализе структурных сдвигов в промышленности: разработка унифицированных моделей и алгоритмов анализа устойчивости текущих состояний в условиях внешнего и внутреннего управления [Текст] / Г. П. Быстрой // Вестник кибернетики, 2003. — № 2. — С. 71–88

17. Варламова Т. П. Большая экономическая энциклопедия [Текст] / Т. П. Варламова, Н. А. Васильева. — М.: Эксмо, 2008. — 816 с., с. 529

18. Василенко В. О. Стратегічне управління. Навчальний посібник [Текст] / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко. — К. : ЦУЛ, 2003. — 396 с.

19. Виханский О. С. Стратегическое управление [Текст] / Виханский О.С. — М. : Гардарика, 1998. — 296 с.

20. Відкрите акціонерне товариство «Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М.В. Фрунзе» / 05747991 — ДУ «АРІФРУ» : [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.smida.gov.ua>

21. Володікіна М. В. Стратегічний менеджмент. Навчальний посібник [Текст] / Володікіна М.В. — К.: Знання, 2004. — 149 с

22. Г.В. Давыдова Методика количественной оценки риска банкротства предприятий [Текст] / Г.В. Давыдова, А.Ю. Беликов. // Управление риском. — 1999. — № 3. с.13-20

23. Герасимчук В. Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання [Текст] / Герасимчук В.Г. – К.: КНЕУ, 2000. – 360 с

24. Гриньов А. В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління [Текст] / А. В. Гриньов– Харків: ІНЖЕК, 2003. – 308 с.

25. Гриньова В. М. Соціально-економічні проблеми інноваційного розвитку підприємств: монографія [Текст] / В. М. Гриньова, О.В.Козирева. – Харків: ІНЖЕК, 2006. – 192 с.

26. Громяк С.И. Моделирование стратегий развития малых предприятий в условиях переходной экономики: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.03.02. – Львов: Львов. нац. ун-т им. И.Франко, 2001. – 20 с.

27. Дерев'янку Ю. М. Науково-методичні засади забезпечення ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства в умовах обмеженості ресурсів: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04. – Дерев'янку Юрій Миколайович. – Суми, 2008. – 195 с.

28. Джон Миддлтон. Библиотека избранных трудов о стратегии бизнеса. Пятьдесят наиболее влиятельных идей всех времен [Текст] / Джон Миддлтон; [пер. с английского Е. Незлобина]. – М. : ЗАО «Олимп–Бизнес», 2006. – 272 с., с. 5

29. Дубинская Е.С. Анализ современных моделей и методик прогнозирования кризисного состояния предприятий [Текст] / Дубинская Е.С. // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. — 2009. — № 2(16). — С. 84-89.-Економічні науки. С.87

30. Елисеева О. К. Методи та моделі оцінки і прогнозування фінансового стану підприємств : монографія [Текст] / О. К. Елисеева, Т. В. Решетняк. – Краматорськ : ДДМА, 2007. – 208 с

31. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера [Текст] / за ред. Р. С. Дяківа. — К.: Міжнародна економічна фундація, 2000. — 703 с.
32. Ерохина Е. А. Развитие национальной экономики: системно-самоорганизационный подход: монография [Текст] / Е. А. Ерохина. — Томск: Изд-во Томского ун-та, 1999. — 160 с
33. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход [Электронный ресурс] / Е.А Ерохина. — Режим доступа: <http://ek-lit.agava.ru/eroh/index.html>
34. Ефремов В. С. Стратегическое управление в контексте организационного развития [Текст] / В. С. Ефремов // Менеджмент в России и за рубежом. — 1999, № 1. — С. 3-13., с. 4
35. Єріна А. М. Статистичне моделювання і прогнозування [Текст] / А. М. Єріна — К.: КНЕУ, 2001. — 170 с.
36. Жариков О. Н. Системный подход к управлению: учеб.пособие для вузов [Текст] / О. Н. Жариков, В.И. Королевская, С. Н. Хохлов; под. ред. В.А. Персианова. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. — 62с, с 25-26
37. Зайцев Л. Г. Стратегический менеджмент [Текст] / Л. Г. Зайцев, М. И. Соколова : Учебник. — М.: Экономистъ, 2002. — 416 с.
38. Занг В.Б. Синергетическая экономика. Время и перемены в нелинейной экономической теории [Текст] / В. Б. Занг — М.: Мир, 1999. — 335 с
39. Запасна Л.С. Економічна сутність розвитку підприємства [Текст] / Л.С. Запасна // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — №96. — С. 33-37
40. Зуб А. Т. Стратегический менеджмент: теория и практика: учебное пособие для вузов [Текст] / А. Т. Зуб. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 415 с.
41. История экономических учений (современный этап): учебник [Текст] / под общ. ред. А.Г. Худокормова. — М.:ИНФРА-М, 2002. — 720 с.; Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег [Текст] / Дж. М. Кейнс. — М.: Прогресс, 1978 — 289 с.; Пезенти А. Очерки политической экономии капитализма [Текст] / А. Пезенти. — М.: Прогресс, 1976. — Т.2. — 352 с.

42. Ігнат'єва І. А. Методологічні основи стратегічного управління підприємством : автореф. дис. на здобуття ступеня доктора економ. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / І. А. Ігнат'єва. – К., 2007. – 38 с.

43. Ізмайлова К. В. Сучасні технології фінансового аналізу [Текст] / К. В. Ізмайлова – К.: МАУП, 2003. – 148 с.

44. Ілюхін О.О. Особливості організаційно-економічного розвитку промислових корпорацій [Текст] / О.О. Ілюхін // Вісник економічної науки України, 2008. - №2. – С. 66-68, с. 68

45. Канке А. А. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия [Текст] / А. А. Канке, И. П. Кошечая – М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2007. – 288 с.; Сидяга Б. В. Прогнозування ймовірності банкрутства підприємства [Текст] / Б. В. Сидяга // Галицький економічний вісник. — 2009. — № 2. — С. 80-83. — (проблеми мікро- та макроекономіки України).с.82

46. Карачина Н. П. Машинобудування України: сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку за умов економічної кризи [Текст] / Н. П. Карачина // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2009. - № 647. - С.64-70, с.68 (серія Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку)

47. Касич А.О. Стратегічні орієнтири інноваційного розвитку машинобудування України [Текст] / А.О. Касич // Актуальні проблеми економіки, 2007. – № 7 (73). – С. 32-40

48. Кемпбелл Э. Стратегический синергизм [Текст] / Э. Кемпбелл, К. С. Лагс. — СПб.: Питер, 2004. — 416 с.

49. Кігель В.Р. Математичні методи прийняття рішень у ефективному підприємстві: Монографія [Текст] / В. Р. Кігель. – К.: ІЕУГП, 1999. – 269 с.

50. Кігель В.Р. Методи і моделі прийняття підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: Монографія [Текст] / В. Р. Кігель. – К.: ЦУЛ, – 2003. – 193 с.

51. Кім В.В. Деякі аспекти проблем тракторо- та сільгоспмашинобудування України [Текст] / В.В. Кім // Пропозиція, 2004. – №8, 9. – С. 92–94.
52. Кіндрацька Г.І. Стратегічний менеджмент. Навчальний посібник [Текст] / Кіндрацька Г.І. - К.: Знання, 2006. – 366 с.
53. Клівець П.Г. Стратегія підприємства. Навчальний посібник [Текст] / Клівець П.Г. – К.: Академвидав, 2007. – 320 с.
54. Князева Е. А. Основания синергетики. Синергетическое мировидение [Текст] / Князева Е. А., Курдюмов С. П. – М.: КомКнига, 2005. – 240 с.
55. Кобринский Н. Е. Основы экономической кибернетики [Текст] / Кобринский Н. Е. - М.: «Экономика», 1969. — 253 с.
56. Козырев В. Машиностроение Украины: проблемы и решения / [Електронний ресурс] / В. Козырев. – Режим доступу: <http://www.info-ua.com/equipment/metall/article/1774>
57. Колесар К. Моделі діагностики банкрутства підприємств України [Текст] / К. Колесар // Економіст. – 2002. – № 10. – С. 60–63
58. Кононенко І.В. Управління розвитком підприємства: навч. посібник [Текст] / І.В. Кононенко. – Х. : НТУ «ХП», 2001. – 134с.
59. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року. Проект [Електронний ресурс]: Міністерство промислової політики України. – Режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966
60. Корецький М.Х. Стратегічне управління. Навчальний посібник / М. Х. Корецький, А.О. Дегтяр, О. І. Дацій. - К.: Центр учбової літератури, 2007. – 240 с.
61. Корецький М.Х. Стратегічне управління: Навчальний підручник [Текст] / М. Х. Корецький, А. О. Дегтяр, О. І. Дацій. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 240 с.
62. Коротаев А. В. Социальная эволюция: факторы, закономерности, тенденции [Текст] / А. В. Коротаев. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2003. – 287с.

63. Коротков Э.М. Концепция менеджмента / Э.М. Коротков. – М.: Дека, 1997. – 304 с., с. 296
64. Косолапое Н. Международные отношения и мировое развитие [Текст] / Н. Косолапое // Мировая экономика и международные отношения. - 2000. - № 2. - С. 104 – 113
65. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз [Текст] / Г. О. Крамаренко, О. Є. Чорна. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 392 с
66. Крынская Л. И. Системный подход к построению модели развития регионов [Текст] / Л. И. Крынская // Культура народов Причерноморья. – 2004. – №55, Т.3. – С. 96–101., с. 98
67. Курасова А.В. Міжнародна торгівля продукцією машинобудування в структурі конкурентоспроможності України [Електронний ресурс] / А. В. Курасова. – Режим доступу: [http://www.intkonf.org.](http://www.intkonf.org;);
68. Кынин А.Т. Оценка параметров технических систем с использованием кривых роста [Електронний ресурс] / А. Т. Кынин, В. А. Леняшин. – Режим доступу: <http://www.metodolog.ru/01428/01428.html>
69. Литвин Б.М., Стельях М.В. Фінансовий аналіз: Навч. посіб. [Текст] –К.: «Хай-Тек Прес», 2008.-336 с., С.277
70. Логунов В.В. Управление процессами адаптации предприятия машиностроения к изменениям в рыночной среде: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Логунов Владимир Вячеславович. – Орел, 2002 – 205 с.
71. Лосев А.Ф. История античной философии в конспектном изложении [Текст] / А. Ф Лосев. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ЧеРо, 2005. – 192 с.
72. Лубков А. Р. Синергетический подход к исследованию экономических систем: пособие [Электронный ресурс] / А. Р.Лубков. - 2008. - 119 с. – Режим доступа: www.gaudeamus.omskcity.com/docs_penza_lubkov.html
73. Люлёв А. В. Влияние внешней среды как системы на стратегию предприятия / А. В. Люлёв // Механізм регулювання економіки. – 2008. – №2. – С. 202–207. ISSN 1726-8699

74. Люлёв А. В. Интерпретация фазовых переходов в экономических системах / А. В. Люлёв // Механізм регулювання економіки. – 2007. – №3. – С. 179–183. ISSN 1726-8699

75. Люлёв А. В. Методические подходы к выбору стратегии управления предприятием машиностроительной отрасли / А. В. Люлёв // Механізм регулювання економіки. – 2009. – №3, Т. 1. – С. 146–161. ISSN 1726-8699

76. Люлёв А. В. Механизм формирования стратегических целей на предприятиях машиностроения / А. В. Люлёв // Управління підприємством: проблеми та шляхи їх вирішення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 1-3 жовтня 2009р. – Севастополь: ДонНУЕТ, 2009. – с.326-328.

77. Люлёв А. В. Особенности и тенденции развития предприятий машиностроительной отрасли / А. В. Люлёв // Механізм регулювання економіки. – 2008. – №3, Т. 2. – С. 154–160. ISSN 1726-8699

78. Люлёв А. В. Особенности развития предприятия машиностроительной отрасли / А. В. Люлёв // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: Збірник тез доповідей Дев'ятої щорічної Всеукраїнської наукової конференції, 21-22 квітня 2009р. – Суми: Вид-во СумДУ, 2009. – Ч. 1. – С. 180-183.

79. Люлёв А. В. Проблемы и перспективы внедрения стратегического управления на предприятиях машиностроительной отрасли / А. В. Люлёв // Актуальні проблеми і прогресивні напрямки управління економічним розвитком вітчизняних підприємств: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21-22 травня 2009 р. – Кривий Ріг: КЕІ КНЕУ, 2009. – Том1. – с.194-196.

80. Люлёв А. В. Роль стратегического управления в контексте устойчивого развития / А. В. Люлёв // Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку України: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції, 15 квітня 2009 р. – Сімферополь: ЦРОНІ, 2009. – Т.IV. – С.10-11.

81. Люлёв А. В. Теоритические аспекты стратегического управления предприятием машиностроительной отрасли / А. В. Люлёв // Управлінські

аспекти підвищення національної конкурентоспроможності: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, 17-19 жовтня 2008р. – Сімферополь: видавничий центр Кримського інституту бізнесу, 2008. – с.27-29.

82. Люлёв А. В. Формирование стратегии развития предприятия в условиях несбалансированной экономики / В. В. Сабадаш, А. В. Люлёв // Современные тенденции в управлении социально-экономическим развитием территории: монографія / [Емельянов С. Г., Марганова О. Н., Бурдейный А. А. и др.]; под ред. Емельянова С. Г., Минаковой И. В. – Орел: АПЛИТ, 2010. – С. 318 – 329.

83. Люлёв А.В. Региональные особенности дифференциации социально-экономического развития Украины / А. В. Люлев / Актуальные проблемы развития социально-экономических систем: теория и практика: Сборник статей Международной научно-практической конференции, 30 мая 2010 г. – Орел: АПЛИТ, 2010. – С. 211-217.

84. Люлёв, А. В. Научные аспекты понятия «стратегия развития предприятия» / Люлёв А. В. // Молодой ученый. – М.: ООО «Издательство Молодой ученый», 2010. – №10 (21). – С. 88-92. ISSN 2072-0297

85. Люльов О. В. Науково-методичні підходи до розроблення варіантів ефективної стратегії розвитку підприємства ВАТ «СНВО ім. М.В. Фрунзе» / В. В. Сабадаш, О. В. Люльов // Економічне обґрунтування реінжинірингу бізнес-процесів виробничих підприємств: монографія. – Суми: ВВП «Мрія-1», 2010. – С.392-412. *Особистий внесок: проаналізовано діяльність промислового підприємства ВАТ «СМНВО ім. М.В. Фрунзе» та запропоновано ефективну стратегію розвитку підприємства.*

86. Люльов О. В. Теоретичні основи формування механізму визначення пріоритетності та узгодженості цілей на підприємстві / А. В. Люлёв // Механізм регулювання економіки. – 2009. – №4, Т. 1. – С. 110–121. ISSN 1726-8699

87. Люльов О. В. Управління стратегією розвитку підприємства / О. В. Люльов // Розвиток механізмів функціонування економіки, фондового

ринку і ринку фінансових послуг: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 5 квітня 2010р. – Сімферополь: КІЕГП, 2010р. – С. 39-42

88. Люльов О. В. Формування стратегії розвитку підприємств машинобудівної галузі / О. В. Люльов // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: матеріали Сьомої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, 25-26 лютого 2010 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2010 р. – С. 210-212

89. Люльов О.В. Специфіка стратегічного управління підприємством машинобудівної галузі / О. В. Люльов // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: Національна ідентичність та тенденції глобалізації: Збірник тез доповідей Шостої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, 26-27 лютого 2009р. – Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка». – Ч. 1.– с.246-248.

90. М. Миронова Категория «развитие» в психологи и христианской антропологи [Текст] / М. Миронова // Московский психотерапевтический журнал, 2005. - №3.- с. 75-98, 75с

91. Мазаракі А. А. Економіка торговельного підприємства. Підручник для вузів. [Текст] / А. А. Мазаракі та ін.; Під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К.: Хрещатик, 1999. – 800 с.

92. Макаренко В.О. Застосування теорій циклічності для оцінки та прогнозування макроекономічного розвитку України / В.О. Макаренко, Т.В. Кожемякіна // Економіка розвитку. – 2009. – № 2 (50). – С. 36 – 39.

93. Мартиненко В. П. Стратегія життєздатності підприємств промисловості [Текст] / В. П. Мартиненко – К.: Центр учбової літератури, 2006. – 328 с.; Ю. Ю. Гусева, О. В. Гребенікова. Розроблення моделі діагностики фінансового стану машинобудівних підприємств з використанням дискримінантного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>

94. Марцин В.С. Економічне регулювання ефективності господарської діяльності: Монографія [Текст] / В. С. Марцин. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 491 с, с. 177–181.

95. Масленникова Н. П. Управление развитием организации [Текст] / Н. П. Масленникова. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2002. – 304 с.

96. Матвійчук А. В. Дискримінантна модель оцінки ймовірності банкрутства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/file/link/99747/file/matvijchuk_4_07_U.pdf.

97. Маценко О.М. Науково-методичні засади удосконалення організаційно-економічного механізму водокористування: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.06 Маценко Олександр Михайлович. – Суми, 2009. – 202 с., с.162

98. Мельник А.Ф. Управління розвитком муніципальних утворень: теорія, методологія, практика: монографія [Текст] / А. Ф. Мельник, Г. Л. Монастирський. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 476 с., 19 с.

99. Мельник Л. Г. Інноваційні вектори українського суспільства у світлі синергетичної теорії розвитку [Текст] / Л. Г. Мельник //Фундаментальні орієнтири науки (ФОН) Київ: Видавничий Дім «Академперіодика», 2005. – С.209-245, с. 209-213

100. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: навч. посіб. [Текст] / Л. Г. Мельник, О.І. Карінцева. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 412 с., 246с.

101. Мельник Л.Г. Економіка підприємства: Підручник [Текст] / Мельник Л.Г. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2004. – 648 с.

102. Мельник Л.Г. Методологія розвитку: монографія [Текст] / Л.Г. Мельник. – Суми: ИТД «Университетская книга», 2005. – 602 с.

103. Мельник Л.Г. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник [Текст] / Л.Г. Мельник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. – 654 с.

104. Мельник Л.Г. Економіка розвитку: монографія [Текст] / Л.Г. Мельник. – Суми: ИТД «Университетская книга», 2006. – 662с., 17с.

105. Мескон М. Основы менеджмента [Текст] / Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. – М. : Дело, 1994 – 704 с.
106. Мильнер Б.З. Управление знаниями – вызов XXI века [Текст] / Б .З. Мильнер // Вопросы экономики, 1999. – №9. – С. 108–118
107. Мізюк Б. М. Стратегічне управління [Текст] / Мізюк Б.М. – Львів: Магнолія, 2007. – 392 с.
108. Мочерний С. В. Методологія економічного дослідження: монографія [Текст] / С. В. Мочерний. – Львів: Світ, 2001. – 415 с., 283с
109. Н. Ю. Подольчак Стратегічний менеджмент [Текст] / Подольчак Н. Ю. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 224 с.
110. Національний банк України Аналітичний огляд «Оцінка стану платіжного балансу України в 2008 році» [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.bank.gov.ua/Balance
111. Нельсон Р. Эволюционная теория экономических изменений [Текст] / Нельсон Р., Уинтер С. – М.: Финстатинформ, 2000. –474 с.
112. Новакова О.И. экономическое развитие предприятия [текст] / О.И. Новакова, Г.С. Мерзликина. – Волгоград: ВолгГТУ, 2004. – 208 с.
113. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М.: Азбуковник,1998. — 944 с., 643с
114. Олемской А. И. Синергетика конденсированной среды / Олемской А. И., А. А. Кацнельсон. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 336с.
115. Олемской О. І. Самоорганізація складних систем: навч. посіб. [Текст] / О. І. Олемской, О. В. Ющенко. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 179 с., с.19
116. Олійник В. Д. Регіональні особливості диференціації економічного розвитку України [Текст] / В. Д. Олійник // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць - 2009.- №6. – С. 158-164
117. Організація управління ефективним розвитком промислових підприємств в умовах ринкового конкурентного середовища: монографія

[Текст] / [Гончаров В.М., Солоха Д.В., Припутень В.Ю., Федіна О.А.]. – Донецьк: СПД Купріянов В.С. – 2006. – 206 с., 57 с.

118. Основы маркетинга [Текст] / [Ф. Котлер, Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг]. – М.: Вильямс, 2003. – 1200 с

119. Панфилова Е. Е. Комплексная модель оценки эффективности функционирования промышленной организации в глобальном информационно-экономическом сообществе [Текст] / Е. Е. Панфилова, Н. Данилина // Менеджмент сегодня – 2009. - №5. – С 270-287

120. Передерієнко Н. І., Котляревський Я. В., Дем'яненко О. М. Фінансовий менеджмент: підруч.для студ.вищ.навч. закл. [Текст] – Л.: УАД, 2008. – 200с., с.174-176

121. Пересадько Г. О. Управління стратегіями диверсифікації промислових підприємств: дис. ... канд. економ. наук : 08.00.04 / Пересадько Галина Олександрівна. – Суми, 2008. – 254с.

122. Петришин Н. Я. Система показників діяльності машинобудівних підприємств [Текст] / Н. Я. Петришин // Регіональна економіка, 2008. - №4. – С. 173-184

123. Погорелов Ю. С. Развитие предприятия: понятия та види [Текст] / Ю. С. Погорелов // Культура народов причерноморья. – 2006. – № 88. – С. 75-81.

124. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства: навчальний посібник [Текст] / В.С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. – Харків: ХДЕУ, 2002. – 640 с.

125. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: монографія [Текст] / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Харків: ІНЖЕК, 2003. – 328 с.;

126. Пономаренко В. С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи: монографія [Текст] / В. С. Пономаренко, О. М. Тридід, М. О. Кизим. – Х.: Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2003. – 328 с., с. 62

127. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов [Текст] / Портер Е.М.; [пер. с англ. И. Минервин]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
128. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку [Текст] / [Кіндзерський Ю.В., Якубовський М.М., Галиця І.О. та ін.]; за ред. к.е.н. Ю.В. Кіндзерського. – К., 2009. – 928с
129. Потрашкова Л.В. Моделирование управления развитием предприятия: Автореф. дис... канд. экон. наук: 08.03.02. – Харьков: Харьковский государственный экономический университет, 2002. – 20 с.
130. Пригожин И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой [Текст] / И. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ., общ. ред. В.И.Аршинова, Ю.Л. Климинтовича, Ю.В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432с.. С. 17, 28.
131. Пригожин И. Современная термодинамика. От тепловых двигателей до диссипативных структур [Текст] / И. Пригожин, Д. Кондепуди; пер. с англ. Ю.А. Данилова, В.В. Белого – М.: Мир, 2002. – 461 с., 94 с.
132. Приймак В. І. Математичні методи економічного аналізу [Текст] / В. І. Приймак – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 296 с.
133. Проскура О. Ю. Антикризове управління підприємством : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.06.02 – підприємництво, менеджмент та маркетинг / О. Ю. Проскура. – Харків, 2002. – 21 с.
134. Раевнева Е. В. Модели анализа нелинейных тенденций развития экономики Украины [Текст] / Е. В. Раевнева, И. В. Чанкина // БизнесИнформ, 2009. – № 2(1). – С.48-52, с. 50
135. Раевнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: монографія [Текст] / О.В. Раевнева. – Х.:ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с., с.108
136. Різник О. М. Загальна модель розвитку [Текст] / О. М. Різник // Математичні машини і системи, 2005. – № 1. – С. 84-98

137. Родионов В. Г. Технология моделирования динамики социально-экономических систем в условиях роста неопределенности [Текст] / В. Г. Родионов // Вестник УГТУ-УПИ. Серия экономика и управление – 2008. - №5. - С.105-115
138. Родионов В. Моделирование устойчивости динамики развития социально-экономических систем глобальной экономики [Текст] / Родионов В. // Проблемы теории и практики управления, 2008. – № 10. – С. 81–85
139. Розвиток економіки України у 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo2007/an_dop.pdf
140. Розвиток економіки України у 2007 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Table/Jalilo2007/an_dop.pdf;
141. Розвиток Сумської області на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.state-gov.sumy.ua/docs/strat_2007.pdf
142. Рубин М. С. Мифы о законах развития технических систем [Електронний ресурс] / М. С. Рубин. – Режим доступу <http://www.temm.ru/ru/section.php?docId=4384> Экономическая стратегия фирмы: учеб. пособие [Текст] / под ред. А.П. Градова. – [3-е изд., испр.]. – СПб.: Спец-Лит, 2000. -589 с., с 107
143. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем [Текст] / Саати Т., Кернс К. – М.: Радио и связь, 1991. – 224 с.
144. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий [Текст] / Саати Т. – М.: Радио и связь, 1991. -224 с.
145. Сабадаш В. В. Науково-методичні підходи до розроблення варіантів ефективної стратегії розвитку підприємства / В. В. Сабадаш, О. В. Люльов // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2010. – № 2 (6). – С. 60-69.
146. Сабадаш В. В. Научно-методические подходы к оптимизации модели оценки стратегии развития предприятия / В. В. Сабадаш, А. В. Люлев / Труды Белорусский государственный технологический университет. Сер VII,

Экономика и управление, 2010. – Вып. XVIII. – С. 236-240. ISSN 1683-0377.

147. Сабадаш В. В. Оцінка ефективності вибору варіантів стратегії розвитку підприємства / В. В. Сабадаш, О. В. Люльов // Економіка і маркетинг в умовах всесвітньої інтеграції: проблеми, досвід, передова думка: Матеріали X-ої Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених, 25-26 березня 2010р. – Донецьк: ДРУК–ІНФО, 2010. – С. 256-258.

148. Сабадаш В. В. Совершенствование методических подходов к оценке стратегии развития предприятия / В. В. Сабадаш, А. В. Люлёв // Україна в умовах глобальної конкуренції: стратегія випереджаючого розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22-24 квітня 2010 р. – Донецьк: ДРУК-ІНФО, 2010. – С. 201-203.

149. Сабадаш В. В. Теоретико-методичні підходи до процедур визначення пріоритетності та узгодженості цілей на промисловому підприємстві / В. В. Сабадаш, О. В. Люльов // Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2009. – С. 92-98. ISSN 2076-3042.

150. Сабиров Д. З. Макроэкономическое равновесие и эффективность экономической политики государства. [Електронний ресурс] / Д. З. Сабиров. – Режим доступу: <http://mirkin.eufn.ru/dissert.htm>

151. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства: навч. посіб. / Г. В. Савицька. - [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: Знання, 2005. – 662 с.

152. Сивухин Д. В. Термодинамика и молекулярная физика: Учебное пособие для вузов [Текст] / Д. В. Сивухин. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М.: Наука, 1990.- 592 с, 444с.

153. Ситніченко В. Стратегія розвитку машинобудування на основі системи збалансованих показників / В. Ситніченко // Стандартизація Сертифікація Якість, 2009. - №1. –С. 39-44, с. 41

154. Скотаренко О.В. Экономическая система и ее чувствительность [Текст] / О. В. Скотаренко // Вестник МГТУ, 2008. –т. 11. – №2. – С. 236-240, 236с

155. Смирнов Е. А. Основы теории организации: учебное пособие для вузов [Текст] / Е. А. Смирнов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 375 с., 174 с
156. Смирнова Н.К., Фомина А.В. Реализация стратегий компаний: от простого к сложному [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.elobook.com>
157. Социально-экономический потенциал устойчивого развития: Учебник [Текст] / Под ред. Л. Г. Мельника, Л. Хенса. – Сумы: Университетская книга, 2007. – 1120 с., с.33
158. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь [Текст] / [за заг. ред. В. М. Гейця та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. - 687 с.
159. Статистичні данні промисловості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
160. Стратегический процесс. Концепции, проблемы, решения [Электронный ресурс] / Генри Минцберг, Джеймс Брайан Куинн, Сумантра Гошал. – Режим доступа: <http://www.elobook.com>
161. Стратегическое управление промышленными предприятиями и корпорациями: методология и инструментальные средства [Текст] / [Буравлев А. И., Горчица Г. И., Саламатов В. Ю., Степановская И. А.]. – М. : Издательство Физико–математической литературы, 2008. – 176 с.]
162. Стратегічне управління потенціалом підприємства: Монографія [Текст] / НАН України, Інститут економіки промисловості [Текст] / [Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, А.Я. Берсуцький та ін.]. – Донецьк: ДонУЕП, 2006. – 219 с., с. 90
163. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: учеб. пособие [Текст] / Ю. П. Сурмин. – К.: МАУП, 2003. – 368 с., 55с
164. Сухорська У.Р. Маркетингові стратегії розвитку підприємства: сутність, значення, класифікація [Текст] / У.Р. Сухорська // Науковий вісн.: Зб. науково-технічних праць. – Львів: Український державний лісотехнічний університет. – 2002, вип. 12.8. – С. 259-263., с. 263

165. Сухорукова Т.В. Экономическая устойчивость предприятия [Текст] / Т. В. Сухорукова // Экономика Украины. — 2001. — № 5. — С. 48-52. 6
166. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств [Текст] / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 412 с.
167. Тогузаев Т. Х. Научные аспекты понятия «стратегии развития предприятия» [Текст] / Т. Х. Тогузаев // Экономическая теория и институциональная экономика, 2009. - №2(24).-С. 19-27
168. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент [Текст] / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд.; [пер. с англ. А.Р. Ганцевой, В.Ю. Дроздова, А.Г. Завады, Т.В. Клекоты, Э.В. Кондуковой, К.Д. Сафонова, И.В. Тарасюк]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2006. – 928 с.;
169. Тридід О. М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: монографія [Текст] / О. М. Тридід. – Харків: Вид. ХДЕУ, 2002. – 364 с., с. 82
170. Туктарова Ф. К. Сравнительный тактический анализ экономического развития организаций [Электронный ресурс] / Ф. К. Туктарова. – Режим доступа: http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=29737
171. Управление функционированием и развитием экономики региона: монографія [Текст] / Л.М. Кузьменко. – Донецк: Ин-т экономики пром-ти, 2004. – 284 с., с. 41
172. Фаринович І. В. Тенденції розвитку машинобудівної галузі в економічному розвитку країни [Текст] / І. В. Фаринович // Науковий вісник НЛТУ України, 2009. - № 19.11. – С 83-88
173. Фатхудинов Р.А. Стратегический менеджмент: Учебник [Текст] / Фатхудинов Р.А. –М.: Дело, 2005. – 448 с.
174. Федосин С. Г. Виды – эволюция или развитие? [Электронный ресурс] / С. Г. Федосин. – Режим доступа: <http://sfedosin.narod.ru/works.htm>
175. Филиппов Ю.В. Основы развития местного хозяйства [Текст] / Ю. В. Филиппов, Т. Т. Авдеева. – М.: Дело, 2000. – 264 с

176. Философская энциклопедия [Текст] / Гл. ред. Ф.В. Константинов. – М.: «Советская энциклопедия», 1967. – Т.4:»Наука–логики» – Сигети. – 592 с., с. 454
177. Философский словарь [Текст] / Под ред. И. Т. Фролова. – [7-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Республика, 2001. – 719 с., 466с
178. Философский словарь [Текст] / Под ред. И.Т. Фролова. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Политиздат, 1991. – 560с., с. 379
179. Философский энциклопедический словарь [Текст] / [гл. редакция Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Сов. – Энциклопедия, 1983. – 840 с., с. 561
180. Финансовые механизмы стратегического управления развитием предприятия [Текст] / [Ю. А. Путятин, А. И. Пушкарь, А. Н. Тридед]. – Харьков: Основа, 1999. – 488 с.
181. Фінанси підприємства [Текст]. Під ред. Поддєрьогіна А.М. – К.: КНЕУ,1999. – 380 с.,с.316
182. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст]: монографія за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова, [А.О. Єпіфанова, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський та ін]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009.-295 с. с.53
183. Фролова Л.В. Логістичне управління торговельним підприємством: теорія та методологія: дис. ... доктора економічних наук : 08.07.05 / Фролова Лариса Володимирівна. – Донецьк, 2005. – 444 с.
184. Фурсов В. А. Оценка эффективности стратегии автотранспортного предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/665514.html>.
185. Хакен Г. Синергетика [Текст] / Г. Хакен – М.: Мир, 1980. – 404 с.
186. Хоменко О.В. Методичны вказывки до практичних занять з курсу «Електродинамыка суцільних середовищ» - [http:// lib.sumdu.edu.ua/page_lib.php](http://lib.sumdu.edu.ua/page_lib.php)
187. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз: підручник [Текст] / Ю. С. Цал-Цалко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 566 с.

188. Чуев И. Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности: Учебник для вузов / И. Н. Чуев, Л. Н. Чуева. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К^о», 2006. – 368 с.
189. Шапуров О. О. Стан і тенденції розвитку машинобудування [Текст] / О. О. Шапуров // Актуальні проблеми економіки, 2009.- №3.-С.57-63
190. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник [Текст] / Шершньова З. Є. – К.: КНЕУ, 2004. — 699 с.
191. Шершньова З.Є. Стратегічне управління [Текст] / Шершньова З.Є., Оборська С.В., Ратушний Ю. М.— К.: КНЕУ, 2001. — 232 с.
192. Шубравська О. В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження [Текст] / О. В. Шубравська //Економіка України. –2005. – №1. – С. 36–42., с. 37
193. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) [Текст] / Й. Шумпетер; пер. с нем.; общ. ред. А.Г. Милитковского. — М.: Прогресс, 1982. — 455 с., с 157
194. Э. Хелферт Техника финансового анализа. [Текст] / Э. Хелферт. – [10-е изд]. – СПб.: Питер, 2003. – 640 с.
195. Экономическая стратегия фирмы: учеб. пособие [Текст] / под ред. А.П. Градова. – [3-е изд., испр.]. – СПб.: Спец-Лит, 2000. -589 с., с 107
196. Ю. Ю. Гусева, О. В. Гребенікова. Розроблення моделі діагностики фінансового стану машинобудівних підприємств з використанням дискримінантного аналізу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuu.gov.ua>.
197. Ющенко О.В. Синергетическая картина непрерывного перехода между режимами коллективного движения активных частиц Вісник СумДУ. Серія « Фізика, математика, механіка» ,2008. - №1. – С.103-114, с103
198. Ющенко О.В. Синергетическое представление коллективного поведения сложных систем: дис. ... кандидата физ.-мат., наук: 01.04.02/ Ющенко Ольга Владимировна. – Суми, 2004. – 149 с.

199. Carroll G.R. Organizational Ecology / G.R. Carroll // Annual Review of Sociology. – 1984. – №10. – p. 71-93.; Hannan, M.T. Organizational Ecology / Hannan, M.T., Freeman J. – Cambridge. MA: Harvard University Press, 1989. –241 p.

200. Claessen, H. J. M. Problems, Paradoxes, and Prospects of Evolutionism / H. J. M. Claessen; Ed. by N. N. Kradin, A. V. Korotayev, D. M. Bondarenko, V. de Munck, and P. K. Wason. // *Alternatives of Social Evolution* Vladivostok: Far Eastern Branch of the Russian Academy of Sciences, 2000. - P. 1–11., c. 7

201. United Nation Ad Hoc Group of Experts in Community Development. Community Development. –N.Y.,1963.-P.4., c.4